

JOAN COROMINES I VIGNEAUX
SEMBLANÇA BIOGRÀFICA

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ FILOLÒGICA
BARCELONA, 2020

Joan Coromines i Vigneaux

Semblança biogràfica

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SEMBLANCES BIOGRÀFIQUES, LXXXIX

Joan Coromines i Vigneaux
Semblança biogràfica

JOAN MARTÍ I CASTELL

BARCELONA
2020

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Martí i Castell, Joan, 1945- autor

Joan Coromines i Vigneaux : semblança biogràfica. — Primera edició

A la coberta: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. — Bibliografia

ISBN 9788499655611

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica II. Títol III. Col·lecció: Semblances biogràfiques ; 89

1. Coromines, Joan, 1905-1997 2. Lingüistes — Catalunya — Biografia

3. Filòlegs — Catalunya — Biografia

929Coromines, Joan

© Joan Martí i Castell

© 2020, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre de 2020

Elaboració: Gabinet de la Presidència de l'IEC

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Compost per la Unitat de Producció del Servei Editorial de l'IEC

Imprès a Open Print, SL

ISBN: 978-84-9965-561-1

Dipòsit Legal: B 19982-2020

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

1. INTRODUCCIÓ¹

En acceptar el repte que la Presidència de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) em feu de redactar la semblança de Joan Coromines i Vigneaux, era prou conscient que em comprometia a una tasca especialment difícil i delicada; difícil, perquè m'obligava a endinsar-me en una vida llarga plena d'activitat diversa, intensa i particularment productiva; delicada, perquè complir una comesa com aquesta exigeix un rigor que, com a mínim, respecti dignament la minuciositat estricta, primmirada, amb què el personatge afrontava qualsevol treball.

Avançant en la feina, em vaig adonar que la vastitud de la seva labor és descomunal, perquè escriví i actuà en molts àmbits que no són els estrictament acadèmics, lingüístics o filològics. Viure, per a ell, era fer feina per al país i la ciència; tot el que no respongués pregonament i objectivament a aquest fi no li interessava, perquè ho entenia com una distracció que no es podia permetre: l'existència li fou relativament propícia i generosa en la llargària, però Coromines arribà a calcular de manera precisa com havia de distribuir el temps, tot el seu temps, per tal de decidir d'una manera realista què podria pretendre de fer científicament amb prou suficiència. Tanmateix, els contextos en què hagué de moure's no eren previsibles i esdevingueren massa enrevessats per a deixar de banda ni un sol instant l'engatjament amb la recerca i amb la pàtria.

1. Agraïxo la lectura crítica de tot el text d'aquesta *Semblança*, que amablement han acceptat de fer els senyors Joan Ferrer i Costa, Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès, tots tres estudiosos i coneedors eminents de la figura i l'obra de Joan Coromines; he aprofitat de manera especial llurs aportacions magnífiques al coneixement del Mestre.

Joan Coromines fou un personatge alhora complex i simple. Complex, per les circumstàncies històriques i personals que li tocà de superar, i per la magnitud de les situacions i els propòsits en els àmbits en què decidí d'intervenir. Simple, perquè pocs savis han tingut uns objectius tan concrets i clars com ell, dels quals, a part de les desviacions forçoses provocades per raons sociopolítiques incontrolables, no es bellugà essencialment. Supedità la vida als plans professionals com a investigador i com a docent; però també, i amb igual convicció i coherència, als designis que considerà sagrats com a ciutadà de Catalunya; uns i altres es barrejaren en una sola conjuminació: el treball constant en fou el mitjà, el país en fou el fi. Dedicà totes les hores dels dies i dels anys a la realització d'un programa que centrà en dues obres capitals: el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat) i l'*Onomasticon Cataloniae* (OnCat), de les quals derivà un gruix notabilíssim d'articles i notes fonamentals per al coneixement de la filologia i la lingüística catalanes, i de la història de la llengua.

Nogensmenys, he de confessar que, davant d'aquest desafiament, solament l'intent de sortir-me'n prou airosament és un honor per a mi, en tant que deixeble i admirador de la seva persona i de la seva obra; l'una i l'altra mai no han deixat indiferents els qui l'han seguit, fins i tot —potser sobretot— amb capteniments i conclusions en la investigació que poden resultar discutibles o rebutjables.

Espero fer una presentació raonablement suficient, que permeti obtenir una idea prou àmplia per a copsar les dimensions de l'home i de la labor de Joan Coromines, amb la certesa que no puc pretendre de fer-los la justícia que mereixen, home i labor, però ensems amb la promesa que procuraré que en el tractament hi bategui la dignitat a què he al·ludit, que contribueixi a enaltir una figura i una obra tan insignes en la història cultural, política i científica dels Països Catalans i de la romanística en general.

Lògicament, ultra les consideracions personals que faré en aquesta semblança, aprofitaré fonts diverses ben qualificades que es refereixen a la biografia del savi o que expressen opinions crítiques consolidades de la feina de Joan Coromines. Seria forassenyat procedir altrament, en nom d'una originalitat destinada inevitablement a l'absurd i a la mutilació d'allò de gran interès que altres ja n'han escrit. Destaco de manera principal la guia primordial que m'ha ajudat a no oblidar, si més no, els articles i els llibres més importants, i els trets bàsics de la biografia de Joan Coromines; es tracta d'Antoni M. Badia i Margarit i Joan Solà, ed. (2008), *Joan Coromines, vida y obra*, amb la col·laboració d'Ernest Rusinés (Madrid, Gredos, 1.199 p.); un llibre que, en la primera part, s'ocupa de la biografia i de la producció de Joan Coromines, mitjançant els articles de destacats especialistes en lingüística i filologia, alguns, col·laboradors directes seus; i, en la segona, presenta una antologia d'alguns dels treballs de més impacte de Coromines. Hi ha encara una altra obra imprescindible per a entendre la figura del filòleg i lin-

güista: Joan Coromines (2017), *Llengua i pàtria*, edició a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès, pròleg d'Antoni Vives (Barcelona, Fundació Pere Coromines i Ara Llibres, 321 p., col·l. «Ara Clàssics»). És un excel·lent recull d'un manifest, de discursos, d'articles i de cartes del Mestre adreçades a personalitats diverses.

2. BIOGRAFIA²

2.1. *El vessant professional*

Joan Coromines i Vigneaux —«no facin cas del cognom Vigneaux, la meua mare era totalment catalana, però el seu pare era gascó, precisament va venir per la Vall d'Aran», explica Coromines a Joan Francesc Mira, en una entrevista que aquest li feu: Joan Coromines i Joan Francesc Mira (1990), *El Temps. Setmanari d'Informació General* (València), núm. 309 (21 maig), p. 118-127— nasqué a Barcelona el 21 de març de 1905. Fill de Pere Coromines i Montanya i de Celestina Vigneaux i Cibils, que es casaren a Girona l'any 1902. El pare, nascut a Barcelona l'any 1870, fou escriptor, filòsof, assagista, traductor, economista i polític, profundament lligat a la defensa de les llibertats de Catalunya. Formà part del grup de l'Avenç (1895). A causa de l'atemptat de 1896 a Barcelona (explosió d'una bomba al carrer de Canvis Nous durant la processó de Corpus, que feu dotze morts i que obrí el famós procés de Montjuïc, que dictà cinc penes de mort) fou detingut i un dels condemnats a mort, pena de què, a la fi, fou absolt. Hagué de marxar a l'exili a Hendaia (1897) i a Madrid (1898-1902). En tornar a Catalunya, exercí de regidor de l'Ajuntament de Barcelona (1905-1909). Fou membre fundador, l'any 1907, de l'IEC. Liderà la Unió Federal Nacionalista Republicana (1909-1916). Fou director del diari *El Poble Català* (1909-1911). L'elegiren diputat a Corts (1910, 1914, 1931, 1936). Fou professor i director de l'Escola d'Alts Estudis Comercials (1918-1924). President de l'Ateneu Barcelonès (1927-1929). Formà part de la comissió redactora de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya (1931). S'afilià a Esquerra Republicana de Catalunya (1932) i, en representació del partit, fou diputat al Parlament de Catalunya (1932). Fou conseller de Justícia i Dret de la Generalitat de Catalunya (1933) i president del Consell d'Estat de la Segona República (1936-1939). Morí exiliat a Buenos Aires, l'any 1939.

2. Vegeu les aportacions sobre la biografia de Joan Coromines d'Antoni M. Badia i Margarit i, especialment, de Joan Pujadas i Marquès a Antoni M. BADIA I MARGARIT i Joan SOLÀ (ed.) (2008, p. 9-43 i 512-604, respectivament); i Joan COROMINES (2017), ed. a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès.

La mare, nascuda a Girona l'any 1894, era mestra, molt propera a la Institució Libre de Enseñanza que dirigia Francisco Giner de los Ríos. Guanyà una plaça al parvulari de Cuatro Caminos de Madrid, l'any 1899. Després d'haver-se casat, retornà a Catalunya l'any 1903 com a mestra d'Hostafrancs. Fou degana de les mestres públiques de Barcelona (1909-1911). Aprofundí en el mètode Montessori a Roma, el 1914, i l'introduí a Catalunya, on creà, l'any 1915, els parvularis Montessori. L'any 1922 va haver de deixar la professió a causa d'una malaltia pulmonar. Morí a Barcelona, l'any 1964.

L'ambient casolà en què cresqué Joan Coromines fou, doncs, el d'una família culta, erudita i sociopolíticament compromesa. Joan Coromines fou tota la vida un admirador incondicional del seu pare, per qui sentí autèntica veneració, i se n'hagué de convertir també en defensor, perquè entengué que adés era poc considerat, adés era durament i injustament criticat en l'àmbit intel·lectual en general i en el de la producció literària en particular. La influència paterna i el caràcter personal de Joan Coromines consolidaren la figura d'un home fort en les conviccions nacionalistes; coherent en les actituds davant la realitat; lliurat fins a extrems d'una duresa insòlita a tot allò a què decidia de dedicar esforços, tant en l'àmbit sociopolític com en el científic. Nogensmenys, si hagués de resumir en poques paraules el tarannà que n'heretà, diria molt succintament que n'aprengué sobretot a saber combinar sempre la dedicació a l'estudi i la reivindicació de l'autogovern i les llibertats de Catalunya; dos serveis que es retroalimentaven, perquè no sabé veure'ls mai independents l'un de l'altre: la militància professional i política eren dos aspectes d'una única realitat que regí tota la seva vida.

Quan preguntaven al pare què volia estudiar Joan Coromines, el progenitor, advocat, que veia amb bons ulls que també estudiés dret, perquè s'hi podria guanyar la vida més fàcilment, reconeixia que probablement acabaria essent filòleg, ja que sovint el trobava al despatx del seu domicili llegint publicacions d'aquest àmbit. Endemés, Pompeu Fabra insistí que seguís els seus interessos per la filologia i la lingüística, encara que hagués de fer dues llicenciatures, com a la fi feu. Fabra fou per a Coromines un dels mestres que més l'influí i que més elogià i recordà; ambdós, malgrat la diferència d'edat, coincidien en molts plans i, especialment, en una determinada visió i concepció del món i de Catalunya i els Països Catalans; en el patriotisme, i en la convicció de la necessitat de reconstruir la llengua catalana. Treballaren molt estretament plegats entre 1930 i 1939; jo diria que, tot i que aparentment poguessin palesar un tarannà ben diferent, en el caràcter coincidien més que no semblava. Coromines s'havia llegit de ben jovenet els manuals de Fabra; en una carta a Josep Pla, l'any 1961, li diu que els llibres del Mestre havien arribat a ésser un breviari per a ell, que se'ls sabia de memòria; considerà que la *Gramàtica* de 1912 era una veritable obra mestra. S'instruí molt dels coneixements profunds que Fabra tenia sobre fonètica històrica. En el

«PREFACI» del volum primer (p. xi) del DECat (1980), reconeix que el seu pare, Jakob Jud i Pompeu Fabra tingueren un ascendent excepcional en la seva formació científica i literària. Del primer, n'adquirí el costum de prendre notes sobre el lèxic amb la significació exacta i en el context; Pere Coromines l'orientà especialment en el recull del vocabulari dels mariners de Sant Pol i del Maresme.

S'interessà per totes les llengües, perquè tenia consciència que la labor que s'imposà de fer al llarg de la vida l'obligava a tenir competència, activa o passiva, en el nombre més gran possible. Un lema de Joan Coromines, que confessà a Josep Pla, fou: el romanisme és inconcebible sense el poliglòtisme.

Acabat el batxillerat a l'Institut General i Tècnic de Barcelona el juny de 1922, amb la qualificació de matrícula d'honor, començà els estudis de dret a la Universitat de Barcelona (UB) (1922-1927), però freqüentava també la Fundació Bernat Metge, on aprengué l'habilitat en la traducció dels autors clàssics grecs i llatins, amb el mestre Carles Riba, i llatí vulgar, amb Lluís Nicolau d'Olwer; l'Institut d'Estudis Catalans, on reforçà la vocació específicament filològica i lingüística, centrada de manera no excloent en la llengua catalana, i on seguí una classe setmanal de filologia romànica que li feia mossèn Antoni Griera a les Oficines Lexicogràfiques; i, encara, als Estudis Universitaris Catalans, assistia a les classes de literatura catalana medieval d'Antoni Rubió i Lluch i d'occità de Joaquim Massó i Torrents. L'atracció que sentí per aquest vessant de les humanitats el portà a matricular-se també a la Facultat de Filosofia i Lletres (1923) i a seguir, per tant, com he avançat, dues carreres alhora. Joan Pujadas (2008, p. 514) ressaltà el paràgraf següent d'un manuscrit de Joan Coromines que intitulà *Història de la meua vocació*:

A finals del març de 1923 em poso a estudiar el provençal antic amb la *Gramàtica* de l'Anglade. A finals d'abril o principis de maig del mateix any el Pare em troba en el seu despatx llegint el III volum d'*Estudis Romànics* i m'avisava que no perdi de vista els exàmens. Juny. *Gramàtica històrica del espanyol* de Menéndez-Pidal. Octubre. Assisteixo a l'explicació d'En Montoliu a *Història de la Llengua Castellana* de la Facultat de Lletres. Desembre. M'enduc a casa l'*Abregé* de Brugmann, que ja havia fullejat pel maig del mateix any.

L'any 1924 inicià les classes d'italià, ladí i sard que li feia Antoni Griera.

L'any 1925 començà els treballs de camp per a la recollida de materials topomàstics. Publicà el seu primer article: «Etimologies araneses» (1925), *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), núm. XIII (juliol-desembre), p. 64-70.

El juny de l'any 1926 finalitzà els estudis de dret a la Universitat de Montpeller i a l'octubre començà el servei militar, que acabà el mateix mes de l'any següent.

Al maig de l'any 1927, Fabra proposà a Joan Coromines la col·laboració en la confecció del *Diccionari de la llengua literària*. A l'octubre d'aquest mateix any,

esdevingué ja professor auxiliar d'àrab i de llatí a la UB. Al desembre, es llicencià en Filosofia i Lletres, amb l'assoliment del premi extraordinari.

En els darrers anys d'estudiant a la UB, es decantà molt específicament per la romanística, conscient que li era imprescindible el coneixement de totes les llengües neolatines, a més de la llengua mare, per tal de poder recórrer, com feu metòdicament, a la comparació entre si, per tal d'observar les relacions i diferències en l'evolució interna dels respectius sistemes, i treure'n les conclusions històriques sòlides i ben argumentades. Però anà molt més enllà en l'autoexigència de la preparació, perquè li permetés l'anàlisi rigorosa del català; en els anys trenta del segle xx, a més de totes les llengües romàniques, de llatí i de grec, sabia àrab, sànscrit, indoeuropeu, germànic antic; coneixia les peculiaritats de les llengües frontereres com el francès, el gascó, l'aragonès, el bearnès, la llengua d'oc i el provençal; i tenia una competència passiva de l'èuscar, que, endemés, sabia llegir.³

Pompeu Fabra constatà que Joan Coromines era un jove investigador amb un bagatge de coneixements sorprenent i amb una voluntat fèrria de treball; alhora, Coromines tenia Fabra com una de les figures amb més criteri i preparació per als estudis entorn de la llengua catalana, especialment els gramaticals i de lèxic, i el reconeixia com un dels estudiosos de qui havia après més; n'era el mestre predilecte; fruit d'aquesta mútua reconeixença, Fabra obrí les portes de l'IEC a Coromines, concretament a les Oficines Lexicogràfiques i a l'Oficina d'Onomàstica i Toponímia; enlloc no podia trobar-se més a gust, perquè hi pogué practicar les especialitats que el van ocupar principalment en la vida professional. En els moments de lleure, no deixava d'aplicar-se a la ciència, mitjançant una pràctica que el caracteritzà fortament: el treball de camp, que es connectava amb l'excursionisme i que ell aprofità, no solament per a gaudir de la natura, sinó particularment per a aprendre dels parlants de les diverses contrades que visitava, de qui anava recollint, pel mètode de l'enquesta, formes lèxiques i solucions lingüístiques que li resultaven remarcables; aplegà un cos de material extraordinari, sobretot de variants de llengües frontereres: aragonès, castellà, francès, gascó, llenguadocià, provençal.

L'any 1927, s'estigué a Montpeller, perquè hagué de fugir de la persecució de la policia, ja que participà en un complot (vegeu 2.2); hi passà sis mesos i hi va conèixer Maurice Grammont, l'especialista més destacat en fonètica, i un dels qui més incidí en la lingüística de Coromines, segons explicà ell mateix, i Georges Millardet, excel·lent etimòleg i gran expert en geolingüística. Coromines declarà que fou a Montpeller on va començar a ésser lingüista.

3. Joan Ferrer em precisa que, en realitat, Coromines tenia un coneixement llibresc de l'èuscar, que no parlà mai: el Mestre li va explicar que tenia una capacitat especial per a l'aprenentatge passiu dels idiomes. També Joan Ferrer em conta l'anècdota que Coromines li havia dit que va aprendre l'aragonès durant els estius que passà a la Vall d'Aran; hi prengué un bon gruix de notes, que li serviren després com a base per a la tesi doctoral.

Immediatament després d'haver-se llicenciat, a inicis de l'any 1928, es traslladà a Madrid, on feu cursos de doctorat en dret i en lletres, aquests darrers impartits per Ramón Menéndez Pidal i Américo Castro, de qui rebé una formació sòlida en lingüística espanyola. Coromines sempre demostrà la gratitud al mestratge de Menéndez Pidal, malgrat les discrepàncies respecte a la qüestió catalana, des del vessant més estrictament polític. En la llarga entrevista esmentada que li feu Joan Francesc Mira (1990), Coromines li diu amb sinceritat:

—Sí. I aleshores va ser quan vaig conèixer Menéndez Pidal i la gent del Centro de Estudios Históricos. Jo anava amb molta prevenció en contra d'ells, com a catalanista, i ells també em van acollir amb prevenció, però en el terreny científic vam veure que ens enteníem. (P. 123)

Treballà en els *Glosarios latino-españoles de la Edad Media* d'Américo Castro. Al juny, acabats els estudis de doctorat, tornà a Barcelona; i aquest mateix mes, el Ministeri d'Instrucció Pública li concedí una beca d'un any per a ampliar la preparació en lingüística romànica i endinsar-se en els antics dialectes germànics a Alemanya i Suïssa. El 7 de novembre de 1928, llegí la tesi doctoral *Vocabulario aranés*, que meresqué el Premi Extraordinari, concedit el gener de 1929.⁴

Ja doctor, el mateix mes de novembre de 1928, es traslladà a Zuric amb la beca susdita, on fou alumne d'insignes romanistes que el posaren en contacte amb mestres de primera línia, amb els quals reforçà els coneixements d'estudiant i, sobretot, aprengué de bell nou aspectes pendents de resoldre en la filologia catalana i en la lingüística romànica, i qüestions de metodologia que la seva personalitat modulava de manera original i eficaç. Assistí a un curs amb Louis Gauchat, Arnold Steiger, Manu Leumann, J. J. Hess von Wyss, Albert Bachmann, Otto Gröger i Jakob Jud. Jud, probablement el lingüista més destacat internacionalment d'aleshores, juntament amb Meyer-Lübke, li impartí un curs sobre bibliografia lingüística. Com he dit més amunt, Joan Coromines sentí sempre una gran admiració per ell i li manifestà un pregon i perpetu agraïment; es considerà deutor seu per sempre d'una influència tan positiva i decisiva; en una carta adreçada a Josep Pla, li diu: «Entre tots els meus mestres Jud és el que ha tingut una influència més permanent damunt meu». Pompeu Fabra i Josep M. de Casacuberta, deixebles de Jakob Jud, li escriviren sengles cartes de recomanació de Coromines, de l'enorme capacitat del qual Jud s'adonà i la reconegué; destaco les paraules que Fabra redactà en la carta a Jud sobre Coromines:

4. Joan Ferrer m'ha explicat que Coromines li va manifestar que Don Ramón Menéndez Pidal en realitat no s'havia llegit la tesi i li va demanar literalment el següent: «Corominas, escríbame en una ficha las aportaciones de su tesis. Es para la defensa, sabe».

Je vous recommande M. Corominas. [...]. Il s'agit d'un jeune homme très studieux et très intelligent dont je espère faire un de mes collaborateurs. Je vous prie de voir en lui non seulement un étudiant officiel espagnol qui va compléter ses études à l'étranger, mais bien un catalan qui aspire à se préparer sérieusement pour travailler efficacement à la restauration de notre langue nationale et à ce que la Catalogne puisse collaborer dignement à l'avancement des études romanes. (Ferrer, Ferrer i Pujades, ed., 1998 [1999], p. 23)

Amb Steiger, bescanviaren classes d'àrab (Steiger) i de català (Coromines).

Aprofitant la mateixa beca, acabada l'experiència a Zuric i després d'una estada a Barcelona, al novembre de 1929, marxà a París, es matriculà a l'École des Langues Orientales Vivantes, al Collège de France i a la Universitat de la Sorbona. Hi estudià etimologia francesa, amb Oscar Bloch; rus, amb Paul Boyer; flamenc i història de la literatura, amb Clovis Brunel; romanès, amb Mario Roques; grec, llatí i gòtic, amb Joseph Vendryes; mètrica vèdica, amb Louis Renou, i indoeuropeu, amb Antoine Meillet. Al desembre, es retrobà a la capital de França amb l'eximi Wilhelm Meyer-Lübke, pare de la romanística, que havia conegut a Barcelona i a qui professava també una admiració especial de manera particular pels estudis de toponímia.

L'any 1930, Fabra l'incorporà a les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC, on Coromines treballà en dialectologia; juntament amb el mateix Fabra i Antoni Griera, formà part del Consell de redacció de la segona època de la revista *Butlletí de Dialectologia Catalana*.

El 1931, publicà a Barcelona la tesi doctoral ampliada: *Vocabulario aranés. Tesis doctoral*. Aquest mateix any, a proposta del Govern de la Generalitat, l'IEC creà una comissió per a elaborar el nomenclàtor oficial dels municipis de Catalunya; en formaven part Pompeu Fabra, Josep M. de Casacuberta i Joan Coromines, autors de l'estudi publicat l'any 1933, *Llista dels noms dels municipis de Catalunya*. Al juny de 1931, el Ministeri d'Instrucció Pública el feu professor auxiliar per quatre anys de la Facultat de Filosofia i Lletres de la UB de literatura i llengua espanyoles. Al mes de novembre, acabà la redacció de les *Modificacions que es podrien fer a la segona edició del 'Diccionari ortogràfic'*, i inicià les tasques per a l'On-Cat, amb l'ajut de Josep M. de Casacuberta.

L'any 1932, l'IEC li encarregà la revisió del *Diccionari de medicina* del doctor Manuel Corachan.

El 1933, el Patronat de la UB el nomenà professor de filologia romànica per al curs 1933-1934, que després allargà per a l'any acadèmic 1934-1935.

El 1934, dins l'obra *Homenatge a Pompeu Fabra*, editada per l'Asociación de la Prensa de Badalona, publicà l'article «Pompeu Fabra, lingüista».

Al mes de maig de 1934, juntament amb un grup notable d'estudiosos catalans membres de l'IEC, signà el manifest de gran transcendència *Desviacions en*

els conceptes de llengua i de Pàtria, que esmena algunes consideracions malintencionades, totalment esbiaixades i errònies, sobre l'abast del concepte *llengua catalana* i, doncs, de la idea *pàtria*; combatia dues tendències igualment equivocades: la dels qui circumscrivien el català exclusivament en el territori del Principat de Catalunya i la dels qui, ben oposadament, però amb la instrumentalització semblant anticatalana de confondre sobre l'abast del domini lingüístic del català, l'eixamplaven fins a molt més enllà dels seus límits reals, i el barrejaven amb la llengua occitana; val a dir que, encara avui, malgrat la contundència i la claredat del manifest, però, sobretot, malgrat la realitat que, com es diu, és sempre tossuda, romanen seguidors d'un grup i de l'altre, influenciats per qüestions d'ideologia i de política lingüística. El manifest, ultra aclarir la idea d'unitat nacional i lingüística, penetra en la qüestió de la identitat del poble català i de la distinció respecte a Occitània, la superació de l'actitud dels qui confonien catalanisme amb occitanisme. Afirmar principis essencials:

La nostra Pàtria, per a nosaltres, és el territori on es parla la llengua catalana. [...] ens cal, també, adquirir plena consciència de la nostra unitat i enfortir-la convenientment, sobretot en l'aspecte cultural. Unitat no vol dir pas submissió d'uns a altres ni uniformació externa; unitat vol dir creació d'uns ideals comuns i la joia de posseir una cultura que tots anomenem nostra. [...] en el contrast entre nacional i estranger és on més hem d'enfortir el sentiment de pàtria, per damunt de les diferències regionals [...]. L'afebliment i la desaparició del sentiment d'unitat coincideix amb els temps de decadència, i no cal dir que la nació que ens governa des de fora, ha procurat —i procura encara—, per tots els mitjans, de fomentar i accentuar la divergència entre els països catalans. [...] l'occitanisme [...] tendeix, per via indirecta, a contraposar a la llengua catalana, una *llengua valenciana*, i una *llengua mallorquina*, amb la mateixa raó que hi hauria per a l'existència d'una *llengua menorquina* o *lleidatana* o *castellonenca*, etc. [...] Recordem l'afebliment que va comportar-nos l'ús del nom d'Aragó per a designar la confederació catalano-aragonesa; a l'estranger la confederació era coneguda amb el nom de «regne d'Aragó», i el nom de Catalunya perdia injustament valor internacional precisament d'ençà que la integració nacional s'acomplia amb les conquestes de Ramon Berenguer IV i Jaume I. Avui hi hauria un perill similar si les terres de llengua catalana es consideraven incloses sota la denominació d'Occitània.

Signaren la declaració P. Fabra, R. d'Alòs-Moner, R. Aramon, P. Bohigas, J. M. Capdevila, J. M. de Casacuberta, P. Corominas, J. Corominas, F. Martorell, J. Massó-Torrents, M. de Montoliu, L. Nicolau d'Olwer, M. Olivar, A. Rovira i Virgili, J. Rubió i P. Vila. Al cap de pocs dies d'haver fet públic el manifest,

es donà a conèixer una carta d'adhesió d'intel·lectuals balears, adreçada personalment a Pompeu Fabra, els dos primers paràgrafs de la qual diuen:

Sr. Pompeu Fabra.

Honorable Mestre i amic:

Ens plau de manifestar-vos la nostra adhesió al manifest per vós signat i per altres eminents escriptors catalans sobre «Desviacions en els conceptes de llengua i de Pàtria», i aprofitar aquesta avinentesa per a reiterar en nom propi i dels mallorquins que amb nosaltres senten, i que són en nombre major cada dia la nostra explícita declaració de catalanitat.

Subscriuim, sense mudar-hi una lletra, la definició de Miquel de Unamuno, el gran pensador espanyol:

La sangre de mi espíritu es mi lengua
y mi patria, el país donde resuene.

Signaren la carta, el 22 de maig de 1934, M. Forteza, A. M. Sbert, M. Ferrà, F. Vidal i Burdils, L. Riber, J. Mascaró, J. Estelric, A. Salvà, J. Pons, J. Sureda i Blanes, J. Montaner, G. Colom, E. Sans, I. F. Rei, A. Pons, pvre., S. Galmés, pvre., G. Forteza i E. Darder.

El 1935, Coromines esdevingué secretari del *Butlletí de Dialectologia Catalana*, que dirigia Pompeu Fabra. El novembre d'aquest any, Coromines, Fabra, Casacuberta i Aramon feren una estada de quatre dies a València per a establir el nomenclàtor del País Valencià, juntament amb Manuel Sanchis Guarner, Nicolau Primitiu Gómez i Josep Giner.

L'any 1936 [1937], amb Casacuberta, publicà al *Butlletí de Dialectologia Catalana* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), 2a època, vol. xxiv, p. 158-183, l'article «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos. Vocabulari». L'agost d'aquest mateix any, la UB el feu professor encarregat de curs de lingüística francesa, provençal i romànica.

L'11 de novembre de 1936, es casà a Barcelona amb Bàrbara de Haro Rodríguez. A finals d'aquest mateix any, la UB el feu professor extraordinari de la Facultat de Filosofia i Lletres i de la de Pedagogia.

El juny de 1938, fou destinat a la Sección de Información del Estado Mayor de Barcelona, en la condició de traductor i redactor del *Boletín de Información Militar* per a la premsa estrangera; hi col·laborà fins a la caiguda de Barcelona en mans dels insurrectes.

La desgraciada situació que es creà amb la Guerra Civil espanyola i les conseqüències de la imposició del règim feixista i dictatorial de Franco, tot plegat moti-

vat essencialment perquè Catalunya havia assolit l'autonomia i perquè s'havia instaurat a Espanya el règim republicà, foren una sotragada duríssima contra els qui s'oposaren a l'alçament del general mitjançant un cop d'estat. Joan Coromines, amb molts altres compatriotes que, com ell, tenien un futur pròsper al nostre país que somniaven lliure, just i fraternal, n'hagueren de fugir per evitar la repressió que hauria estat ben probablement fatal. El febrer de 1939 Coromines s'estigué a França en un camp de concentració. Se sentí expulsat violentament pels bàrbars que havien arrasat Catalunya; una consciència d'impotència i de subjugació que li marcà el seu caràcter peculiar, però que, ensems, l'ajudà decisivament a poder sobreviure amb dignitat (vegeu 2.2).

A les portes del final (?) de la Guerra Civil, al febrer de 1939, entenent que Joan Coromines no podria viure gens tranquil a Catalunya, Ramón Menéndez Pidal i altres professors, i Pablo Neruda, cònsol de Xile a París, miraren d'aconseguir que creessin una càtedra per a ell a la Universitat Nacional de Cuyo, a Mendoza (Argentina). El mateix any, el rector d'aquesta Universitat li oferí la plaça de professor de llengua i literatura castellanès, i de filologia.

L'1 de desembre de 1939, morí Pere Coromines, que vivia exiliat a Buenos Aires; perdé, doncs, el pare, tan admirat i estimat. Un sotrac verament dolorós i profund per al fill.

Entre 1939 i 1945, s'estigué a Argentina.

Instal·lat a Mendoza amb la seva dona, amb el sentit de responsabilitat que tant l'honorava, es dedicà a l'estudi suficient de l'espanyol i del llatí, per tal d'impartir una docència realment universitària i encaminar correctament els estudiants en la recerca. Fou molt productiu científicament: escriví articles sobre el llatí vulgar, sobre gramàtica històrica i sobre lingüística espanyola i hispanoamericana, que, en una bona part, es publicaren a *Tópica hispérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*, Madrid, Gredos, 1972, 2 volums.

Fou a Argentina on començà a pensar en el projecte d'una de les seves obres mestres. La passió que li desvetllava qualsevol contacte amb l'idioma o la cultura que fossin el dugué a la decisió d'elaborar el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (DCEC), un repte que lligava naturalment, en condició d'assaig, amb el projecte que tenia de ben jove de fer el diccionari etimològic del català. Per a aquell, recollí informació valuosa sobre qüestions de lèxic i etimologia, i de l'onomàstica de Cuyo. L'any 1941 començà la recollida de materials a la Biblioteca de Buenos Aires, que continuà l'any 1942 a la Biblioteca de Santiago de Xile.

L'any 1940 fou nomenat director de l'Institut de Lingüística i, en qualitat de catedràtic, feu cursos de *Gramática castellana superior* i de *Castellano y literatura* a la Facultat de Filosofia i Lletres, i de llatí a l'Escuela de Lenguas Vivas.

Sol·licità l'autorització per a organitzar la Biblioteca Central de la institució; el rector l'en feu director, càrrec que ocupà fins a l'any següent, en què deixà enllestida la catalogació i ordenació del contingut bibliogràfic.

L'any 1942 aparegué el primer número de la revista *Anales del Instituto de Lingüística* de Cuyo, que fundà i dirigí.

Mentre s'estava a Mendoza, enllestí una miscel·lània en homenatge al seu mestre Pompeu Fabra: fou la culminació d'un projecte que, juntament amb Ramon Aramon, posà en marxa a Barcelona; en acabar-se la guerra, el treball quedà en proves, les quals Coromines recuperà i modificà lleument. Amb greus dificultats econòmiques i de comunicació aconseguí aplegar vint-i-un articles, que constitueixen una obra singular, tancada feliçment l'any 1944, la *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75è aniversari de la seva naixença* (1943 [1944]), finançada per Francesc Cambó i Rafael Patxot, considerada la publicació més important en català des de 1939. Fou editada a Buenos Aires per la Imprenta y Casa Editora «CONI» i conté 403 pàgines, a la darrera de les quals, hi diu: «AQUEST VOLUM S'HA ACABAT D'IMPRIMIR EL 29 DE FEBRER DE 1944 A LA IMPREMTA "CONI", CARRER PERÚ 684, BUENOS AIRES»; però a la portada consta l'any 1943. Inclou aportacions de Paul Aebischer, de Joaquim Cases-Carbó, d'Alexandre Galí, d'Amado Alonso, de Pere Bosch i Gimpera, de Lluís Faraudo de Saint-Germain, de Louis Gauchat, de Carles Salvador, de Leo Spitzer, de Manuel Sanchis Guarner i d'altres promeses o persones ja consagrades en els estudis de filologia i de lingüística, entre les quals cal esmentar, és clar, Joan Coromines, amb l'article «Noms de lloc catalans d'origen germànic» (p. 108-132). A l'«ADVERTIMENT», que escriu ell mateix (p. v-vii), hi diu:

Aquest volum havia d'aparèixer per celebrar els 70 anys del mestre. Encarregat de preparar-lo pels seus amics i deixebles, vaig obtenir la col·laboració de diversos filòlegs i la Universitat de Barcelona resolgué acollir la Miscel·lània en les seves publicacions. Els esdeveniments van impedir que l'obra sortís en aquell moment i en aquella forma. Ara és una publicació particular. Lluny de la pàtria l'homenatjat i l'organitzador, no caldrà perdre paraules descrivint la tenacitat i els esforços que s'han hagut de desplegar en la realització del projecte. [...] Tota la vida de Pompeu Fabra s'ha orientat cap a la consecució d'un objectiu avui plenament assolit: la fixació d'una llengua literària basada en tots els dialectes catalans i que pogués servir de natural expressió escrita a cada un d'ells.

I acaba:

Que el mestre estimat per a qui s'han escrit aquestes pàgines vulgui acceptar-les, en moments de prova, com un testimoni de la fe incommovible que ens inspira la seva obra, carreu solidíssim en què reposa tot l'edifici de la nostra Renaixença.

A l'estiu de 1944, entengué que ja havia aprofitat tot el que podia i calia del seu estatge com a exiliat a Argentina, per la qual cosa demanà a diversos professors destacats internacionalment que l'ajudessin a trobar un lloc de treball als Estats Units d'Amèrica o a Europa. Endemés, sol·licità una beca a la Fundació Guggenheim de Nova York, per a dedicar-se a la redacció del DCEC, beca que li fou concedida el 1945 i que li permeté una estada a Nova York amb la seva esposa.

L'any 1945, Tomás Navarro Tomás proposà Joan Coromines com a catedràtic de Filologia de la Universitat de Chicago, càrrec que acceptà i que ocupà l'any 1946; l'aprofità per a impartir un curs trimestral de llengua catalana.

Al setembre de 1947, guanyà el Premi Francesc Macià als Jocs Florals de la Llengua Catalana de Londres amb un assaig sobre la influència del lèxic germànic en el català.

Seguint l'esperit de Fabra, Coromines sempre s'interessà per una normativa unitària i per l'adequació a les necessitats de la modernitat del català. Per això, i per la confiança que mereixia a l'autor, participà amb gran dedicació en la preparació de la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, tasca que, tanmateix, li costà el disgust d'haver de constatar que no li fou degudament reconeguda pels mateixos col·legues. Això no obstant, el 8 de maig de 1948, Pompeu Fabra li escriví una carta en què es referia als canvis que Coromines proposà, en la qual li fa un sentit elogi de les seves qualitats com a lingüista i filòleg, i li manifesta la injustícia que suposa no poder comptar amb ell com a president de les Oficines Lexicogràfiques de l'IEC. Li diu:

Em plau molt, com amic que us sóc i com a patriota, enyorat Coromines, saber-vos esdevingut un lingüista de primera fila, que honora Catalunya; però això, enyorat Coromines, no em consola de la pena que em fa veure-us allunyat de la nostra terra, privat de dedicar-vos de ple a l'obra de perfeccionament de la nostra llengua i d'ésser, com us pertoca, el cap de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut, de les nostres fins ara desgraciades oficines. (Pujadas, 2008, p. 527)

El mateix any 1948, la Fundació Guggenheim li prorrogà la beca un altre any, perquè avancés en el DCEC.

Al juliol de 1948, la Universitat de Califòrnia el feu membre del Consell editorial de la revista *Romance Philology*.

El gener de 1950, l'IEC el nomenà membre adjunt, adscrit a la Secció Filològica (SF). Coromines valorava molt altament aquesta corporació científica, un dels fundadors de la qual fou justament el seu pare; la considerava una de les iniciatives més rellevants, duradores i fructíferes d'Enric Prat de la Riba, i una plataforma excel·lent per a la difusió a tot el món de la cultura i la ciència que es feia als Països Catalans. S'adreçà al president de l'IEC, Josep Puig i Cadafalch, amb unes paraules que demostren com estimava la institució: «Accepto aquest altíssim honor amb plena consciència dels deures que m'imposa el reconeixement de la primera corporació científica de la nostra terra». Dos anys després, a Barcelona mateix, prengué possessió del càrrec.

A Catalunya, especialment a Barcelona, es coneixien les seves publicacions i se seguí la trajectòria excel·lent del savi, a qui, malgrat no ser-hi físicament present, se'l distingí amb algun nomenament o encàrrec. Així, el mateix any 1950, l'IEC l'elegí membre numerari, condició que el posà esporàdicament en contacte amb el Cap i Casal, amb totes les precaucions sociopolítiques a què hagué de sotmetre's. Aprofità els viatges que hi feia per treballar particularment en la recollida de materials toponomàstics i dialectals, per a les obres cabdals que tenia sempre al cap i al cor: el DECat i l'OnCat. En les circumstàncies peculiars en què es trobava, va arribar a recórrer fins a l'any 1964, en què donà per tancada la tasca de recollida *in situ* de testimonis lingüístics directes, 2.000 localitats, algunes de visitades juntament amb un col·laborador extraordinari, Joseph Gulsoy, professor eminent de la Universitat de Toronto, al Canadà, i gran especialista en etimologia i lexicografia catalanes.

L'any 1951, acabà la redacció del DCEC. Fou a la Universitat de Chicago on, entre 1947 i 1952, després d'haver aplegat durant molt de temps els materials que li serviren de base, es dedicà a fons a escriure'l i, doncs, a concretar la idea que havia sorgit a Mendoza; en total hi invertí disset anys. El DCEC fou una veritable revolució internacional en l'estudi diacrònic del lèxic i de l'etimologia de l'espanyol. Fou publicat entre 1954 i 1957, en quatre volums, per Gredos (Madrid) i A. Francke A G. (Berna, Suïssa).

A la Universitat de Chicago fou on, en general, més produí. S'hi sentí més a gust que no a Cuyo. Fou probablement el període més fecund de la seva dedicació científica. S'hi jubilà l'any 1967.

* * *

Malgrat l'adversitat trista i colpidora de l'exili, i fins i tot podríem dir que com a reacció en bona part impulsada per la malastrugança, des dels desterraments francès i americà, treballà sempre tantes hores com el cos li permetia (i li'n permetia més de dotze diàries!) en els estudis sobre romanística que acomboiaven l'ob-

jectiu principal que el guià fins a la mort: l'aprofundiment rigorós en el coneixement de les entranyes de la llengua catalana, el qual havia d'ésser la base infrangible que la col·loqués en el lloc que li corresponia, al costat de les llengües germanes romàniques i de totes les grans llengües del món.

Coromines no fou mai un home fàcil d'abatre, en cap sentit, ni físicament, ni ideològicament, ni espiritualment. Hom podria treure fàcilment conclusions errònies respecte a la producció quantitativament rellevant i qualitativament impecable i modèlica d'obra d'investigació sobre el castellà. No implicà cap dubte quant a la lleialtat als propòsits que s'havia imposat, en absolut. Fou conscient, això sí, que la llunyania de la pàtria podia allargar-se molt —i s'allargà massa— i, doncs, sense oblidar mai la llengua i el país catalans, li fou imprescindible una adaptació als nous contextos en què les circumstàncies el situaren; s'integrà tant com pogué en els territoris que l'acolliren i, per tant, s'ocupà de llurs llengües. Era l'única via que el podia salvar d'un complex, d'una melangia que l'haurien corsecat, destruït; una resposta intel·ligent que, altrament, ampliava, a la fi, sensiblement els coneixements d'idiomes i de cultures. Així, ell, que volia més que cap altra cosa ésser mestre sobre la realitat filològica i lingüística del català, acabà essent-ne també del castellà, i, paradoxalment, ho fou cronològicament abans que ho pogués ésser de la seva llengua pròpia! No podia aferrar-se a utòpiques renúncies. Era on era, i s'hi adaptà. Com que el seu gran somni era l'elaboració del diccionari etimològic del català, decidí «entrenar-se» confeint un impensat diccionari etimològic de l'espanyol, que fou una obra ingent, totalment innovadora i que acabà esdevenint el millor referent per als hispanistes; la seva aparició causà un impacte profund en la comunitat científica internacional, perquè Coromines tot sol havia fet un treball enorme, sòlid i amb l'aplicació de mètodes inèdits que naixien de la seva concepció de les llengües i de la formació que tenia en tantes. I com que fou un assaig del diccionari etimològic del català, hi apareixen un gruíx molt important de qüestions que s'hi refereixen.

Coromines s'adonà que l'espanyol no tenia una obra consistent que n'expliqués científicament la història; això volia dir que no hi havia investigadors prou capaços d'haver-la escrita; per la qual cosa, la vida que hagué de dur a Amèrica, amb l'isolament que suposava (no sempre s'hi estava acompanyat de la seva muller), el duqué a un retraïment; el fet de no poder comptar amb especialistes de prou vàlua perquè fossin col·laboradors del treball que volgué emprendre el forçà a haver-se d'espavilar a fer-lo pràcticament tot ell, sense una labor en equip que l'hauria entrebancat més que no pas ajudat. Penso que aquesta realitat dura li condicionà per sempre més un capteniment personalista, de comptar sempre amb la seguretat de les pròpies forces, dels propis estudis i preparació en qualsevol projecte que decidí d'abordar. Aquesta característica se li ha retret i se li retreu, sense valorar prou, al meu entendre, que, almenys en bona part, és el fruit d'haver hagut de patir tants d'anys un aïllament imposat violentament. Entengué amb sentit de responsabilitat realista

que qualsevol projecte de recerca solament podia tirar-lo endavant si considerava que ell, exclusivament ell, tenia la possibilitat, les forces, la preparació per a fer-ho. I sempre, absolutament sempre, dedicant-hi tot el temps possible.

* * *

A partir de l'any 1952, aconseguí que la Universitat de Chicago s'avingués que Coromines alternés la residència a Chicago amb la de Catalunya: sis mesos a cada lloc. Aquest fet fou determinant, perquè trencà parcialment i relativament tretze anys d'exili, i també perquè permeté a Coromines de fer el treball de camp de les enquestes per al DECat i per a l'OnCat.

Es feren diversos intents des de Catalunya, per part de persones destacades en l'àmbit polític, cultural i científic, per tal d'aconseguir que Coromines tornés definitivament a Barcelona i s'incorporés a la Universitat per a l'impuls de la investigació lingüística i filològica; no se n'obtingué res, de la qual cosa es lamentà i s'originà la hipòtesi no verificada a saber meu que foren les actituds tèbies, fredes i fins i tot contràries d'alguns col·legues seus, perquè temien professionalment la competència directa d'un home de la intel·ligència i capacitat de Coromines, les que impediren el retorn anhelat. És cert que en el discurs de recepció de la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (18 d'abril de 1980), que esmento més avall (vegeu 2.2), més resignat i indulgent que no pas amenaçador o ressentit o amb voluntat de fer cap retret, però amb el desig de subratllar aspectes desagradables de la realitat, entre altres coses digué:

Que era una il·lusió esperar que una universitat espanyola, o fins la universitat castellana de Barcelona, em volguessin, era de témer; però vaig voler-me'n assegurar, trucant a totes les portes: amics, indiferents i adversaris: vencent una viva repugnància vaig acudir a un d'aquests, que trompetejava vanes promeses, i que després d'exhibir-me un dia, mitjançant les promeses, al costat d'ell, va anar retirant-se, després d'aconsellar paternalment, amb aires protectors i brillants perspectives enganyoses, que trencués amb la Universitat de Xicago. [...] a l'IEC s'esperava sempre que ja m'hagués embarcat cap a Amèrica per prendre les poques decisions que ha pres l'Institut o el seu secretari en aquests vint-i-vuit anys. (Coromines, 2017, p. 41-42)

Algú deu saber del cert, jo solament ho sospito, qui va ésser el qui *trompetejava*; Joan Coromines, discretament, no en va dir públicament el nom.

Tampoc no conduïren a res de positiu les gestions perquè el lloc de treball el tingués en alguna universitat europea, continent molt estimat per Coromines. Potser per raons semblants?

L'any 1953, obtingué la ciutadania nord-americana; al nou passaport hi diu:

«John Corominas» (*Joan*, en anglès, és femení); la signatura llegible del darrer passaport diu, però, clarament: «Joan Coromines».⁵

L'any 1954 retornà a Barcelona, on acabà la redacció de les esmenes a la segona edició, a què he al·ludit, del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra. Al desembre, li fou concedida una beca de mil dos-cents dòlars per a la tasca d'elaboració de l'OnCat.

La Universitat de Chicago el nomenà responsable de la Secció d'Espanyol. Joseph Gulsoy s'hi matriculà per seguir les classes de Coromines i n'esdevingué per sempre un deixeble, amic i col·laborador, perquè Coromines hi descobrí un talent particular de primer ordre.

A l'abril de 1955, al V Congreso de Ciencias Onomásticas, celebrat a Salamanca, conegué el lingüista basc Koldo Mitxelena, amb qui també travà una bona amistat, amarada d'una admiració mútua, i de qui fou un col·laborador destacat.

El maig de 1957, es publicà el volum IV, el darrer, del DCEC. El mateix any contribuí com a assessor a la finalització del *Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana*, de Rufino José Cuervo, que edità l'Instituto Caro y Cuervo de Bogotà, depenent del Ministeri d'Educació de Colòmbia.

L'any 1958 publicà l'article «Normes lingüístiques, catalanes: ni antifranceses ni anticastellanes», dins la revista *Vida Nova* de Montpeller.

El 1959 rebé el suport del Centre National de la Recherche Scientifique de París, que li permeté treballar en les enquestes de toponomàstica que feu al Rosselló.

El maig de 1961, l'editorial Gredos de Madrid publicà una versió reduïda (627 p.) del DCEC, en què incorporà alguna novetat: *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*.

L'any 1963 col·laborà a la *Miscel·lània Carles Cardó* amb l'article «Sobre l'elocució catalana en el teatre i la recitació», que publicà a Barcelona, Ariel; probablement el primer treball científic que es feu en el terreny de l'ortoèpia del català, avui encara excessivament marginat; Coromines hi aporta idees molt originals.

El 1964 es feu una casa a Pineda de Mar, que serà la seva residència quan tornarà definitivament a Catalunya, i el seu refugi literalment, perquè s'hi estarà sense acceptar, sinó molt excepcionalment, participar en la vida acadèmica i social en general; sense sortir-ne ni per a recollir molts dels premis que rebé ni fer-se present en els homenatges que li reteren: la casa a Pineda, temps per a treballar i salut per a resistir fins al final dels objectius científics elegits foren les aspiracions principals del Mestre.

El desembre de 1965 fou nomenat membre de la Hispanic Society of America. Al mateix any publicà el primer volum d'*Estudis de toponímia catalana*. El 1970 n'aparegué el segon.

5. Aquesta informació la dec a Joan Ferrer.

L'any 1967, l'editorial Gredos publicà l'edició crítica de Joan Coromines del *Libro de buen amor*, un dels treballs més sòlids sobre aquesta gran obra de la literatura espanyola.

El 16 de juliol de 1967 es jubilà com a professor de la Universitat de Chicago i a l'agost s'instal·là a Catalunya.

Amb el retorn definitiu a la pàtria, s'allotjà a la casa de Pineda de Mar, des d'on, en l'austeritat d'anacoreta i una soledat cercada que solament deixava esclertes per a alguns pocs col·laboradors que considerà valuosos i amics (Max Cahner, Carles Duarte, Joan Ferrer, Josep Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mas-caró, José Antonio Pascual, Philip D. Rasico, Àngel Satué, Xavier Terrado...), es disposà a afrontar de manera ara exclusiva les seves grans obres sobre la llengua catalana: el diccionari etimològic, la dialectologia, la toponomàstica i la gramàtica històrica. Cap altra activitat no li interessà.

El 1968 assistí a Barcelona a l'acte acadèmic de commemoració del centenari del naixement de Pompeu Fabra, en tant que membre del Patronat d'Honor. I, al maig, es desplaçà a París a un altre acte d'homenatge a Fabra, que s'havia de celebrar a la Sorbona, però que, a causa dels fets del Maig francès, es feu a la Sala Pleyel.

El mateix 1968 inicià la col·laboració en l'elaboració del *Diccionario etimológico vasco*, d'Antonio Tovar i Koldo Mitxelena.

El 1970 proposà a l'editorial Gredos una segona edició del DCEC, ampliada sensiblement, en la qual participà José Antonio Pascual: el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (DECH), en què treballaren entre 1971 i 1979 (Joan Coromines i José Antonio Pascual, 1980-1991, Madrid, Gredos, 6 volums).

El setembre de 1971 publicà *Lleures i converses d'un filòleg*, amb pròleg de Joan Sales. El 1972 obtingué, amb aquest llibre, el Premi Lletra d'Or i el Premi Crítica Serra d'Or d'Assaig. Al juliol, Max Cahner, des de la direcció de Curial, li suggerí la publicació del DECat. Convençut que Cahner era capaç de dur a terme correctament la iniciativa, l'any 1975 Coromines li respongué afirmativament (hi intervingueren com a col·laboradors Max Cahner i Joseph Gulsoy, i com a suport tècnic, Carles Duarte i Àngel Satué).

El maig de 1972, l'editorial Gredos publicà *Tópica hespérica*, els dos volums ja esmentats en què inclou una sèrie de treballs que escriví en l'etapa en què s'estigué a Mendoza (vegeu més amunt), que és una selecció d'articles en castellà.

El 1974 fou nomenat membre corresponent de la Real Academia Galega.

El novembre de 1976, Cahner publicà els dos primers volums d'*Entre dos llengüatges*, una antologia d'articles de Joan Coromines, amb pròleg del mateix Max Cahner. El 1977 en sortí el tercer i darrer volum.

L'any 1977 s'editaren en tres volums les *Vides de sants rosselloneses*, d'un manuscrit inèdit del segle XIII, de 261 folis, de la *Legenda aurea*, escrita en llatí per

Iacobus de Voragine i que conté un nombre singular d'arcaïsmes i dialectalismes del català medieval. El mateix Coromines qualifica l'obra com la font capital per al coneixement del català arcaic i, en el pròleg, sense falsa modèstia, hi diu: «Aquest llibre és el resultat de la col·laboració de tres filòlegs, que hi han treballat amb poques interrupcions, per un espai de trenta-vuit anys» (Pujadas, 2008, p. 545).

El 9 de maig de 1977, esdevingué membre de l'Acadèmia Nord-americana de la Llengua Espanyola de Nova York.

El 18 de febrer de 1980, el president de la Generalitat de Catalunya, Josep Taradellas, assistí a l'acte de presentació a Barcelona del volum I del DECat. Una setmana després, el 25 de febrer, Gredos publicà el volum I del DECH.

El 13 d'abril de 1989, la Fundació Revista de Catalunya publicà *Homilies d'Organyà*, edició facsímil del manuscrit núm. 289 de la Biblioteca de Catalunya i edició crítica, millorada i anotada de Joan Coromines.

El 18 de juliol de 1989, es presentà el primer volum de l'OnCat, redactat amb la col·laboració de Josep Mascaró Passarius i dedicat exclusivament a les Illes Balears; presidí l'acte el president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol. Coromines tampoc no assistí a aquest acte. No havent quedat satisfet d'aquest primer tom, que, tanmateix, fou mereixedor del Premi Sanchis Guarner a la unitat de la llengua catalana, modificà el pla d'elaboració de la resta de l'obra.

El 15 de desembre de 1990, es presentà a Vielha la tesi doctoral de Joan Coromines, ampliada i revisada: *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. L'acte fou presidit també pel president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol.

El mes de març de 1991, es publicà el volum IX i darrer del DECat, que Joan Coromines dedicà al seu pare. Mesos després, Gredos edità el darrer volum, el VI, del DECH.

El 2 de gener de 1997, Joan Coromines morí a Pineda de Mar, als norantadous anys. Llapis i màquina d'escriure en mà, havia acomplert pràcticament tots els objectius concebuts entre 1925 i 1930. La capella ardent s'instal·là al Saló de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya. Els funerals se celebraren el dia 4 a la basílica de Santa Maria del Mar; hi assistiren les primeres autoritats del país, el president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol, i el del Parlament de Catalunya, Joan Reventós, i una multitud de ciutadans que palesaven la popularitat d'un home de qui, llevat dels especialistes, no comprenien suficientment l'obra científica, però que volien exterioritzar el respecte per qui dedicà tot el que feu al país i a la llengua catalana; un patriota irrepensible, que perseguí, i ho aconseguí, col·locar la llengua catalana en el cim més alt compartit per les seves germanes romàniques i per altres llengües del món. Ens deixava un dels principals romanistes *stricto sensu* de la història, amb una obra ingent i transformadora; amb el reconeixement pregon de tot l'àmbit internacional; i amb una gratitud del Go-

vern d'Espanya aparent, anòmala, més aviat cínica i de convinença. Joan Coromines i Vigneaux ha estat un dels més excel·sos romanistes.

Al llarg de l'any 1998, s'organitzaren altres actes acadèmics a diversos centres i universitats, amb la participació d'especialistes en l'obra de Joan Coromines (vegeu 6).

El 19 de novembre d'aquest any, aparegué el volum VIII i darrer de l'OnCat.

El 3 de juny de 2002, es presentà, al Saló de Sant Jordi del Palau de la Generalitat de Catalunya, el volum X i darrer del DECat.

Coromines hauria volgut haver escrit la gramàtica històrica de la llengua catalana, que havia començat a elaborar, segons els seus propis càlculs, entorn de 1958, però la victòria de les tropes de Franco, que imposà el règim totalitari feixista, l'obligà a canviar, com hem pogut veure, tots els seus plans, a partir de la necessitat d'haver-se d'exiliar. Havia parlat personalment amb Josep Pla i li havia comentat que primer apareixeria justament la gramàtica històrica i després, el diccionari etimològic i l'OnCat; tenia pensat tan concretament el projecte, que en preveia dues versions: una en català, més àmplia, més detallada, en què tractaria també la morfologia i la sintaxi, amb més aportacions especialitzades i que publicaria l'editorial Barcino, i una altra en castellà, en què inclouria solament la fonètica històrica i que destinaria a l'*Enciclopedia Lingüística Hispánica*. Seguint els neogramàtics, afrontava les anàlisis de gramàtica històrica amb la consideració d'exemples abundants, per tal de poder arribar a l'establiment de lleis d'evolució fonètica interna. Coromines tenia comptats els dies i les hores que necessitava per a fer realitat els seus objectius; i, malgrat tot, s'equivocà; poc, però, dissortadament, no l'encertà plenament, la qual cosa ens consta que li dolgué pregonament; si no s'entretenia més en l'anàlisi en els seus treballs era perquè treballava una mica contra rellotge i sempre l'angoixava l'amenaça que no pogués acabar allò que s'havia proposat de fer en la vida; la perseverança i la dedicació plena eren filtrades per un pragmatisme calculat per al rendiment més alt, per a l'eficàcia. Era conscient i reconeixia que aquesta manera de treballar provocava que caigués en contradiccions o incoherències. Tanmateix, tot el que escriví, ordenà i publicà de gramàtica històrica, li hauria permès de redactar-la i, en qualsevol cas, ha estat i és bàsic perquè els seus deixebles puguin aprofitar-ho per avançar molt sensiblement en aquest terreny; el material d'aquest àmbit de la lingüística diacrònica recollit sàviament pel Mestre és també d'una magnitud excepcional.

* * *

En aquesta fruitosa biografia del vessant professional, he deixat d'esmentar un seguit d'intervencions que Joan Coromines feu com a conferenciant, com a direc-

tor de cursos de dialectologia, d'onomàstica, d'història de la llengua catalana, de lèxic, d'etimologia... fora de l'àmbit estrictament universitari; les funcions que exercí com a assessor en diversos projectes d'investigació. Tampoc no m'he referit als congressos de filologia i de lingüística a què assistí i en què intervingué com a ponent. Fins i tot he silenciats, potser massa agosaradament, les fites de Joan Coromines com a excursionista i escalador, en què arribà més amunt dels sis mil metres; dic que potser massa agosaradament, perquè ell mateix valorà de manera substancial les eixides a la natura oberta com a mitjà imprescindible per a la labor de lingüista i de filòleg, i esperonà la joventut a l'excursionisme com a activitat saludable i necessària per als treballs de camp en la recollida de materials en les localitats concretes. Hom ha afirmat que sense el deler per l'excursionisme que tenia Coromines no hauria estat possible de redactar l'OnCat.

No obstant això, per a completar aquest apartat 2.1, vegeu tot l'apartat 5.

2.2. *El vessant cívic, polític, patriòtic*

Ja he subratllat que en Joan Coromines no es pot destriar la dedicació al treball científic de la que aplica des d'altres terrenys en favor del país. En això, aprengué molt bé la lliçó de Pompeu Fabra i, en definitiva, del capteniment dels savis universals més importants. De què serveix la ciència i el coneixement, si no han d'estar en favor del progrés en el benestar de la humanitat?

Tot i remarcar que Coromines se sentí èticament obligat a aquest principi essencial i imprescindible de servei a la societat, hom queda, tanmateix, estupefacte de determinades posicions davant els compromisos que assumí en defensa de les llibertats nacionals i de la democràcia, sense excloure contextos de violència, en què Joan Coromines no eludí estar en primera línia en la lluita bèl·lica que li repugnava.

L'any 1924, assistí a les reunions de la Societat d'Estudis Militars, en què participaren diversos intel·lectuals catalans, l'objectiu principal de la qual era la preparació estratègica per a combatre la dictadura de Miguel Primo de Rivera. Joan Coromines feu exercicis al Pla d'Ardenya, al Baix Llobregat, allà on també s'entrenà (1924-1925), entre d'altres, el president de Catalunya, Francesc Macià, per al cop fallit l'any 1926 contra el dictador a Prats de Molló i a Garraf:

I aviat van començar a passar la frontera alguns i s'anaven reunint amb en Macià. I es preparava un colp. Jo, com que havia estat en contacte amb els de dins i els de fora, ja estava preparat: el dia que havien de passar per Prats de Molló, jo estava esperant, acampat, en una tenda, tot sol, esperant [...] (Mira, 1990)

La gosadia per les causes en què creia profundament arribà a extrems en què posava en perill la llibertat personal i la integritat física; així, l'any 1925, amb el mateix objectiu, es veié implicat en l'anomenat *complot de Garraf*, l'atemptat del 6 de juny al tren en què viatjava el rei Alfons XIII, quan tornava a Madrid després d'haver visitat Barcelona. Va haver de fugir a França, a la Universitat de Montpeller (vegeu l'apartat 2.1). Ho explicà d'aquesta manera:

[...] em va dir [el meu pare], «ara t'escaparàs: jo sé que tu tens gran fe en un lingüista de Montpeller, i jo et pagaré una estada a Montpeller [...]». I allà va ser quan vaig començar a ser lingüista, en aquell mig any que estava exiliat. (Mira, 1990, p. 122)

En la mateixa entrevista diu:

Després ve allò de l'any nou, la revolta de Barcelona, i ells corren a demanar-li a l'alcalde que faci sortir la guàrdia municipal a protegir les esglésies, li ho van demanar l'esquerra i la dreta regionalista, però l'alcalde va prohibir que sortís la guàrdia municipal. S'hauria privat la crema de convents, però ell volia la crema de convents: aquesta gent només servia per a fer maquinacions, i dividir les forces catalanistes. (Mira, 1990, p. 123)

El 1927, la policia feu un escorcoll durant dos dies al seu domicili. Sembla que les notes, especialment les transcripcions fonètiques, que no podia interpretar ningú dels qui li regiraren la casa, i la cartografia lingüística provocaren serioses sospites que Coromines treballava contra el poder establert amb una capacitat i una habilitat tàctica perilloses. El mateix any fou interrogat per la policia i l'obligaren a presentar-se setmanalment a Comissaria.

Els interessos polítics que tenia Coromines no foren superficials, ni provincians, ni populistes. En feu anàlisis a fons encertades, algunes de les quals són aplicables a tota la història moderna de Catalunya. El seu arrelat nacionalisme era obert, generós i inclusiu; la dedicació a la romanística n'és un exemple claríssim; li interessà, molt per damunt de tot, el català, però estimava totes les altres llengües i cultures; més encara, va entendre com molt pocs que, per a aprofundir eficaçment en el coneixement del català, calia tenir-ne una visió històrica i de relacions amb altres idiomes i idiosincràsies socials.

En una carta adreçada a Pompeu Fabra, datada a Barcelona el 26 d'abril de 1932, li escriu:

Però el més lamentable és que a aquesta ofensiva contra l'Estatut es sumen evidentment sense saber-ho elements del patriotisme dels quals no és possible

dubtar [...]. Aquell ens tracta de regió, ens treu pràcticament l'Ordre Públic en fer àrbitre l'Estat de quan hi pot intervenir, redueix la nostra llengua a l'humil paper de cooficial, ens atribueix uns recursos econòmics insuficients, ens refusa en fi l'ensenyament, el punt capital [...]. Però ara, si no volem acceptar la Constitució, només tenim dos camins: o deixar córrer de moment l'autonomia i esperar que vingui una revisió constitucional, o bé pendre les armes. A això últim, ara com sempre, jo hi estic disposat i només espero que aquests senyors em donin el senyal: però no, són gent pacífica que no han manejat mai un fusell! (Coromines, 2017, p. 109-110)

Les paraules de Coromines són dures; no obstant això, s'han de contextualitzar en la tensió i la confusió general de l'any 1932. En qualsevol cas, demostren fins a quin punt considerava que de l'Estat espanyol no es podia esperar que s'avingués mai amb un veritable autogovern de Catalunya i dels Països Catalans.

El 19 de juliol de 1936, l'endemà de l'Alçament, intervingué personalment en la resistència contra els rebels. El dia 23, escriví a la seva companya, Bàrbara de Haro, per a comunicar-li que la nit del 19 al 20 de juliol participà en la lluita; hi declara que era la seva obligació com a ciutadà, i que, vençuda l'amenaça feixista a Madrid, se'n tornà a casa; li demana que estigui tranquil·la per la seva salut.

El 16 de desembre de 1936, s'incorporà, amb el seu germà Jordi, com a voluntari a les milícies alpines de l'exèrcit de la República. En una llibreta autobiogràfica escriví:

El 27-XII-36 sóc a la Molina amb en Jordi, aprenem a esquiar per anar a combatre als Pirineus. Hi vaig passar un mes i mig, aproximadament. Mai ens donaren cap arma. Havent après a baixar passadorament, vaig decidir no perdre-hi més temps i vaig tornar a Barcelona a treballar i a veure els pares i la Bàrbara. (Pujadas, 2008, p. 520)

El 7 de febrer de 1939, travessà la frontera i l'endemà fou internat en el camp de concentració de Sant Cebrià de Rosselló. S'hi estigué dues setmanes.

La seva decisió, el coratge, l'exposar-se fins i tot a perdre la vida quan creia que convenia eren, paradoxalment, els propis d'un home tranquil, pacífic, serè, pregonament racional; així, doncs, les situacions difícils que acceptà de patir el feien inevitablement infeliç i trist. Per això, en els seus llargs exilis a què m'he referit, malgrat que Coromines gaudí d'un alt prestigi i que tingué responsabilitats de gran envergadura a les universitats de Cuyo, primer, i de Chicago, després, l'enyorança i el sentiment de manca de llibertat l'aclapararen, com a la gran majoria de desterrats.

En una carta del 7 de desembre de 1946 a Josep Picó, li diu:

Fins l'any passat vaig ésser professor de Lingüística a la Universitat de Cuyo, i des del juny ho sóc en aquesta [la de Chicago], que és una de les quatre o cinc millors dels EE.UU. No creguis que me'n sento orgullós, perquè ningú no se'n sent d'allò que el fa infeliç, i res no me'n pot fer tant com obligar-me a viure tan lluny de la gent que són com jo. A l'Argentina em sentia molt estranger i aquí [Chicago]... deu vegades més! (Pujadas, 2008, p. 525)

La capacitat de comprensió de la condició humana, més enllà de les ideologies, i la bondat sincera i sòlida de Coromines afloraven en situacions dramàtiques que sovintejaven massa amb el règim franquista. En una carta a Francesc Cambó, que Coromines escriví des de Mendoza, el 20 d'octubre de 1942, hi diu:

Acabo de llegir a *La Prensa* d'abans-d'ahir la notícia que la policia espanyola ha detingut En Nicolau d'Olwer, i que aviat serà executat. Quan ja ha caigut tanta gent nostra d'una i altra banda podria semblar que no és sinó un més [...]. Sé molt bé que ni vostè és correligionari polític dels qui amenacen aquesta vida ni jo puc ventar-me de pertànyer al partit de vostè [...]. Però quan es tracta d'una vida de tant valor, ni crec que els límits de partit puguin comptar ni que la temença de fer un pas inútil hagi de parilitzar-nos.

Vet aquí per què, sense tenir-hi cap dret, em permeto demanar-li que interposi la seva influència perquè el fet no es consumi. (Coromines, 2017, p. 121)

Lluís Nicolau d'Olwer no fou executat, perquè mai no fou lliurat per extradicció de França i, doncs, no degué ésser necessària cap intervenció de Francesc Cambó.

El 31 de gener de 1948, Josep Irla, president de la Generalitat de Catalunya a l'exili, envià una carta a Coromines des de París en què li comunica que l'ha nomenat membre del Comitè Nacional d'Homenatge a Pompeu Fabra.

Des de Chicago, el 15 de desembre de 1952, s'adreça a Lluís Nicolau d'Olwer amb unes paraules que avui, tràgicament, tornen a ésser d'una actualitat sorprendora:

Les escoles fan tot el que poden per matar l'idioma; per ara em sembla que només aconsegueixen envilir-lo o empobrir-lo [...]. Estic convençut, i això allà ho pensa tothom, que és urgent que anem tornant tots els qui puguem fer-ho sense compromís per a la causa comuna; d'una banda és urgent per fer cara a la campanya de descatalanització, d'altra banda per ajudar a remoure el país, que en el fons cada vegada està més descontent del règim: són molts els casos d'antics traïdors, falangistes i catalanistes tebis, que us confien: «jo també m'he tornat separatista: ens hi obliguen els de Madrid». (Coromines, 2017, p. 164)

El 26 de març de 1953, envià una carta a Josep Maria Batista i Roca en què li explica fins a quin punt se sent incòmode fora de la pàtria i com li resulta impossible d'obtenir un lloc de treball a Barcelona, malgrat les diverses gestions fetes per a aconseguir-la, a les quals he fet, parcialment, referència. Li havien ofert una càtedra a Salamanca i una a Madrid, però ell tenia la mirada posada en Catalunya, tot i haver de suportar un règim que li feia angúnia:

A Madrid van oferir-me una càtedra a Salamanca, una altra possibilitat més vaga a la Universitat de Madrid, i finalment, una participació a la càtedra de Lletres i Literatura Catalanes que han inaugurat allí mateix amb gran tro de bombos i platerets: Vaig refusar totes tres coses dient que no deixo Xicago sinó per la Universitat de Barcelona, car solament la possibilitat d'influir des d'una tribuna així en el jovent català pot justificar als meus ulls el contacte repugnant amb les autoritats franquistes. (Pujadas, 2008, p. 529)

Del 7 al 10 d'abril de 1953, participà en el VII Congreso Internacional de Lingüística Románica, celebrat a Barcelona, on presentà la comunicació «Sobre els elements pre-romans del domini català». En el banquet de cloenda no s'estigué de fer un discurs en anglès criticant durament el règim franquista. Entre altres coses, hi digué:

[Els americans] S'haurien alarmat moltíssim de saber que Catalunya és un lloc on la llengua pròpia està totalment prohibida a les escoles de primària i secundària, no únicament a la universitat. Sens cap mena de dubte, és l'únic país d'Europa on la llengua materna està prohibida a les escoles primàries. Es produeix, a més, una paradoxa enorme: la llengua i la literatura catalanes poden estudiar-se a la Universitat de Madrid, però no a la Universitat de Barcelona. (Pujadas, 2008, p. 529-530)

Òbviament, per la vida que hagué de suportar, no era un lingüista ni un filòleg especialment conegut i famós entre el col·lectiu mundial; però s'hi feu conèixer sòlidament, sia per la intervenció com a ponent, sia per les encertades observacions que plantejà en les dels altres, sia, encara —i no és biogràficament gens secundari—, per la valentia, pel coratge de referir-se durament al règim dictatorial de Franco, amb crítiques que deixaren sorpresos i fins i tot atemorits molts dels presents. Els col·legues d'arreu hi descobriren, meravellats, un científic de gran categoria que, ensems, patia i denunciava obertament la situació injusta, antidemocràtica, reprimida a què se sotmetia el seu poble i la seva llengua.

En una carta a Lluís Nicolau d'Olwer, datada a Barcelona el 21 d'octubre de 1953, quan Nicolau era a Mèxic, li diu:

L'altre discurs sobre l'opressió del català va ésser més llarg i detallat, presentant la cosa des del punt de vista del mal efecte que fa això en els Estats Units. Mentre parlava, sentia veus baixes a prop meu que deien «que fort, que fort que ho fa». En Jordi Rubió va sentir a una filòloga alemanya (crec G. Richert) exclamar «audaç però preciós» (*frech aber köstlich*), i eren molts els qui temien que després em passaria alguna cosa. No va passar res. La policia va cridar-me diverses vegades sense dir mai que era això, i hipòcritament, amb un pretext, em va retirar el passaport de sortida; però aprofitant aquesta reveladora hipocresia vaig reclamar enèrgicament i acabaren per tornar-me'l. (Coromines, 2017, p. 176-177)

Joan Coromines era valent, tot i que devia tenir serioses temences pels riscos que sabia que corria.

Aprofitant l'estada llarga a Chicago i en ocasió de la celebració dels Jocs Florals a Nova York, redactà i publicà en anglès, l'any 1950, una obreta breu de síntesi sobre què és i quina història sociolingüística ha seguit el català, per a la difusió general a Amèrica del coneixement elemental de la realitat del nostre país. És com unes beceroles d'introducció a la caracterització de la llengua. Però el rigor amb què escrigué aquest treball i, sobretot, la situació de desconeixement en els mateixos Països Catalans d'un idioma que amagaven i prohibien, animà Coromines a fer-ne la versió catalana, que li publicà Francesc de B. Moll a la seva editorial, dins la col·lecció «Biblioteca Raixa», 1, Palma de Mallorca, 1954: *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Malgrat que havia passat prèviament per la censura, el Govern Civil de Barcelona el segrestà, un cop havia estat distribuït. En verificar que l'autor era un professor distingit de la Universitat de Chicago, el Govern espanyol autoritzà que circulés, per la por que tenia a rebre amonestacions públiques de la premsa americana.

La posició de Coromines en defensa de Catalunya adquiria adesiara punts d'extrema radicalitat. Per a una interpretació correcta, s'han d'entendre les experiències a què hagué de sotmetre's; Coromines, essent home de pau, pensava que calia prendre actituds dures si es volia un veritable alliberament de la nació catalana. Arribà a confessar que li agradaria donar la vida per una causa justa. Ho veia així des de l'exili, el qual genera fàcilment una visió esbiaixada de la realitat del propi país. Potser la declaració més singular que va fer en la seva vida en aquest sentit és la que adreçà a Joan Rocamora, exiliat a Buenos Aires, en una carta dataada a Chicago el 31 d'agost de 1955, en què li parla de la intervenció nord-americana a Espanya:

Aplaudir al qui fa mal a la vostra pàtria, encara que ho faci per falta d'atenció i no per enemistat, és una traïció; però quan tenim un enemic poderós que

està decidit a matar-nos, és suïcida provocar un estranger infinitament més poderós, que ens podria salvar si volgués [...]. Si a Catalunya hi hagués separatistes que allí tiressin bombes o fessin atemptats, això seria útil a la pàtria, jo els admiraria i de cor estaria amb ells. El desastre és que no n'hi ha cap. En aquesta situació no serveix de res de declarar-se separatista *incondicional* quan un és a l'estranger; no havent-n'hi que actuïn violentament a l'interior, correm fins i tot el risc de semblar ridículs si ho fem protegits per l'Atlàntic. (Coromines, 2017, p. 230)

De la seva convicció sobre les dificultats de supervivència com a català i amb honradesa, en donen fe les paraules que escriu a Joan Sales, en una carta datada a Barcelona, el 22 de setembre de 1959: «[...] ser català és ruïnós. Us diré més: ser avui un home conscient i com cal és ruïnós» (Coromines, 2017, p. 266).

Referint-se a les observacions de l'Honorable Charles O. Porter d'Oregon, a la Cambra dels Representants, el 17 de juny de 1959, entre altres consideracions, feu l'acusació següent:

Espanya és un país estrany, on els homes de ciència són empaitats i detinguts, i on es dona el cas que les institucions acadèmiques siguin perseguides o tractades amb gran severitat per les autoritats. És la reflexió que inevitablement ocorre a qualsevol que llegeixi les notícies dels esdeveniments que darrerament han afectat l'Institut d'Estudis Catalans, institució d'alts estudis respectada universalment i situada a Barcelona, on existeix des de 1907. (Coromines, 2017, p. 69)

Subratlla, doncs, allò que és un universal de les dictadures i els totalitarismes: l'hostilitat rabiosa contra la cultura, la ciència, els científics, els intel·lectuals.

El gener de 1960, signà amb altres cent personalitats catalanes una carta en què es denuncia la persecució a què està sotmesa la llengua catalana. Formà part del Patronat de Cultura Catalana Popular, creat al maig del mateix any, amb la delegació principal a París, juntament amb Pau Casals, Josep Carner, Pere Bosch Gimpera, Lluís Nicolau d'Olwer, Rafael Patxot, Carles Pi Sunyer, Josep Sebastià Pons, Manuel Serra Moret i Josep Trueta.

Referint-se a les migracions internes dels anys seixanta del segle passat, es mostrà lúcida respecte a llurs causes i objectius:

I encara els preocupa menys que sigui causa de problemes socials a Catalunya i a València, perquè la camarilla militar i reaccionària d'Espanya sempre ha odiat aquestes dues regions: la seva esperança és que aquesta arribada massiva d'una població aliena finalment trastocarà, o fins i tot potser la matarà, la llen-

gua catalana o, si més no, l'ús literari del català. Això seria un empobriment de la cultura espanyola i un cop enorme contra els set milions de persones que constitueixen la minoria catalanoparlant d'Espanya [...]. Així doncs, el Govern espanyol fa servir els diners de l'ajuda dels Estats Units per crear illes lingüístiques en els territoris d'una altra llengua, fet que, com s'ha pogut demostrar i confirmar, sempre genera problemes polítics. (Coromines, 2017, p. 82)

Coromines demostrà, amb el que en digué, una percepció subtil sociolingüística i política del fenomen.

El 10 d'octubre de 1964, la revista *La Gaceta Ilustrada* publicà el reportatge «16 nombres para 3 sillones», en què es parla de Joan Coromines com a candidat a una plaça vacant a la Real Academia Española. Coromines anotà el següent en el marge de la pàgina on surt la notícia:

Aquesta revista pagada pel ministre de Propaganda, l'abominable Fraga Iribarne, va llençar aquest article tendencios sense que jo ni ningú hagués parlat mai de tal cosa amb el fi hàbil i insidiós de crear la sospita entre els meus compatriotes que jo em disposava a acceptar alguna prebenda de l'abjecte règim franquista. Naturalment, ni pensava ni n'havia parlat amb ningú. Aquell hivern aquest senyor Fraga va visitar Xicago i em va fer convidar a una recepció en el Consolat, esperant que m'hauria empassat aquest ham i aniria a fer-m'hi de bo. Ni tan sols vaig excusar-me d'anar-hi. Tres anys després es rebenjava [*sic*] del miquel rebut fent-me expulsar d'Espanya. (Pujadas, 2008, p. 537)

Coromines, al llarg de tota la seva vida, es mostrà amb una capacitat brillant de veure, preveure i, si calia, dir les coses sense amortiments. Heus ací l'explicació de la revenja esperada de Fraga Iribarne: el 3 de març de 1967, arran d'un acte clandestí d'homenatge a Jordi Rubió Balaguer, amb motiu del seu vuitantè aniversari, celebrat a la Facultat de Dret de la UB, al qual assistí Joan Coromines, amb un seguit notable de personalitats molt distingides en l'àmbit de la ciència i de la cultura, el rector, Francisco García-Valdecasas, feu la denúncia a la Brigada Político-Social de la policia. Coromines i d'altres foren detinguts; com que ell tenia passaport americà, l'expulsaren d'Espanya com a persona indesitjable. Escriví Coromines:

M'agafen el 3 de març de 1967 a les 9 del vespre estant sol a casa, i em posen pres per més de 80 hores, les 65 primeres en els calabossos subterranis de la Prefectura de Policia, la resta en una cambra del Palau de Justícia; incomunicat, en un calabós, no obstant veia diversos amics acusats del mateix en els calabossos del davant. Érem disset [...]. En llibertat provisional a les 3 de la matinada

del 7 de març. La policia torna el 8 de març a les 20.30 a expulsar-me i arribem a la Jonquera a les 23 i passem la ratlla en el Portús el dia 9 a les 9.30 del matí. (Pujadas, 2008, p. 538)

Posteriorment, al juliol del mateix any, Coromines escriví al seu germà Albert, exiliat a Mèxic, per a explicar-li els fets:

Segueixo en estat provisional: poden alçar-me la prohibició de tornar a entrar, qualsevol dia, com també podria trigar algun temps. Moralment estic ben disposat per a tot. Mentrestant tots els papers estan en desordre, en una maleta, en una esquifida cambra d'hotel (sospito que aquesta és la veritable finalitat: dificultar les meves tasques i causar-me un gran augment de despeses). (Pujadas, 2008, p. 539)

De vegades, Coromines podia ésser també ingenu...

El 16 de juliol de 1967, com he dit (vegeu 2.1), es jubilà de la Universitat de Chicago. I a l'agost, tornà a Barcelona. En la llibreta autobiogràfica escriví: «16-VIII-1967. Fi definitiva de l'exili». I hi comptà: «Total 20 anys i mig, més 2 anys dels exilis juvenils». Com qui no diu res... Mitja vida professional! Però, tal com explica en una carta a Pompeu Fabra, en què demostra l'amor incondicional al país: «Si algú es va fer la il·lusió de sostroure'm a la filologia catalana quan em va fer venir a Amèrica [Argentina], ja es deu sentir desenganyat» (Ferrer i Pujadas, ed., 1997, p. 84), una afirmació prenyada de sentiment patriòtic, però també d'amargor en la creença que més d'un col·lega s'estimava més que Joan Coromines fos lluny i es dedicés a altres qüestions que no fossin la filologia i la lingüística catalanes.

* * *

El 4 de març de 1973, Coromines respongué a l'ofertament del professor Antonio Tovar de proposar-lo com a candidat a acadèmic de la Real Academia Española. La posició fou pràcticament idèntica a la que adoptà Pompeu Fabra quan li oferiren també una plaça en la institució:

[...] yo no tengo más que una lengua, ni quiero más que a una. A ésta los que obran en nombre de la otra [l'espanyola] se obstinan en el empeño insensato de negarle todo medio de defensa e ilustración; es más: rehúsan a los niños y a los hombres que la hablan el derecho a ser educados e informados en la propia; se empeñan en esta horrenda *capitis diminutio* de la inteligencia i de la dignidad humana. [...] Créame, amigo Tovar, no habrá en España paz moral ni cohesión nacional, mientras no pongamos fin a esa guerra entre las lenguas,

haciendo que el Estado enseñe a los niños y a los jóvenes en la lengua de cada uno, y renuncie a poner trabas a la información en catalán en las demás. [...] Honores, viniendo de la lengua castellana, no quiero ninguno. (Coromines, 2017, p. 297-298)

Noteu que són mots adreçats a un amic. Per tal de confirmar la coherència de Coromines entre el que pensa, el que diu i el que fa, el febrer de 1974, acceptà el nomenament d'acadèmic corresponent de la Real Academia Galega; la seva animadversió incontenible, ni arbitrària ni gratuïta, és a l'hostil Govern centralista espanyol.

L'11 de setembre de 1977, assistí a la gran manifestació, històrica i punt d'arrencada d'on som avui, celebrada a Barcelona, que reivindicava la llibertat, l'amnistia i l'Estatut d'Autonomia. Coromines, que tan fàcilment rebutjava deixar la feina per mor d'assistir enlloc, no fallava, en canvi, en ocasions com aquesta.

El 18 d'abril de 1980, assistí a rebre de mans del president Josep Tarradellas la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (vegeu 2.1), però hi aprofità la tribuna per fer una lliçó més de patriotisme crític, en la defensa especialment d'un personatge que socialment a Catalunya fou particularment acusat de deslleialtat i d'acostament al règim franquista. Coromines, en el seu discurs d'agraïment clamà:

Vam ser molts, senyors, els qui ens exiliàrem: jo no podia pas abandonar el meu pare hemiplègic; un altre s'escapava d'una sentència de mort dictada ja, o ja implícita; l'altre havia de salvaguardar la llibertat d'acció per a la denúncia internacional del genocidi, o per a la futura represa política. Als qui ens en vam anar ens era molt fàcil d'estar immaculats; i sense taca hem tornat, valga'ns Déu! Però en nom de Déu, també, d'altres havien de quedar al peu dels altars, amatents a fer ressonar el nostre verb per la primera escletxa que s'entreobris, a aferrar el portaveu de l'esperit català, de la crítica catalanista de les malvestats del feix a la nostra terra. Quedaven parant el cap a peu de l'altar, què havien de fer: cridar la destralt perquè els degollés? O mirar de sobreviure sense traïr? [...] Tolereu, doncs, i escolteu el meu consell: no deixeu que el grandíssim creador Josep Pla desaparegui, sense tributar a un dels dos o tres escriptors més grans que encara viuen, el deute que mai no li hem pagat. I perdoneu la ultracuidança de donar consell, a un home vell que no és més que un modest *científic*. (Puja-das, 2008, p. 547-548)

Un parlament sentit, pensat, dur, en defensa de qui quasi ningú no defensava. Valent i sincer. Vaig tenir l'ocasió d'escoltar-lo directament i puc assegurar que entre els diversos col·legues universitaris de filologia va causar un impacte profund i se'n va parlar amb passió durant setmanes.

El 21 de juny de 1982, el ministre d'Educació i Ciència, José M. Maravall, va escriure a Joan Coromines per demanar-li que acceptés la Gran Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio. Coromines li respongué el 27 de juny en els termes següents:

Agradezco de veras el honor que su proyecto supone para mí, y todavía agradezco más el carácter previo del ofrecimiento de algo que no puedo aceptar ni aceptaría, y me apresuro a comunicárselo, con lo cual se evita el dar comidilla a gente reaccionaria si se diera noticia de mi devolución. Lo hago con el mayor respeto, y con sincera simpatía para su persona, en el terreno privado. (Pujadas, 2008, p. 549)

Educat i fins i tot mirant d'estalviar situacions desagradables per al Govern que li oferia la distinció, com ho hauria estat la de tornar el guardó; l'agraïment que expressa al ministre sona del tot a sinceritat i reconeixement; això sí, estrictament personal i privat, allunyat, doncs, del que representa el càrrec de servei polític.

Però l'actitud dels servidors directes del franquisme hi insistiren, especialment per fer veure que s'havien interessat per la persona de Joan Coromines; dit altrament, donar-li una medalla era posar-se-la ells mateixos. Dos dies després que Coromines hagués contestat al ministre Maravall, el delegat general del Govern espanyol a Catalunya, Juan Rovira Tarazona, persevera a proposar-li la concessió de la Gran Cruz:

Me complace mucho felicitarle efusivamente por haber sido distinguido por Su Majestad el Rey, con motivo de su onomástica, con la Gran Cruz de la Orden de Alfonso X el Sabio. Sus méritos son conocidos y todos celebramos el reconocimiento de los mismos. He tenido la personal satisfacción de haber propuesto al Gobierno esta condecoración, que a su vez ha elevado a Su Majestad el Rey.

Coromines ja havia dit la seva i no parlava mai per parlar, de manera que el 13 de setembre se sentí obligat a escriure una carta directament al Rei, en què li reiterava amb contundència el rebuig del premi i l'hi retornava:

Sereníssim senyor: Gràcies per la distinció que m'atorgàreu el mes de juny. Restaré profundament agraït per la intenció d'honorar-me amb una alta condecoració. Això no obstant, la decisió ha estat presa per una iniciativa governamental i jo no puc acceptar, i retorno, un premi enviat per un govern que reduïx al mínim els drets de la meva pàtria, esquarterada en províncies, nega els

recursos necessaris a la Universitat de Barcelona i a totes les nostres, i subvenciona els petits grups que ataquen la unitat del català, llengua única dels tres països que la parlen. (Coromines, 2017, p. 301)

Ni davant el Rei no deixà d'explicitar sense embuts la posició de refusar allò que li vol regalar un govern que maltracta els Països Catalans i llur llengua pròpia. Quina dèria, institucionalment cínica per part del Govern espanyol, a lloar i guardar un personatge savi i il·lustre, però d'insistir ensems contradictòriament a menystenir la nació catalana, la seva cultura i el seu idioma!

El 21 de juny de 1988, presidí la sessió de presentació del llibre *Andreu Xandri: mística i força*, de Rosa M. Terrafeta, a l'Aula Magna de la UB; en el discurs que hi feu, digué:

Com deia Josep Carner, els pobles poden morir, però només poden morir d'una manera, que és el suïcidi. Si el poble vol viure, si la regió vol viure, viurà. I ell va mostrar una fórmula heroica, excel·lent, grandiosa, que va més enllà del pensament i del cos, per a donar testimoni per sempre més que Catalunya vol viure i no vol ser ensorrada. (Pujadas, 2008, p. 552)

El 6 de juny de 1989, el ministre de Cultura, Jorge Semprún, comunicà a Coromines que li havia estat concedit el Premio Nacional de las Letras, dotat amb la quantitat aleshores molt substancial de cinc milions de pessetes. Coromines l'acceptà, però li explicà per què:

Impressonat per la nova que V. E. acaba de comunicar-me, que, amb la seva sanció, un Jurat ha decidit atorgar-me el Premio Nacional de las Letras, em cal donar-li les gràcies, i, pel seu conducte, donar-les al Jurat, per una distinció que valoro altament, i fent-ho de cor i amb absoluta sinceritat.

He de comunicar-li que, si rebo l'import monetari d'aquest premi, serà destinat i esmerçat, totalment, a compensar la labor dels amics que, dotats d'una elevada preparació universitària, especialitzada en Lingüística i Toponòmica, ajudin a acabar l'*Onomasticon Cataloniae* —de totes les terres de llengua catalana—, obra capital de la meua vida, que l'edat avançada, previsiblement, no em permetrà completar tot sol.

D'altra banda, no puc deixar de dir-li que la satisfacció que aqueixa distinció em dóna va acompanyada d'una profunda recança. L'única nació, i l'única llengua meves, a les quals reto incondicional homenatge, són la nació i la llengua catalanes. I veig amb tristesa que l'Estat i el Govern que m'ho atorguen encara neguen o regategen els drets que són deguts a totes dues. Considero intolerables alguns fets. (Badia i Solà, ed., 2008, p. 1180)

La carta continua explicant específicament tres d'aquests fets intolerables: que s'hi admetien mestres, policies i funcionaris que ignoraven el català; que es frenava i s'obstaculitzava per part de l'Estat espanyol que la llengua catalana fos oficial a la Unió Europea; que es mirava, des del Govern espanyol, mitjançant el poder judicial, de dividir la unitat de la llengua catalana i es toleraven textos escolars en llengua que es nega que sigui catalana i que es denomina «llengua valenciana».

El setembre del 1989, signà justament una carta amb els qui havien estat distingits amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes adreçada al president del Govern espanyol, en què es protestava pels obstacles a la lliure recepció de les emissions de TV3 al País Valencià.

A l'entrevista que li feu Mira (1990), li preguntà si ens hem de conformar amb el bilingüisme actual i amb l'autonomia. Coromines ho tenia clar i respon: «—No, no, no hem de transigir. Hem de continuar declarant que no tenim tot el que volíem, i que ho volem, i que ho volem, i que ho volem». I respecte a la independència de Catalunya, li contesta: «Ah, la independència! Ha, ha, la independència, és una cosa, una idea, una il·lusió...». I, encara, sobre l'autodeterminació, en un altre passatge, diu contundent: «Que més valdria que se'n parlés menys, i que s'apliqués... Que fotessin un colp de puny damunt la taula i diguessin prou!».

No passarà desapercebut al lector, doncs, que la vàlua incommensurable del científic Joan Coromines deixava astorats fins i tot els seus enemics; es pot dir d'una altra manera: per la projecció internacional del Mestre, molt per damunt dels altres filòlegs i lingüistes, els adversaris o enemics li tenien literalment por, perquè havia adquirit el costum de no callar res per compromís i tothom sabia què pensava d'Espanya, dels seus governants i de la política obertament i fins i tot grollerament destructora contra Catalunya i els Països Catalans. La dedicació extraordinària a la ciència la tingué per amor a la recerca, per amor a la professió, per amor a la lingüística i la filologia, però especialment per amor a la pàtria, en favor de la normalització del seu país, que podia i havia de comptar entre els més avançats en les matèries a què es dedicà.

El desembre de 1990, el Ministeri de Cultura espanyol publicà el llibre *Joan Coromines. Premio Nacional de las Letras Españolas 1989*. Joan Coromines escriví la nota següent a la portada:

ÉS TRISTÍSSIM, tanta glorificació és més que res propaganda, SABÓ, SABÓ... i també justificació per deixar que aquest pobre ancià continuï mantant-se sense estalviar-li la infinita feina menuda. Ah, això costaria diners i fóra improductiu i fins impolític. Més val poder fer necrològiques que... es vendran i permetran continuar sense esmena. 7-XII-1990. Les fotos sí que són molt dignes d'agrair.

Amb aquest sarcasme que li sortia de l'ànima i que fa somriure, mostrava que era ben conscient de què suposaven tants d'afalagaments a la seva persona i obra de part dels qui li eren tan contraris.

3. UN TARANNÀ SINGULAR

No seria admissible fer una semblança de Joan Coromines sense una referència ben concreta i directa al caràcter, a la manera d'ésser. En realitat, els col·legues sovint parlaven i parlen més de la seva idiosincràsia que no pas de l'obra científica, perquè aquesta ningú no ha pogut discutir que és excellent, difícilment millorable i amb relativament escasses aportacions poc raonades o errònies en el conjunt in- gredit d'allò amb què contribuí a la filologia i la lingüística.

Serà inevitable que en aquest apartat faci referència a algunes idees que he escrit en els apartats anteriors, perquè el tarannà de Coromines és delinat essencialment pel treball com a investigador.

No és gens excepcional de sentir opinar del Mestre com d'un gegant en els terrenys científics que conreà, com d'un savi irrepetible i sense comparació possible ni amb els qui l'havien precedit ni amb els coetanis en tasques semblants a les que ell dugué a terme, i, a continuació, «enganxar» a aquesta opinió tan positiva l'adversatiu *però*, que, seguit d'un reguitzell de retrets, menors o majors, al comportament personal, mirava de destriar, com a mínim, dos «Coromines»: l'investigador i la persona.

No vull deixar de dir que jo també he participat d'aquesta actitud en l'anàlisi de la seva figura, després d'haver llegit atentament la totalitat de l'obra de recerca i d'haver constatat com, ara i adés, deixa anar algunes crítiques a altres estudiosos que són dures, de vegades fins a arribar a la impertinència i a la impietat, si més no aparents. En aquest sentit, són molts els qui l'han tractat i el tracten encara de poc humà, de poc comprensiu i, sobretot, en fan notar la prepotència, una certa arrogància, un sentiment de superioritat, que afecta relativament de manera negativa l'alta valoració del treball lingüístic i filològic.

Que em permeti el mestre, col·lega i amic Germà Colón servir-me d'una ponència seva justament per a un acte d'homenatge a Joan Coromines organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans, «El lèxic català en el diccionari (DECat) de Joan Coromines», a Antoni M. Badia i Margarit, ed. (2006, p. 11-22), com a mostra emblemàtica de la tossuderia del savi. Colón ens diu, per exemple, en la «Introducció»:

Va arribar a dir, entre moltes altres coses, que jo era un bàrbar (*s. v. tardor*) per haver parlat de la «província» de Lleida, que la meva valencianitat no era gaire segura (*s. v. safanòria*), quan ho és pels quatre costats des de generacions,

que jo atacava els demòcrates (s. v. *tombar*) [...]. I moltes coses més. No cal refusar aquestes falsedats. Val a dir, tanmateix, que jo també m'he anat defensant quan ho he cregut oportú. (P. 11)

Quan algú gosa contradir-lo, se sulfura, s'irrita. Escolteu, per exemple, aquesta prosa parlant del terme nàutic *placer* (mot al meu parer pres del castellà): «Objecte de l'absurda negació de Colón i el seu deixeble Metzeltin, el qual es deshonra científicament posant la seva firma a una cosa coneguda públicament com a mentida». (P. 18)

Tot sovint també silencia el treball de qui no té l'honor d'agradar-li. D'això, en sé alguna cosa. (P. 19)

Però, amb l'honradesa que caracteritza Germà Colón, un altre savi en l'àmbit de l'etimologia i la lexicografia, al costat d'aquestes constatacions, no s'està de dir:

Obriu el diccionari [DECat], doncs, per qualsevol lloc i quedareu esborronats, estabornits, davant aquella allau de dades filològiques, de comparacions amb altres idiomes, romànics, germànics i de més llunyans. Com és possible que un home quasi sol hagi pogut dur a terme una tasca semblant, una vera escarada? [...] Avui no es pot donar un pas en etimologia romànica, i no diguem en filologia hispànica, sense tenir ben en compte l'aportació extraordinària fornida per Joan Coromines [...]. El DECat és un treball imprescindible, de consulta obligada, no solament per als catalanòfils [...], sinó també per als romanistes, siguin italianistes, hispanistes o de qualsevol especialitat de la Romània. (P. 12)

No pretenc de desqualificar les opinions que repudien la inclemència amb què judicava tals hipòtesis o tesis o tals altres, ni tampoc de desmentir que per a Coromines alguns companys foren tractats amb una disposició espontània a la bona consideració, mentre que d'altres han estat jutjats amb una fredor i un distanciament especialment punyents. Tanmateix, sí que vull fer constar que en una reflexió general sobre l'obra i, especialment, sobre el temperament, Joan Coromines fou una gran persona; les grans persones no són solament aquelles que sempre parlen bé d'altri, sinó també, i potser ho són més, les que tenen el coratge de dir el que pensen, malgrat que puguin ofendre, malgrat que podrien ponderar més els termes amb què s'expressen. Coromines, al meu entendre, no era ni egoista, ni pagat de si mateix; ni violent de paraula respecte als altres; analitzat el capteniment humà, objectivament no pot negar-se que era generós fins a extrems insòlits; educat; refinat, fins i tot quan decidia que no havia d'atendre una sol·licitud

determinada; desinteressat; amb una voluntat de ferro; amb un sentit de la responsabilitat excepcional; amb un lliurament ple als compromisos que contraia de servir la ciència i la pàtria, molt més que no a servir-se a si mateix.

A l'agost de l'any 1935, Coromines passà comptes del que havia fet i del que li restava per a fer, d'aquesta manera tan singular:

252 ajuntaments, 112 dels quals han estat enquestats personalment per mi. Manquen per fer 818 ajuntaments del Principat i 759 de la resta del domini lingüístic català. (Pujadas, 2008, p. 519)

Calculà els dies, mesos i anys que trigaria a acabar l'obra toponímica: uns deu anys i mig; no gensmenys, conclouia:

però hauria enllestit una obra monumental, el corpus toponímic de Catalunya més gran i útil que qualsevol Atlas Lingüístic [...]. Catalunya seria el primer país del món a tenir-la amb tot i que molts altres ja l'han projectada. (Pujadas, 2008, p. 519)

3.1. Treball per a Catalunya i els Països Catalans: la ciència al servei del poble

Quan, el 22 d'abril, en una entrevista al diari *Avui*, s'avança la possibilitat que li fos concedit el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, la resposta de Coromines fou contundent, en la consideració que no li pertocava aquest guardó i a reclamar-lo, en canvi, en favor del seu amic Casacuberta: «de cap de les maneres no el podria acceptar; recant-me de debò, l'hauria de refusar, perquè m'horroritza pensar que fa tants d'anys que aquest premi es deu a en Casacuberta i no se li ha donat encara» (Pujadas, 2008, p. 546). És a dir, si bé és cert que es posà a si mateix per davant d'alguns col·legues, també ho és que es col·locà d'una manera categòrica darrere d'altres. Josep M. de Casacuberta rebé el Premi en l'edició de 1981 i Coromines, en la de 1984, a la celebració de la qual no assistí; recollí el guardó la seva germana Carme.

Joan Coromines respongué al famós *Qüestionari Proust*. Es tracta de trenta preguntes, les respostes a les quals s'ha considerat que són fonamentals per a conèixer a fons qualsevol persona. El nom li ve de l'escriptor Marcel Proust, que el va contestar de jove; sembla, tanmateix, que no fou ell qui elaborà el qüestionari; es diu que probablement el redactà Karl Marx. Transcriu solament unes quantes respostes del Mestre (per a conèixer les trenta respostes, vegeu Coromines, 2017, p. 74-76):

1. *El principal tret del meu caràcter?*
La persistència.
2. *La qualitat que prefereixo en un home?*
En uns, el coratge; en d'altres la sinceritat; en d'altres, encara, la laboriositat: segons el paper que tinguin en el món.
[...]
4. *Allò que més estimo en els amics?*
Que em diguin la veritat.
5. *El meu principal defecte?*
Hi ha algú que ho sàpiga de si mateix? Un dels pitjors deu ser la peresa de fer certes coses quan cal.
6. *La meva ocupació preferida?*
Escriure allò que ha tingut temps de madurar.
7. *El meu somni de benestar?*
Viure al camp amb la dona, els papers i els llibres, en el meu país lliure.
8. *Quina fóra la meva pitjor desgràcia?*
Perdre l'esperança que tinc d'algunes d'aquestes set coses.
[...]
23. *Què detesto més que res?*
Fer comèdia: la hipocresia.
[...]
31. *El meu lema?*
Tornem-hi!

Que el lector em permeti una digressió. Les condicions amb què avui judiquem les persones tendeixen progressivament al comportament tan freqüent, que ja té fins i tot un estereotip lingüístic establert: «políticament correcte». Òbviament que aquesta educació deu tenir avantatges, però allò que no assegura gens, ans al contrari, és l'enfortiment de la veritat a partir de la sinceritat, encara que aquesta pugui generar dolors i ressentiments. Així, encara que hom estigui convençut que és el millor especialista en tal o tal àmbit del coneixement, ha esdevingut no acceptable que ell mateix ho digui; si de cas, ho han de dir els altres; si ho diu ell, tot i que sigui veritat, no s'esmunyirà que no li ho retreguin com un acte de supèrbia. Nogensmenys, quina paradoxa!, qui sap que és el primer en algun aspecte i calla, si algú altre posa en dubte la seva supremacia, en quedarà tocat en

l'orgull, s'enrabià (en silenci, això sí) i és força probable que d'una manera o altra es revengui dels qui han dubtat sobre el mèrit del seu talent. Coromines no tenia rubor a reconèixer a on l'havien encimbellat tots els esforços; no li feia res d'admetre-ho íntimament ni de dir-ho obertament. En una carta a Carles Riba, datada a Chicago el 16 de febrer de 1949, hi diu:

Però tinc consciència, sense una modèstia que hauria d'ésser insincera, d'haver reunit sobre el català una massa de coneixements, gràcies a una sèrie de circumstàncies favorables, una massa de coneixements tècnics tan gran com cap altra persona vivent avui no ha pogut reunir-los. (Coromines, 2017, p. 146)

Afirmava que per a treballar rigorosament la toponomàstica espanyola veia candidats tan bons com ell; i ho deia sense presumció, en referir-se a una tasca que estava per fer. En una carta enviada al mateix Riba també des de Chicago, datada el 14 d'octubre de 1954, insisteix a destacar el lideratge en la classificació per reputació dels lingüistes i filòlegs catalans. Li explica:

Ni les meves discrepàncies amb l'Aramon, ni les que tinc amb En Moll no he pensat mai dur-les a una controvèrsia pública. En Badia i En Moll van publicar dues gramàtiques històriques escrites a la lleugera i plenes d'errors (molt més la d'aquell que la d'aquest). Això és un terreny en el qual em considero, francament parlant, l'especialista número 1. Em va semblar que havia de denunciar aquests errors fonamentals i desorientadors, i vaig escriure un treball de seixanta pàgines mostrant com s'havien d'haver escrit aquests llibres, i redreçant documentadament aquests errors. Però rellegint-lo amb calma vaig comprendre que el públic poc entès ho interpretaria en desprestigi d'aquests col·legues, que al capdavant conreen en una forma o altra el català, i que donat el tarannà del medi en què vivim, això conduiria fatalment a una oposició entre jo i ells, junt amb els interessos i les obres que ells representen. I la recensió s'ha quedat en un calaix, sense que l'hagin vista més que els dos interessats a qui l'he comunicada per a la utilitat que en puguin treure. (Coromines, 2017, p. 218-219)⁶

A parer meu, aquesta confessió té una significació molt aclaridora del procedir de Joan Coromines; reconeix la vàlua seva com a especialista, certament; i fa la crítica a dues obres de sengles col·legues; tanmateix, en sospitar que els podria perju-

6. Això no obstant, Josep Massot i Muntaner m'ha explicat que Ramon Aramon li contà que Coromines havia enviat la ressenya de les dues gramàtiques històriques perquè la publicuessin a *Estudis Romànics*, però, havent-la trobada tan dura, la revista de l'IEC li demanà que la modificués. Finalment, la ressenya —sembla que retocada— sortí a la *Miscel·lània Spizer*.

dicar personalment i professionalment, no esquinça el que havia escrit, sinó que ho envia exclusivament i particularment als autors, en profit possible de la millora de llurs treballs. No es movia per intencions malèvoles o hostils, sinó per la voluntat d'esmenar allò que creia que s'havia de rectificar en benefici de la ciència.

Altrament, s'han titllat d'insults moltes qualificacions que feu Coromines que crec que no ho són; podia equivocar-se, és clar, a defensar o condemnar plantejaments d'estudiosos i a emprar un to que per a molts no era l'adequat. Allò que, sens dubte, és cert, a la fi, és que insignes filòlegs i lingüistes que han rebut crítiques severes de Coromines no han deixat mai de lloar-lo com un gran Mestre.

També, amb justícia, caldria parlar dels esforços d'alguns companys a silenciar treballs exemplars de Coromines o d'una tendència a abusar de la llunyania de l'exili i ignorar-lo il·lícitament: al gener de 1955, en una carta enviada a l'Institut d'Estudis Catalans, el mateix Coromines es lamentava:

[les correccions en la reedició del *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra] són fruit d'una llarga obra de col·laboració duta per mi amb el mestre Fabra, en vida i en mort d'ell, des de 1931. [...] Jo he treballat durant 24 anys i el Sr. Aramon és qui firma la nova edició, al costat del President. A mi es digna esmentar-me en un paràgraf de la fi del seu escrit, entremig dels correctors de proves i altres quatre noms, com un dels qui l'han assessorat en la seva tasca! (Pujadas, 2008, p. 531)

Aquesta manera de procedir marginant-lo el temptà a presentar la dimissió com a membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans; tanmateix, i això també diu molt del seu tarannà, decidí no fer-ho, per tal de no danyar la difusió del *Diccionari*. Però les relacions amb Ramon Aramon quedaren per sempre profundament i negativament condicionades per aquest fet.

En l'entrevista que li feu Mira el 1990, Coromines es lamenta en els termes següents:

El que em sap més greu és la Universitat, on persones en qui jo confiava em van fallar. Quan vaig tornar de l'exili, vaig fer propostes d'intercanvi i de col·laboració que mai no es van realitzar. I quan jo vaig voler tornar a entrar a la Universitat, no em van deixar. Jo entenc que els enemics s'oposessin, i n'hi havia dos o tres, però els amics, els qui estaven d'acord amb les mateixes idees, no van fer res. (Mira, 1990, p. 125)

Joan Coromines, amb tots els defectes que hom li pugui trobar, ha estat un científic de primeríssima línia, no solament ni principalment per un talent natural, sinó sobretot perquè lliurà totes les forces a una dedicació sacrificada, duríssi-

ma, a l'estudi i al treball, que arribava al llindar de despreocupar-se de si mateix, fins al punt de posar en risc la seva salut i de no gaudir tant com hauria pogut dels plaers que la família i la vida social, per un prestigi indiscutit i indiscutible, li oferien. Treballava cada dia dotze hores:

El savi tenia 84 anys, i em va dir: «—Ah, ara ja no treballo com abans, ja sóc un home vell, i em canso aviat. No treballo gaire, ja, només unes dotze hores diàries, dia per altre. En altre temps, explica, podia agafar un tros de pa i una barra de xocolata i anava treballant i rosegant hores i hores. Passava el vespre i la nit, se li feia de dia sense moure's de la taula [...]. El doctor Coromines, el seu dia setmanal de descans, passeja unes hores pel poble de Pineda, o per vora la mar, i el descans ja està fet. (Mira, 1990, p. 118)

Mira subratlla que havia hagut de renunciar a moltes coses en favor de la recerca, però Coromines li respon:

[...] vaig tenir una dona de la qual estava enamorat, vaig fruit d'ella tota la vida, m'agradava enormement. [...] Ella potser va sacrificar més coses que jo: va haver de passar moltes hores sola, moltes hores. I quan va començar a declarar-se-li el càncer, dissimulava, aquella dona, heroicament. [...] No va afluir mai, aquella dona, va estar sempre al meu costat. (Mira, 1990, p. 126)

En suma, Coromines s'havia guanyat a pols el dret a dir allò que pensava que havia de dir, sempre, arreu i a qualsevol persona, per molt distingida i respectable que fos. Al meu entendre, la prova més feaent i irrefutable que no cercava gratuïtament la controvèrsia és la quantitat de documentació de què disposem, que palesa un grau de franquesa a què hom no està acostumat, a tots els amics i companys de professió, siguin qui siguin, ocupin el lloc que ocupin; probablement, encara que pugui semblar paradoxal, la duresa aparent en molts de casos responia a una honradesa i a una lleialtat latents envers aquells a qui criticava, amb qui, de vegades, d'una manera que frega la puerilitat, amenaça de trencar relacions personals. Un exemple: respecte al projecte de nomenclàtor de Manuel Sanchis Guarner, Coromines li diu en una carta datada a Barcelona el 21 de setembre de 1964:

Quan vaig veure que insistíeu en el vostre projecte de Nomenclàtor a desgrat de la meua resolta oposició, vaig sentir la fonda tristesa del qui pressent la probable topada amb un amic. La fatalitat, qui sap si ajudada per consells de gent que té interès a separar-nos o a paralitzar l'obra que tenia dret a esperar de nosaltres la nostra terra, l'obra de filòlegs, us induïa a aquest estrany projecte de fer cobrir amb el pavelló de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans una merca-

deria geogràfico-política que no té res a veure amb una Secció Filològica. [...] si no us és possible de renunciar a incloure en aqueix nomenclàtor la divisió comarcal, o almenys rectificar-la en el que crec atemptatori als interessos del país, heu de comptar d'ara endavant amb la meua oposició incondicional, i que recorreré a tota la meua força per impedir-ne la publicació per part de l'Institut d'Estudis Catalans. [...] Però jo vull rentar-me des d'ara les mans de tota intervenció en el vostre treball, i fer tot el que pugui per impedir-ne la publicació, almenys sota l'ègida de l'Institut d'Estudis Catalans, mentre contingui una divisió comarcal que em sembla atemptar els interessos nacionals i menystenir el més robust dels criteris científics, el més gran dels fets de geografia humana: la frontera lingüística. (Coromines, 2017, p. 285-286)

* * *

En el llarguíssim període de la seva vida a l'exili obligat, dugué sempre Catalunya al cor. Patí una sofrença d'enyor d'un país que era sempre en el seu pensament. En una carta a Josep Carner, exiliat a Mèxic, datada a Mendoza el 24 de juliol de 1944, li diu:

[...] el català continua essent la meua principal preocupació filològica, a desgrat de l'obligació de treballar en filologia castellana, que m'imposa la necessitat de guanyar-me la vida en aquesta Universitat [...]. Però mai, ni en els moments més foscos de la guerra, ni ara quan el realisme polític anglès ja s'ha exhibit en tota la seva impudícia, no ha planat ni una ombra de dubte sobre la meua decisió de tornar a Catalunya de seguida i per sempre. [...] tornaré a la pàtria a la primeria de l'any que ve, disposat a passar-hi les penúries i les depuracions necessàries per a poder reprendre la meua tasca allà. (Coromines, 2017, p. 124)

A Josep M. de Casacuberta, li escriví des de Chicago, en data 3 de setembre de 1947:

Llargos anys de profunda enyorança, que en lloc d'atenuar-se va fent-se més aguda i dolorosa quan nous anys s'hi van afegint. [...] En Jud i tots els col·legues europeus (ací procuro no parlar-ne) s'horroritzen de veure que continuo amb la mateixa set de tornar a la pàtria, aviat, sense trigar, però jo no puc fer-hi més. (Coromines, 2017, p. 125-126)

A Manuel Sanchis Guarner li envià una carta, datada a Chicago el 19 de desembre de 1950, en què li diu: «Però a mi no m'impresiona res del que ací poden

oferir-me. Desitjo tornar. Tanmateix no de qualsevol manera. I si no és en forma molt satisfactòria, serà per a anar a Barcelona, naturalment; no pas a Madrid». (Coromines, 2017, p. 161)

A Josep M. Batista i Roca, a bord del *Liberté*, en data 27 de març de 1953, li confessa:

Les gestions per obtenir una càtedra a la Universitat de Barcelona han resultat infructuoses malgrat de les grans promeses de Menéndez Pidal i l'esforç gairebé sobrehumà d'escriure el meu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (3.500 pàgines impreses en 4.ª): està llest i aquest any comença d'imprimir-se; em dol d'haver hagut de dedicar al castellà una part tan gran de la meva vida, encara que el llibre és ple de qüestions de lingüística catalana, i encara penso pendre una revenja catalanista en el pròleg. (Coromines, 2017, p. 170)

* * *

Ja he tingut ocasió de referir-me (vegeu 2.2) a la «benvolença» que li dispensà el Govern espanyol i a la consegüent tendència al refús de guardons i distincions per part del Mestre. No són actes de gran dignitat que rebutgi alguns honors que li proposaren els qui representaven l'enemic més ferotge de Catalunya i dels Països Catalans? O que els acceptés, però sense estalviar-se de manifestar què pensava dels qui havien decidit distingir-lo? No és propi d'una persona humil que demani que els amics catalans des de les universitats o des d'altres institucions culturals, polítiques, socials deixin de pensar a fer-li cap homenatge i, encara més, que la justificació real fos que tenia molta feina, perquè visqué molts anys angoixat per la falta de temps per a acabar allò que havia projectat des de molt jove? Per al rebuig a les invitacions de tota mena, sempre expressava la idea que tenia coses més importants de què ocupar-se, que no pas escoltar elogis o endur-se guardons, i, doncs, declinà la majoria d'invitacions a sessions acadèmiques, a actes socials en general, no estava ni tan sols ben disposat a recollir distincions que li arribaren d'Espanya i dels Països Catalans —de fet, es va negar a rebre'n moltes que li oferien des de diverses institucions científiques, especialment d'universitats, i des de l'administració política de governs. Joan Coromines refusà un bé de Déu d'invitacions i una quantitat elevadíssima de concessions dels premis acadèmics més valorats de les universitats del món.

En un altre sentit, devia trobar d'un cinisme insuperable que els enemics de la llengua, la cultura i la nació catalanes, quan s'adonaren que Joan Coromines, internacionalment, havia arribat al cim més alt de les ciències filològica i lingüística, s'afanyessin a ensabonar-lo (com deia ell mateix). Hauria estat més «elegant» que hagués dit a tot que sí, però Joan Coromines repudiava aquesta mena d'elegància,

políticament correcta, hi insisteixo. La coherència i l'honradesa estan en contra flagrantment de la hipocresia. Joan Coromines havia dut una vida de repressió, d'exili, de persecució prou pesant, perquè encara se li hagués de negar el dret a no tenir certes contemplacions en res ni amb ningú a l'hora de prendre decisions de tota mena.

Es recordava de qui, com i quan l'havien privat de llibertat per a poder aconseguir els seus propòsits professionals. Des de la presó, el 4 de març de 1967, arribà a escriure un poema resignat i optimista alhora, en què evidencia la preocupació de poder dur a bon port la feina que volia acabar:

Entre reixes encetem
nova manera de viure

la que els nostres enemics
no ens poden pendre a deslliure;

encara no he desaprès
el goig d'alènar i somriure

ni el deler del que he de fer
l'hora que torni a ser lliure:

Déu meu, deu-me uns quants anys més,
que vull acabar d'escriure.

(Coromines, 2017, p. 23)

4. IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA

En aquest apartat, em centraré exclusivament en dues qüestions que em semblen essencials: la unitat del català i la perspectiva sociolingüística que batega sempre en les consideracions que Coromines fa especialment sobre l'estatus de l'idioma.

4.1. *La unitat de la llengua catalana*

He de remetre el lector a la relectura de l'apartat 2.1 d'aquesta semblança, en què faig esment del manifest *Desviacions en els conceptes de llengua i de Pàtria*, on

Coromines, amb un grup de membres notabilíssims de l'IEC, fa referència a dues concepcions principals que afectaren i que afecten encara els conceptes sòlids de llengua i nació.

Joan Coromines no solament fou un defensor contundent de la compacitat de la llengua en tots els Països Catalans, sinó que la remarcà com una característica peculiar entre les llengües romàniques, tot subratllant que la unitat del català és un tret que el caracteritza en el conjunt dels idiomes neollatins, i contestà molt críticament qualsevol dubte en aquest sentit. Ja en els orígens, el català apareix amb dos grans dialectes constitutius amb diferències relativament molt minses. Posteriorment, amb l'expansió de Catalunya per la Mediterrània, sorgeixen en els llocs conquerits els dialectes consecutius, els quals, però, no s'allunyen de la partió inicial entre el català oriental i el català occidental. En el petit manual esmentat (vegeu 2.2) (Coromines, 1954, p. 56-61), hi afirma:

Com les altres llengües romàniques de la Península, el català és notable per la seva gran uniformitat [...]. Només hi havia doncs essencialment dos dialectes abans del segle xv: oriental i occidental. [...] Àdhuc entre aquests dos grups fonamentals l'allunyament és petit [...]. A l'Edat Mitjana la diferenciació dialectal era negligible de tan petita. En la gran majoria dels casos ni els filòlegs més experts no són capaços de distingir la pàtria d'un autor per l'estudi de les seves particularitats lingüístiques. Avui les diferències són encara petites i en el llenguatge escrit de la gent educada, àdhuc quan és de to familiar, són insignificants [...]. Aquest estat d'unificació ja havia estat assolit en el segle xiv, en què Muntaner es vantava de parlar un idioma que era el més uniforme entre totes les llengües romàniques.

Coromines fou conscient que dins el conjunt dels Països Catalans es generaven, per raons diverses, però, especialment, per la voluntat de la divisió desitjada pels governs centralistes espanyols, actituds secessionistes, sobretot des del País Valencià i de la Franja de Ponent, on encara són prou vigoroses i, doncs, amenaçadores; no tant a les Balears.

Per mostrar molt gràficament i directa fins a quin punt abominava els intents de fragmentació, em limitaré a fer referència a l'actitud del Mestre respecte al diccionari Alcover-Moll. L'any 1933, en una carta adreçada a Francesc de Borja Moll i datada a Barcelona el 2 de juliol, li diu:

És clar que, com tot romanista, desitjo que la publicació del Diccionari Alcover continuï; ara, adoptant l'ortografia comuna desapareix una de les dues reserves que comportava la meua simpatia per l'esforç de vostè. L'altre [*sic*] es refereix al títol oficial de l'obra; i dic *oficial* perquè de fet tothom la coneix per

Diccionari Alcover [...]: si creu que no alterarà la unitat de l'obra el canvi d'ortografia, que suposa una modificació del text, reconegui que menys ho farà l'abolició d'un títol que ja de fet no es deia. I aquest títol és inacceptable per a tot amador de la nostra llengua i per tant de la seva unitat, perquè, diguin el que vulguin, *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)* només pot significar diccionari de les llengües catalana, valenciana i balear: en el títol d'un diccionari només es posa com a adjectiu el nom de la llengua i no el dels països que la parlen; si no, citi'm un diccionari austro-alemany o anglo-americà. Repugna, aquest títol, a tot catalanista pel seu vici d'origen com a suggerit per persona desafecta a les nostres coses (o imaginat per plaure-li, que és igual), i per ésser contradictori de tota la campanya de preparació de l'obra, que es va fer sota la bandera de la unitat de la llengua, la qual cosa fa que sigui una veritable decepció feta a la major part dels seus antics col·laboradors. (Coromines, 2017, p. 113-114)

És clar i contundent; faig notar, de passada, que és una opinió del Mestre de què no s'ha parlat mai gaire... I no pas perquè fos una preocupació menor seva, perquè al cap de gairebé trenta anys tornà a escriure a Francesc de B. Moll, en carta datada el 2 de setembre de 1962, recordant-li exactament amb les mateixes paraules (les copia evidentment de la carta de 1933, que, doncs, guardava i tenia molt present) la radical reprovació del títol *Diccionari català-valencià-balear*, i hi afegeix encara la reflexió següent:

El títol trifront o esquarterador obeeix a la política castellana de «divide et impera», que fa que en les revistes madrilenyes que ja recordareu figuri aquella secció de literatura i idioma «catalán-valenciano» etc. [...] quan el diccionari pogué tornar-se a posar en marxa no va pas ser gràcies als inspiradors d'aquesta política —que mai no us han donat un cèntim— sinó gràcies a la vostra heroica tenacitat i a la resposta que trobareu en gent a qui (en llurs nou desenes parts almenys) aquest títol repugnava tant com a mi —i segurament no pas més que a vós mateix en el fons. [...] Feu-ho ara, doncs [modificar el títol] estimat i admirat amic: els innombrables que pensen com jo us ho demanem, amb tota l'ànima, en nom de la llengua i de l'ideal comú. (Coromines, 2017, p. 275-276)

Com sap el lector, el títol no es canvià, malgrat que una persona de la categoria científica de Coromines ho hagués demanat «amb tota l'ànima» i «en nom de la llengua i de l'ideal comú». En patim encara les seqüeles...

Justament pensant en la variació dins la unitat, Joan Coromines se sumà metodològicament a la proposta compositiva de Pompeu Fabra a l'hora d'establir l'ortografia dels mots. Li ho manifestà en la que fou la darrera carta que li envià, datada a Chicago el 8 de desembre de 1948, molt pocs dies abans del traspàs de Fabra. Li diu:

Coincideixo del tot amb les seves idees. Resumint jo diria que les raons a tenir en compte es poden classificar per ordre de força en els grups següents:

a) pronúncia dels dialectes moderns [...] i dels textos antics escrits per gent que distingia oralment;

b) raons estructurals de l'idioma, de congruència dins el sistema (p. ex. *tros - destrossar*);

c) l'ús arrelat en la nostra ortografia [...];

d) l'etimologia, que solament té força com a subsidiària de les anteriors, com a raó de reforç d'aquestes. (Coromines, 2017, p. 131)

Li preocupava que no hagués desaparegut la discussió entre els defensors del «català que ara es parla» i els puristes, que tant havia incidit en el procés d'ordenació de la llengua que conduí Fabra. En una carta a Joan Sales, datada a Chicago l'1 de novembre de 1959, li comenta:

[...] quan un home disciplinat com sembla que vós ho sou, parla d'aquesta manera, s'ha de témer (i hi ha d'altres símptomes que indiquen el mateix), que a poc a poc tornarem a la trista situació de fa cent anys: un grup partidari a ultrança del «català que ara es parla» o un grup purista intransigent, per dir-ho així neofloralista, tots dos desfent la llengua literària comuna, aquell català normal que va costar tant de reconstruir [...]. La vostra actitud seria justificable en una gran llengua literària de vida normal i no amenaçada, però és excessiva en la nostra. [...] voler fer en català allò que només estaria bé en francès, anglès, italià etc. Aquesta indiferència olímpica que preconitzeu pel que fa a si un fet lingüístic és correcte o és incorrecte, amb que sigui usual, escau solament en una llengua que no estigui combatent en defensa pròpia, i en un país on hi hagi un règim perfecte de monolingüisme [...]. Per aquest camí no compteu que us segueixi. (Coromines, 2017, p. 269-270)

4.2. La visió sociolingüística del català

Aquesta citació darrera ens condueix, de fet, a la segona qüestió que incloc en aquest apartat: la consideració de la sociolingüística en els plantejaments filològics i lingüístics de Joan Coromines. Havent llegit l'article de l'insigne filòleg italià Alberto Varvaro, «Joan Coromines y la lingüística románica» (Varvaro, 2008, p. 254-281), he quedat molt sorprès que li retregui de la metodologia que hi falti la consideració dels fets socials damunt l'evolució i els estats de la llengua catalana. Una afirmació com aquesta és incomprendible, perquè no solament es contradiu

amb tants i tants de passatges dels treballs de Coromines en què es refereix als efectes de la realitat social sobre la llengua catalana minoritzada, menystinguda, perseguida i prohibida, sinó que, endemés, la conducta com a ciutadà que explicita repetidament i convençudament palesa de manera altament inequívoca fins a quin punt per al Mestre els treballs entorn del català no poden mai defugir el context en què ha viscut i en què viu. Em resulta inconcebible la crítica de Varvaro. Com em resulta inapropiat que es permetés d'opinar que Coromines es dedicà massa al català; que s'hauria d'haver abocat més a aprofundir en el castellà! Es veu que Varvaro no entén què batega en la saviesa de Coromines. La dedicació al castellà amb dos diccionaris que revolucionen la història de la filologia espanyola, tot i que fou grata per a Coromines, és forçada justament per la realitat sociopolítica; no tenia intenció de fer-los i pensava des dels inicis a fer el diccionari etimològic del català, el recull i estudi de toponomàstica i la gramàtica històrica. Varvaro no s'adonà que, mentre retreu una mancança que no existeix en Coromines, ell mateix cau en l'error de tractar el català com una llengua subsidiària; en el fons, conscientment o inconscient, Varvaro no copsà allò que per a Coromines fou guia capital: la seva única pàtria són els Països Catalans i la seva única llengua, la catalana. Són les conjuntures penoses que hagué de suportar, les que el constrenyeren, no solament que els elaborés, sinó fins i tot que cronològicament apareguessin molt abans de les grans obres sobre el català. Una altra cosa ben distinta és que la filologia espanyola hagi de celebrar que els confegís, perquè van suposar un salt qualitatiu inimaginable en el temps en què els redactà.

Coromines feu notar amb escreix que la realitat politicosocial obligà a un capteniment forçat dels parlants catalans oprimits lingüísticament i que, doncs, no es poden aplicar determinades idees teòriques i abstractes i generals sobre cap llengua, sense considerar-ne quin és l'estatus en què es mou. Quan Coromines demanà a Joan Sales que no fos indiferent a la disciplina respecte a allò a què obliga la normativa de la llengua catalana (vegeu 4.1), li remarcà especialment que, a part que era una exigència aplicable a qualsevol llengua de cultura, ho era encara més per a una llengua dominada i maltractada, i amb poc poder; li digué que determinades llicències es podien permetre, si de cas, en llengües de gran potència (francès, anglès, italià...), però que no són ni aconsellables ni permissibles en les que estan amenaçades. Varvaro hauria d'haver vist en afirmacions com aquesta, no solament la valoració sociolingüística dels fets, sinó també com s'avança en la seva concepció; encara avui es manté l'enfrontament entre puristes i col·loquialistes (si se'm permet el neologisme), una oposició que frívolament sovint oblidada en quina situació es troba la llengua catalana; i encara avui els mateixos especialistes en sociolingüística cauen força freqüentment en l'error de plantejar la normalització lingüística com si el català fos un idioma amb un estatus i amb un poder comparables als de les llengües de comunitats sobira-

nes. En una carta que Coromines adreçà a Hipòlit Nadal i Mallol, datada a Chicago el 29 de desembre de 1958, li diu:

L'Estat franquista és passatger, Catalunya serà eterna. Però a condició que reobrem aviat contra l'onada d'emigració [...]. Des d'Amèrica no podem impedir l'avenç del castellà a Catalunya, i ni la llengua catalana pot perdurar fora del país on té les arrels, ni l'esperit català sobreviure a la ruïna de la llengua. (Coromines, 2017, p. 244-245)

En afirmacions com aquesta es fa patent la idea de la fusió imprescindible entre la llengua i el país de què és pròpia. El català té solament sentit i futur en els Països Catalans i per i per a l'esperit dels Països Catalans. I aquesta idea envaïa permanentment la ment de Coromines.

Manifesto el refús i la perplexitat respecte a l'opinió d'Alberto Varvaro; tot el que escriví Coromines és impregnat per un sentiment transversal de respecte a la realitat contextual dels diversos territoris d'on és pròpia la llengua catalana. Incomprendiblement, Varvaro no s'adonà que l'elecció professional i personal del Mestre fou fruit justament de la consideració sociolingüística profunda de dedicar-se del tot prioritàriament a un idioma en perill de desaparició.

5. LES PRINCIPALS APORTACIONS

A l'hora examinar la producció bibliogràfica de Joan Coromines, més enllà de la simple citació, hem d'esbrinar què pretengué de fer com a investigador i com ho pensà realitzar.

No es posà cap objectiu que no fos innovador. La seva grandesa més destacable potser ha estat haver qüestionat críticament i enraonadament tot el que s'havia fet en l'àmbit romànic, especialment en el català i en el castellà, en els camps de què s'ocupà essencialment: l'etimologia, la toponímia i l'onomàstica, la dialectologia i la gramàtica històrica. La capacitat de clarividència alhora del bosc i dels arbres que fou hegemònica en la manera de treballar l'impel·lí a no seguir per inèrcia els mètodes que altres investigadors havien aplicat en llurs recerques; a no analitzar res aïlladament, atomitzant els fenòmens, perquè tots necessiten ésser contextualitzats, comparats, contrastats; a no refiar-se de l'aparença immediata de res, perquè acostuma a ésser també la més superficial i, doncs, pot enganyar en la direcció en què s'ha d'enfocar la recerca; a procurar penetrar en terrenys diversos que permetin possibles hipòtesis que, malgrat que inicialment puguin semblar forçades o estrafolàries, a la fi poden abocar a sortides plausibles en les conclusions; i, encara, en aquesta percepció general, a mirar si la resolució

d'una qüestió singular consent de trobar explicacions vàlides per a altres fenòmens que s'hi poden vincular.

Per a afrontar els temes de filologia i lingüística amb aquestes voluntats, cal obligar-se a unes vies complexes i múltiples; preparar-se molt a fons en matèries diverses; conèixer, és clar, d'una manera detallada la llengua objecte principal d'estudi, però ensems tenir com més nocions millor de totes les altres de la mateixa família. Saber tant com sigui possible les llengües que han intervingut en la història del territori de la llengua principal que s'estudia, començant per la llengua mare; en el cas del català, el llatí, però també el grec, el germànic, l'àrab, el francès, el provençal, l'occità, el castellà, l'italià... Descobrir les relacions de dependència o interdependència entre totes, sobretot per detectar l'estatus que en cada període històric han tingut, especialment en la qüestió de poder, d'expansió, de domini; en suma, en el caràcter dominant o subordinant, o dominada o subordinada. I encara podríem afegir tot un seguit de circumstàncies imprevistes que en el procés de les investigacions apareixen i que obliguen a penetrar en algun àmbit en què hom no havia pensat des de l'inici o a girar-ne poc o molt o del tot el rumb.

Coromines ho tingué en compte i s'amarà d'un bagatge de coneixements literalment extraordinari, insòlit, que trobem solament excepcionalment en la història de la ciència i, més concretament, en la dels qui s'han dedicat i es dediquen a la filologia i a la lingüística.

Altrament, Joan Coromines hagué d'elaborar, de crear, els seus propis mètodes, ja que, com he insinuat, no disposava de referents vàlids. Per això, no únicament ha aportat llum a tantes i tantes idees, doctrines, teories de la realitat lingüística dels idiomes que estudià, sinó que ensems ha obert camins decisius per a continuar-hi amb èxit la investigació. En tots els àmbits en què decidí d'intervenir, arribà a aclarir el panorama general en què un bon estudiós s'ha de moure per poder ampliar l'anàlisi amb solidesa i coherència, i no haver-se de basar en hipòtesis febles o maneres incertes d'enfocar els problemes, productes més de la intuïció personal que no pas d'un concepte global: aquest és un dels principis més fruitosos que singularitzà Joan Coromines en els seus treballs, sempre.

Quan hagué de submergir-se en la història de la llengua espanyola i hispanoamericana, no es proposà solament de fer dos diccionaris etimològics, sinó que, endemés, s'esforçà, i hi reeixí, a establir la metodologia adequada per a afrontar qualsevol problema diacrònic i sincrònic. Ho feu quan s'ocupà del castellà i també quan s'endinsà en l'èuscar en les col·laboracions, especialment, amb Koldo Mitxelena. Les explicacions a fets concrets a què arribà Coromines són abundants i substancials, però els investigadors li agraeixen particularment que hagués establert els principis imprescindibles per a una recerca fiable. Quan Ramón Menéndez Pidal, l'any 1954, rebé el primer volum del DCEC, que Coromines dedicà al pare, a la mare i a l'esposa, li adreçà per escrit les paraules següents:

Con verdadera emoción abro el paquete de su *Diccionario* y, aunque ya conocía tantos artículos de la obra, la sorpresa aumenta al ver el imponente conjunto [la visió panoràmica, més enllà de l'explicació de fets concrets]. ¡La fuerza del trabajo y el poder organizador y crítico que usted ha puesto en este millar de páginas! No ya la etimología, la historia entera del idioma tomará un rumbo más seguro y de horizontes más abiertos. [...] En fin, el libro hará época en la lingüística española, y puede usted respirar hondo después de haber dado cima a su gran obra. (Pujadas, 2008, p. 531)

Pel que fa a l'aportació al coneixement de l'èuscar, M.ª Teresa Echenique (2008), a «La lengua vasca en la obra de Joan Coromines», ens diu:

No es extraño que el gran vascólogo [Mitxelena] saludara con vehemencia la labor del filólogo catalán [Coromines]. Hay que tener en cuenta que no sólo no había entonces ninguna aproximación científica a la etimología de la lengua vasca [...], sino que recién acababa de plantearse una idea sugerida en tal sentido por Antonio Tovar en 1951. (P. 485)

Coromines venía a contribuir a la elevación del nivel de los estudios dedicados a la lengua vasca, sacándolos de un cierto tono localista para situarlos en el lugar largamente esperado, a saber, el de la discusión de su naturaleza en los medios académico-filológicos más reconocidos. (P. 490)

Hay que tener en cuenta que Coromines trabaja en el vacío, pues no existía una Filología vasca como tal, lo que conduce a valorar mucho más aún su tarea. (P. 497, nota 19)

La dedicació de Coromines a la realitat lingüística del Pirineu, del Pallars Sobirà (com a investigador es batejà amb els estudis sobre l'aranès, vegeu 2.1), li despertà l'interès gran per l'èuscar; per tant, molt primerencament. En el DCEC, hi abocà una informació sobre el basc molt considerable. Rarament cap investigació sobre aquesta llengua pot prescindir de la citació del Mestre, conegut, lloat i difós entre els estudiosos de la realitat basca.

Quant a l'àrab, Federico Corriente (2008), en l'article «Los arabismos en el iberorromance entre Asín y Coromines», afirma:

Cuando analizamos la labor de Coromines en el terreno de los arabismos iberorromances [...] hay que decir dos cosas: una, que no fue infalible, como no lo es nadie, aunque a él le costara aceptar críticas debido a su carácter, tal vez disculpable por la amargura del injusto exilio, y otra, que hizo enormes progre-

sos sobre la situación en que la cuestión había sido dejada por el arabismo español y hasta internacional y que, gracias a su preparación lingüística y su metodología depurada, nos legó el primer elenco total de arabismos del castellano que merece confianza en un altísimo porcentaje de casos. (P. 456-457)

* * *

No puc pretendre de fer una relació exhaustiva de les seves publicacions: seria excessivament llarga. En destacaré solament aquelles que, al meu entendre i per la influència que exerciren en la investigació filològica i lingüística, han tingut més repercussió.

El lector que estigui interessat a informar-se de tots els treballs que el Mestre publicà pot adreçar-se a la magnífica exposició que en fa Josep Ferrer i Costa (2008a, p. 563-604) a «Bibliografía de Joan Coromines».

Tampoc no em referiré a les obres sobre Joan Coromines, per la mateixa raó d'extensió per a aquesta semblança. Per tenir-ne informació completa, adreço el lector al mateix autor, Josep Ferrer, i a la mateixa obra (2008, p. 605-664).

5.1. Metodologia. Una mirada al DECat

He subratllat que l'aportació del Mestre a la filologia i la lingüística es troba, com veié Jakob Jud, tant en els resultats concrets de la seva tasca, com en la manera de dur-la a terme.

Com he dit, Joan Coromines es mogué en un terreny mancat d'indicacions metodològiques prou vàlides, per la qual cosa, i per les situacions que hagué de suportar, s'acostumà a treballar tot sol; en la partença en el camí de la investigació, ni tingué, ni amb prou feines hi havia col·legues amb qui compartir els projectes que es proposà. Altrament, el rigor amb què es plantejà la recerca no li consentia confiar en altri: se'l podia exigir a si mateix, però no era fàcil que ningú el volgués compartir. Només ell, doncs, estableix com encarar la feina i amb quina metodologia seguir-la. Tingué deixebles i companys que l'ajudaren, certament, però molt pocs, i rarament res passava a redactar-se definitivament sense el seu vistiplau darrer, sense la seva interpretació final. Òbviament que no prescindí de la labor dels antecessors ni dels coetanis, però sovint fou per a aprofitar-ne alguns resultats i, sobretot, per a mirar d'esmenar-ne diversos aspectes.

Un tret que sempre el distingí és el de concebre que ni els mots ni els idiomes no viuen sols: les paraules d'una llengua constitueixen un sistema d'elements interdependents directament o indirecta, i les llengües formen famílies més o menys estretes.

Gràcies al coneixement de tantes llengües, sentí sempre l'impuls d'arriscar hipòtesis agosarades; li era igual que semblessin massa agosarades: s'estimava més assajar de tirar-les endavant i esperar les crítiques oportunes, que sovint acabaven arribant d'ell mateix. En el «P R E F A C I O» del DCEC (1954, p. xxii), exposa la seva idea de què ha d'ésser establir un ètim:

Dar la etimología de una palabra es explicar con qué elementos se ha formado, sea en castellano o en otra lengua, moderna o antigua, y cómo ha llegado a tener la forma y el significado que tiene modernamente. Todo esto es necesario y a todo ello atiendo, sin contentarme con señalar el origen lejano o el inmediato, antes bien siguiendo la pista del vocablo desde sus fuentes más alejadas hasta la actualidad y dando cuenta de todas las fases de su evolución.

En la conversa amb Joan Francesc Mira (1990), referint-se a la tasca etimològica en els Països Catalans, li parla de la importància de tractar conjuntament els noms iguals o molt semblants, i li'n posa un exemple que en corrobora el mètode:

Fraca és una vall que queda prop d'Alzina [...]. Ara, a Cervera del Maestrat hi ha un nom encara més estrany, i que té alguna semblança, un nom misteriós, Lifrago, i a Vilanova d'Alcolea n'hi ha un altre, la Domfraga, que també és un misteri. Doncs, tots tres es tracten conjuntament, a veure si així un ajuda l'altre [...]. Miri, ací hi ha possiblement una pista comuna, i és que el nom de la tortuga en àrab, o més ben dit en berèber [*sic*] que venia barrejat amb l'àrab [...] té moltes i diverses formes, però totes amb el mateix grup de consonants: *frika*, *fakur*, *afkir* [...]. Doncs, jo tinc la impressió que la cosa ha d'anar per aquí: Francà és una forma àrab molt estranya, és berèber [*sic*] [...]. Un franquet és un cranc, a la Ribera, però no pot venir de cranquet, i també hi ha aquesta acumulació de consonants com en la forma *frakan*, i un cranc podia ser vist com un parent de la tortuga...

Declara, finalment: «Fins allà on anem segurs, ho dic. Allà on anem a les palpentes, ho reconec». En aquest sentit, Joseph Gulsoy confirma com treballava en la determinació dels ètims en l'article «Joan Coromines, lingüista» (2008, p. 70):

[Coromines] considera el problema de l'origen des de tots els punts de vista i des de totes les perspectives possibles, evitant tota arbitrarietat en la solució. Anuncia la seva conclusió ja a l'entrada amb indicacions a l'estil de «sembla venir de [...]», «probable que vingui» o bé «d'origen incert». El que s'ha de subratllar és que fa avançar tant com pot l'estudi etimològic i actualitza la recerca per a plantejaments futurs amb més dades o d'altres punts de vista. Això és el que confereix als diccionaris de Coromines llur caràcter únic i durador.

El mateix Gulsoy, en aquest treball (p. 111), en alludir a la influència de Jud, recorda:

Allò de «trencar el fil un mot amb la família etimològica com a factor per a la innovació lèxica» era, en opinió de Joan Coromines, «una idea tan fecunda i un procediment tan típic que convindria trobar-li alguna denominació tècnica», i afegeix: «Jo proposaria d'anomenar-lo amb un terme grec que significa 'canvi de parentela': *metacedeusi*». (*Lleures*, 387)

Semblantment podem dir pel que fa a la dialectologia: creà una manera peculiar i estricta de tractar-ne els problemes, que aplicà com a tempteig en l'estudi de l'aranès. Com diu Joan Veny a «Joan Coromines i la dialectologia catalana», Coromines practicà la dialectologia filològica, gràcies als coneixements que adquirí mitjançant l'aprofundiment de textos medievals i moderns (Veny, 2008, p. 158-162), per la qual cosa ha pogut detectar solucions dialectals en el català antic, malgrat la realitat sòlidament unitària que el mateix Coromines hi reconeix. En l'article esmentat, Veny li retreu, nogensmenys, el discutible concepte de sorotàptic i una excessiva inclinació a veure la influència del mossàrab, que fa que s'estengui fins i tot allà on Veny mateix troba altres explicacions. Però li aplaudeix amb entusiasme l'enfocament interromànic que sempre seguí i que hi introduís com a innovació valoracions sociolingüístiques, en contra, doncs, del que no ha sabut veure Alberto Varvaro (vegeu 4.2). En un sentit específic, Veny el defineix com el millor especialista en aranès. I, més enllà de la dialectologia, ressalta, a la fi, que Coromines és el millor especialista en lingüística històrica catalana i un dels més destacats romanistes del segle xx, justament per la metodologia amb què s'aplicà a la recerca.

Coromines no cercava arribar fins al final de tot el que es pogués dir de qual-sevol fenomen o mot, tot i que, com diu Gulsoy (2008), hi ha punts de la discussió d'algun aspecte concret de l'evolució fonètica i semàntica de les paraules que arriben a omplir quatre pàgines. Coromines s'estimà més de poder veure acabades, encara que no fos exhaustivament, les tres grans obres que es proposà de realitzar, que no pas entretenir-se en detalls que li impedissin avançar-hi; tot i això, en pogué acabar solament dues: la d'etimologia, dialectologia i història dels mots amb el DECat, i la de toponomàstica, amb l'OnCat.

La voluntat de precisió que s'imposà el feu confiar plenament en el treball de camp, de què aprengué un cabal incalculable de saber filològic i lingüístic, ben conscient que no era fàcil de trobar-hi col·laboradors, perquè calia saber molt exactament què es pretenia i, doncs, què s'havia d'esbrinar en l'arreglada del material; totes les dades d'un mot o d'una zona lèxica: la història, la geografia, la fonètica, la semàntica, la valoració social... Ulteriorment, les informacions s'havien

de contrastar amb les d'altres zones, amb les d'altres llengües, per tal de treure les conclusions adequades que la comparació permetia. Solament amb aquesta pràctica es podia arribar a conclusions fiables o, si més no, enraonades i raonables. Joan Coromines valorava, doncs, tant les fonts escrites com les orals, i confiava en la capacitat creadora dels parlants per a explicar les evolucions i els canvis en la llengua. Per això recorregué i conegué pam a pam totes les terres dels Països Catalans, llevat de l'Alguer. A l'entrevista amb Joan Francesc Mira (1990), li explica: «Sí. Abans de la guerra ja tenia vista tota l'àrea del català oriental, i començava a prendre notes de més al sud. El trenta-sis ja vaig començar a fer notes de la part de l'Ebre...». Al supòsit de Mira de si Coromines havia estat personalment en tots els pobles, Coromines li respon: «—Sí que els he visitat tots! Tots. No me n'he deixat cap ni un. Un per un els he visitats, tots els del País Valencià, del Principat, i de Mallorca i de Menorca, i del Rosselló i la Cerdanya, tots, un per un!».

Quant a la tècnica per al treball de camp, Coromines exclama: «Ah, no, res de magnetòfons. Jo m'havia inventat un sistema de transcripció fonètica en cursiva, i anava escrivint. Tot. Els noms de les fonts, dels rierols, de les coves». I no hi falten anècdotes que, essent lamentables, no deixen de fer-nos somriure; diu, per exemple:

[...] a la Serra d'En Galceran, allí l'alcalde devia estar guillat: es va negar a donar-me cap informació, i fins i tot em va tirar alguna indirecta, que si preparàvem la tornada dels rojos o això... [...] a Carcaixent em va agafar la Guàrdia Civil, a l'informant i a mi, ens van sorprendre a la muntanya i se'ns van emportar detinguts al quarter. [...] prop de Balaguer, se'm van endur de nit per la muntanya, i jo els feia llum amb la lot als dos guàrdies que em portaven... (Mira, 1990, p. 120)

Confiava en persones d'alta preparació intel·lectual; en l'entrevista fa un reconeixement explícit a Josep Giner: «quin home tan extraordinari!». O a Joan Fuster: «[...] va ser el meu àngel de la guarda, ell m'anava guiant. I recordo que em va passar allò que el van cremar en efígie, en una falla, jo precisament aquells dies era a Gandia...».

Mentre redactava els treballs, mirava de corregir sobre la marxa, quan calia, el mètode, les tècniques d'estudi i la capacitat de l'anàlisi. Es fixava, doncs, autocríticament en com desenvolupava ell mateix la feina.

Com és normal en un investigador tan preparat, coneixia bé la bibliografia sobre allò que estudiava i, com a prevenció, en feia unes lectures particularment crítiques que el duïen també a dubtar i fins i tot a rebutjar algunes aportacions d'altri que són, en canvi, correctes i encertades. Sobretot llegia els textos més clàssics i no tant els que es publicaren en vida seva. Altrament, l'exili a Argentina no li

facilità gens l'accés a la bibliografia necessària per a la confecció del DCEC, encara que fou ell qui s'esforçà enormement per a arribar a construir-hi una biblioteca sobre romanística (vegeu 2.1).

Adesiara fa elucubracions que aparentment són rares o massa artificials o forçades. En realitat, s'exigia mirar d'explicar-ho tot, cercar el desllorigador de molts fenòmens que estaven per explicar; arriscava, així, hipòtesis complexes en benefici d'aplanar, si més no, la via per a solucions que no s'havien trobat. Fa la impressió que gaudia més quan afrontava problemes que costava de resoldre, que no pas quan podia explicar sense grans dificultats qualsevol fet lingüístic. Se'l pot qualificar d'extravagant en l'exposició de determinades hipòtesis, però sempre les presentà amb rigor metodològic, fruit d'uns coneixements que solament ell tenia.

En els treballs, especialment en el DECat, hi encabeix pensaments que li venien a la memòria, que poden, aparentment almenys, no tenir res a veure amb les qüestions científiques de què tracta, sinó que fan referència a la política, a la ideologia, a judicis sobre estudiosos; en qualsevol cas, aquesta manera de procedir, encara que comporti dispersió i divagació, enriqueix, per l'experiència de Coromines, la informació estrictament filològica o lingüística.

Fou crític respecte als conceptes estesos entre els filòlegs sobre l'iberobasc i el celta relacionats amb l'indoeuropeu. No acceptava fàcilment les conclusions entorn d'alguns temes que provocaven gran discussió i sobre els quals s'havia de treballar per força amb poca documentació específica; consegüentment, es llançava a l'elucubració fonamentada en els seus coneixements tan vastos. Era més arriscat que no pas provocador, perquè científicament no es permetia la velleïtat.

* * *

Em sembla imprescindible aturar-me, encara que sigui molt més breument del que mereix i del que jo voldria, en la metodologia que Joan Coromines aplicà a la seva obra magna DECat.

5.1.1. Una bella prosa

L'estil amb què s'expressa un investigador forma part indivisible del mètode. En el cas del Mestre, d'una manera especial, perquè Coromines, ultra un respecte inusitat per la genuïnitat i la bona construcció dels textos que escriu, els confereix uns elements subjectius que els fan inconfusibles. Joan Coromines té dots de creador literari, que es barregen amb l'interès a exterioritzar sentiments personals, que considera que són necessaris enmig del registre formal, objectiu i «fred» dels treballs de recerca. Hom diu que els textos científics han de tendir al màxim a

l'objectivitat: hi han de predominar els substantius i recórrer tan poc com sigui possible als adjectius i a les valoracions personals. No hi estic d'acord. La ciència és també passió i emoció, i l'explicitació de la subjectivitat íntima no hi sobra, perquè ens mostra matisos fonamentals per a una interpretació adequada dels missatges; i no caldria dir que el domini de la llengua hi és del tot imprescindible, domini que no s'hauria de limitar solament a la correcció lèxica i gramatical, sinó que també és bo que s'aprofiti d'una competència que, si es té, faci possible l'expressió bella, de sorpresa, inesperada, per a explicar les qüestions de vegades inevitablement envitricollades que hom planteja. Joan Coromines heretà aquesta capacitat del pare: una traça ben distingida en el maneig hàbil i variat d'un català impecable i alhora creatiu, d'una espontaneïtat que no baixa mai ni a la vulgaritat ni a l'expressió col·loquial inadequades. Són premonitòries, en aquesta direcció, les paraules que, en el «PREFACI» del volum I (Coromines, 1980, p. IX-XII), obren el *Diccionari*:

Aquesta és l'obra de tota una vida. Des de 1922, data de les primeres notes preses amb aquest objecte, no he parat mai de dedicar-m'hi en forma creixent. La meua vida, i la vida de la col·lectivitat, em van anar obligant a una infinita sèrie de tombs i marrades que m'apartaven de la dreta línia d'aquesta obra. Però jo m'hi tornava, i el llibre en certa manera es revenjava, engruixint i amplificant tots dos el tresor d'idees i informacions destinades a la meua obra de sempre, en una proporció igual o doble de la que exigien aquests altres treballs que he qualificat de marrades, i perfeccionant els mètodes i elevant el nivell del futur diccionari català. L'obra corria el perill que la seva mateixa massa i rigor em descoratgessin d'encetar-ne la redacció definitiva.

En una part notable dels articles que redactà, hi observem una agudesesa, una subtilitat, un sentit de la ironia, de l'humor, fins i tot de la mordacitat, que Coromines, al marge que hom pugui trobar-hi adesiara alguna explicació injusta o moralment no apropiada, resol amb una competència àgil i variada, que fa especialment agradable la lectura sobre qüestions objectivament feixugues.

En aquesta línia, hom s'ha lamentat, de manera general, que no hagués redactat el DECat vint-i-cinc anys abans, a l'època en què escriví el DCEC, tot suposant —erròniament, segons la meua opinió— que no hi hauria vessat tantes anècdotes, crítiques i consideracions diverses personals o les reflexions patriòtiques i ideològiques de tota mena, que amb el pas del temps acumulà. Alguns crítics coincideixen a dir que hauria estat millor que Coromines hagués mantingut en l'exposició del DECat el to que havia aplicat en els diccionaris etimològics del castellà. Fa la impressió que els molesta la intervenció digressiva expressament cercada per Coromines. Més enllà que aquesta manera de procedir en el DECat s'ha de saber in-

terpretar a partir del tarannà de l'autor, de què ja he parlat (vegeu 3), i que adesiara manifesta sentiments i apreciacions que alguns pensen que s'hauria d'haver estalviat, personalment entenc que afegeixen un cabal enorme de parers i de coneixements sobre l'obra d'altri i sobre la cultura i les tradicions nacionals, sobre el paisatge i els paisans dels Països Catalans; encara que ho hagués volgut, no li hauria estat possible fer el mateix en la redacció dels diccionaris castellans. Jo entenc que les obres són humanes i que es fan quan hom vol i quan hom pot; no és lícit fer mai sostracció del context, particularment quan és de les característiques del que va haver de viure forçadament i repressivament Joan Coromines. En suma, hom podria dir ben bé el contrari dels qui li retreuen que se sincerés com ho fa: que sortosament escriví el DECat en un període en què la vida intensa i dolorosa li havia fet petjada i, així, sense la minva del rigor amb què investigà en filologia i lingüística, hom pot gaudir d'altres notícies, descripcions, opinions, peces de creació literària, aspectes que, si hom vol, pot qualificar de marginals, però que augmenten l'interès del *Diccionari*. Nogensmenys, ningú no pot negar que l'obra conté una allau esplèndida d'informació estrictament històrica, literària, fonètica, dialectològica, morfològica, sintàctica, lèxica, fraseològica, ultra que específicament etimològica.

La seva prosa és exquisida, però també recorregué a la poesia, al vers (ja he esmentat una mostra del seu talent poètic: vegeu els versos del final de l'apartat 3, p. 47). Em limito a remarcar les dedicatòries dels volums del *Diccionari*.⁷

El volum II (Coromines, 1981), el dedica al seu mestre Jud:

A LA MEMÒRIA DE JUD,

*mestre de mestres,
en el centenari de la seva naixença
amb l'esperança de poder dedicar-li un altre volum
que coincideix amb la publicació de
Juds Italo-Schweizerisches Zettel-Block*

El volum III (Coromines, 1982), el dedica a Joaquim Balcells, amb aquestes paraules:

A LA MEMÒRIA DE JOAQUIM BALCELLS
mestre inoblidable, guia caríssim

7. En la transcripció de totes les dedicatòries, llevat que no he fet la de l'expressió en àrab, he respectat el caràcter i la tipografia de les lletres de l'original.

SVNT LACRIMAE RERVM SVNT IMMO LACRIMAE AMICO
LAMPADA SPLENDENTEM SI VNI TRADIDERIS

El volum iv (Coromines, 1984), l'ofereix a Maurice Grammont, amb les paraules següents:

*A la venerada memòria
de
MAURICE GRAMMONT
en el cinquantenari del «Traité de Phonétique»
i als cinquanta-vuit anys del dia que m'acolli,
jove deixeble del genial lingüista,
amb reny bondados per al meu propòsit
de limitar-me als estudis romànics dins la nostra ciència*

El volum v (Coromines, 1985), el dedica així a Maximiliano Alarcon:

*A LA MEMÒRIA DE MAXIMILIANO ALARCON
ànima bella, cos obedient, exacte saber,
que em donà el
SÈSAM [...] OBRE'T
a la llengua
que ens dugué la llum i transmité els tresors d'Orient*

(A continuació de SÈSAM, escriu l'expressió *sèsam obre't* en àrab.)

Al volum vi (Coromines, 1986), dedicat a Marian Aguiló, hi diu:

*A LA MEMÒRIA
de
MARIAN AGUILÓ,
endegador d'aquest llibre,
en camí del seu lema
«CAP NACIÓ NO POT DIR-SE POBRA SI PER LES LLETRES RENEIX:
POBLE QUE SA LLENGUA COBRA SE RECOBRA A SI MATEIX»*

El volum VII (Coromines, 1987), el dedica a Moll, amb els mots següents:

*A EN FRANCESC de B. MOLL,
home generós amb nosaltres,
ell que la noble i quimèrica empresa
TORNA
en una puixant i grandiosa realitat*

En el volum VIII (Coromines, 1988), ret homenatge als qui han lluitat per la pàtria:

A LA MEMÒRIA DELS MESTRES I AMICS,

MÀRTIRS DE CATALUNYA,

en el cinquantè aniversari de la Batalla de l'Ebre,

President Companys,

J. Bertran i Tàpies, M. Carrasco i Formiguera, M. Carreres i Costajussà,
Amadeu Colldeforns, Emili Darder, Enric Fontbernat, Domènec Latorre,
Joan B. Peset, J. Puig i Antich, Carles Rahola, J. Sunyol i Garriga, Andreu Xandri,
i als que, innombrables,

1936-1939,
begueren, d'un sol glop, totes les primaveres

Colpidor.

Finalment, el volum IX (Coromines, 1991), el dedica a la memòria del pare:

*A LA MEMÒRIA DE COROMINES
CREADOR
DE L'HOME, DE LA CONSCIÈNCIA I DEL SABER*

Coromines trià d'escriure en general en primera persona, encara que no manquen passatges, contradictoris amb aquesta decisió, en què saltà a la tercera persona. No volgué distanciar-se ni del seu treball ni de qui l'havia de llegir, i s'hi impli-

cà tant com pogué, la qual cosa li permeté d'assumir-ne més directament la responsabilitat.

S'ha criticat la presentació un xic caòtica, que dificulta el maneig del *Diccionari*. Aquest retret és discutible, perquè és comprensible que, en la concepció general o global del Mestre a què m'he referit, fes girar entorn del mot principal tota la llista dels mots que s'hi relacionen, i, per tant, que no se cenyís a la presentació dels lemes ordenats alfabèticament. Certament que la consulta resulta feixuga ara i adés, però, en canvi, ens permet de tenir ajuntades totes les paraules al voltant de la principal de la qual provenen. Altrament, els índexs tan ben fets de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas alleugereixen aquest inconvenient i la impressió de dispersió que l'ordre per què aposta Coromines pot causar en l'usuari.

5.1.2. El caràcter crític. El DECat, un diccionari especialment seu

Si bé no és discutible que l'elaboració del DCEC (1954-1957) i els que se'n derivaren, el *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* (1967) i el DECH (1980-1991, amb la col·laboració de José Antonio Pascual), foren una demostració de la manera d'afrontar els problemes etimològics, lèxics, semàntics i d'ús gramatical dels mots, cal subratllar que el DECat és especial. A més del mètode essencial que aplicà en els altres, en el català, hi afegí justament un complement ampli de subjectivitat, que es reflecteix en la bella prosa de què he parlat. Aquest és el seu diccionari, més que cap altre. Se sentí particularment a gust en fer-lo, perquè complia de manera excel·lent el veritable compromís concret quan encara no sabia que la vida el duria per camins difícils o impossibles d'imaginar.

Coromines ja diu que el DECat és el diccionari de «tota una vida» i, en el mateix «PREFACI» esmentat, ho explicita (p. ix):

Aquest és un diccionari que complementa en molt els reculls lexicals anteriors; i això, encara més que en mots nous, consisteix en nous significats i en dades de totes classes referents a la vida i ambient de les paraules. Tot essent complementari, però, és tant o més el caràcter crític el que hi apareixerà pertot en primera línia, més encara potser que en el meu primer diccionari castellà. Els aspectes històric i dialectològic sorgiran en aquest, així mateix, amb un relleu particular. En definitiva sempre serà l'etimologia l'objectiu final, la meta que ens proposem atènyer, i a les dificultats que oposi l'etimologia estarà proporcionada la quantitat i densitat de cada article.

Més avall (p. xi), hi afegeix:

Aquest diccionari i el *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana* (DCEC) són obres semblants d'un mateix autor [...]. Es pot ben dir que són obres paral·leles, però si algú suposés que són creacions bessones, és clar que s'erraria. Ací els aspectes reservats a la llengua parlada moderna omplen una mesura força més gran, també s'ha estat més generós en les cites de textos pròpiament literaris; allà es pogué comptar amb una aportació prèvia més considerable d'etimologistes i filòlegs, de les generacions anteriors, i menys sovint que ací s'hagué de construir sobre el buit etimològic, car més sovint s'hi pogué triar entre teories prèvies ja poc o molt sostenibles.

En aquest sentit, Coromines hi allludeix (p. x) a un treball personal per al DECat, molt més a fons i sentit; a unes relacions amb els parlants directes en els treballs de camp, que expliquen una peculiaritat essencial en la metodologia:

A aquestes fonts escrites s'afegeixen ací una infinitat de dades recollides personalment per mi de la boca de la gent de tot el nostre domini lingüístic. Des de la primera joventut m'ha plagut d'enraonar amb gent de sana i directa tradició lingüística que parlin amb un lèxic ric, ben nostre i transmès de pares a fills, més que no après dels llibres o dels cenacles literaris —pagesos, muntanyencs i gent de mar, sobretot— i des de llavors en prenia notes, escoltant-los i dialogant, encara més que interrogant-los. [...] D'aquesta mena de dades, ben localitzades i calibrables exactament, en disposem en tan gran quantitat que hauria estat enutjós d'especificar cada cop la procedència directa. Una forma lacònica a què hem recorregut sistemàticament es limita a dir el nom de la població, acompanyat, dins parèntesis, de l'any en què vaig anotar-ho: p. ex. *Tuixén* (1964), o *Benasc* (1965), vol dir en el nostre diccionari 'paraula o forma recollida per J. Coromines a Tuixén l'any 1964, a Benasc el 1965'. Això estalviarà mots i podrà fornir alhora un mitjà d'apreuar més el valor de cada informació.

Encara que he dit, i ho subratllo, que el DECat és el seu diccionari, Coromines no té cap recança a deixar en mans de prestigiosos col·laboradors un grau de responsabilitat important, la qual cosa resta sempre honradament palesa. Així, per exemple, a part de les contribucions d'alguns ajudants a què ja he fet esment (vegeu 2.1), confia la redacció sencera d'algunes lletres a Joseph Gulsoy. Consegüentment, en els dos primers volums consta, a la pàgina 5: «*Amb la col·laboració de JOSEPH GULSOY i MAX CAHNER*». A partir del volum III i fins al x, hi diu: «*Amb la col·laboració de JOSEPH GULSOY i MAX CAHNER i l'auxili tècnic de Carles Duarte i Àngel Satué*». Quant a la redacció sencera de lletres, són les següents: en el volum v, LL-NY, sota l'encapçalament N, hi diu: «*(Tot el text de la lletra N ha estat redactat per J. Gulsoy)*»; abraça les pàgines 861 a 996. En el volum

vi, **O-U**, sota l'encapçalament **O**, hi diu: «(Tot el text de la lletra O ha estat redactat per J. Gulsoy)»; abraça les pàgines 9 a 145. En el mateix volum vi, **O-Q**, sota l'encapçalament de **Q**, hi diu també: «(Tot el text de la lletra Q ha estat redactat per J. Gulsoy)»; abraça les pàgines 885 a 977. I en el volum viii, **SOG-UX**, sota **U**, hi diu: «Tot el text de la lletra U ha estat redactat per J. Gulsoy)»; abraça les pàgines 952 a 1000.

En el volum x, **SUPLEMENT ÍNDEX**, a la pàgina iii s'especifica: «VOLUM X **SUPLEMENT ÍNDEX PER JOAN FERRER, JOSEP FERRER i JOAN PUJADAS**», i a les pàgines v-vi, en el «PRÒLEG», s'explica:

El volum X conté el *Suplement* que l'autor havia deixat redactat abans de morir, i els índexs de tota l'obra.

L'elaboració dels índexs del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* va ser un tema que va preocupar Joan Coromines al llarg de molts anys, però que la feina de redacció de l'*Onomasticon Cataloniae* [...] va impedir-li de poder portar a terme el seu desig de veure acabat aquest volum X [...].

Coromines encomanà a Roser Latorre i Laia la realització dels índexs, però no tingué temps d'ocupar-se de l'edició del material manuscrit, que, per la complexitat i extensió que tenia, no va poder ser imprès, material que, tanmateix, es conserva a la seu de la Fundació Pere Coromines de Sant Pol de Mar. Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas redactaren els que s'han editat, els quals permeten a l'usuari del DECat de trobar amb la màxima facilitat qualsevol mot que apareix en el cos de tot el diccionari.

A continuació del «PRÒLEG», hi ha el subtítol «**SUPLEMENT PER JOAN COROMINES**», on afegeix encara altres paraules i que abraça el text de les pàgines 1-54, que es tanquen amb algunes addicions i esmenes que es consideren indispensables, particularment en la llista d'abreviatures i en la bibliografia del volum i.

Les pàgines 55-966 inclouen l'índex esplèndid, exhaustiu i clar per a la cerca de qualsevol paraula de l'obra completa, a què em referiré breument més avall (vegeu 5.1.4).

5.1.3. Les fonts històriques principals. Un «mirar endavant» potser no ben comprès

Encara que Coromines fou sempre conscient que la feina principal de totes les seves obres l'havia de fer ell, no fou mai ingrati a les referències fiables de què disposava i de les quals no podia prescindir. I els atorga el caràcter d'ineludibles. Bà-

sicament la tasca de Marià Aguiló, de Bernat Alart, de Pompeu Fabra i de Manuel de Montoliu. Coromines no oblidà la història i allò que cadascú en el propi àmbit havia aportat. Diu en el «PREFACI» del DECat (p. x):

Escau ací de posar de relleu la importància que per a la història de la filologia catalana en general, i en particular en l'anàlisi històrica del nostre lèxic, va tenir l'activitat de dos grans savis nostres: Marian Aguiló i Bernat Alart. Les referències a la seva obra lexicogràfica seran contínues, i serà evident que sense ells, sense la guia de Fabra, una obra com la nostra no hauria pogut néixer. Per sort, l'inventari projectat per Aguiló, i aplegat amb un esforç personal enorme, va ser publicat, amb gran cura i saber, fidelíssimament, per P. Fabra i M. de Montoliu. [...] em cal proclamar que, com a lexicòleg i dialectòleg, els seus coneixements i el seu mètode [de Bernat Alart] eren més avançats que els de la majoria dels seus coetanis [...], i sabia jo prou els punts en què serien útils les seves dades per a la documentació històrica del llibre nostre [...] aportant complements decisius a la informació aplegada per l'obra, també titànica, dels tres baelars Aguiló, Moll i Alcover.

No oblidà tampoc altres aportacions a què remet sovint al lector de l'obra (p. XII):

Sense l'altra empenta que ens donaren Moll i el seu mestre Alcover, fóra incomparablement més incompleta i trontollant la doctrina ací continguda. Potser algú trobarà que sóc sovint sever i implacablement crític posant de relleu errors que veig en les teories etimològiques, en les dades i en les filiacions que s'han donat com a bones en el diccionari Alcover-Moll i en algunes altres obres, en particular aquest repertori ingent i magistral que és el FEW de W. von Wartburg. [...] no ens abstenim de combatre les seves idees [dels mestres estimats] quan veiem avui que no s'hi ha de creure. Els nostres deures de cara al futur han de pesar més que l'apologia del passat. No hi ha progrés en ciència si no és girant-se d'esquena als qui ens han ajudat a pujar. Sense Meyer-Lübke no hauria estat possible el saber més alt, més exacte i més rigorós de Jud, les obres més refinades d'aquest i la vasta obra de Wartburg no haurien estat possibles: també Jud va ser acusat de massa sever i fins cruel amb Meyer-Lübke, però complí amb el seu deure; si l'obra de Wartburg és verament gran i facilita certament la tasca de tota la romanística, la veritat és que està literalment entacada de greus errors. Sense Schuchardt la doctrina vascològica [*sic*] més segura de Mitxelena no hauria vingut: però Mitxelena fa bé d'envestir la de Schuchardt sense contemplacions. [...] per ser dignes d'ells i passar satisfets la torxa a la posteritat, caldrà que assenyalem un per un tots els errors que l'esforç previ d'ells ens ha permès de reconèixer-hi.

És el passatge que en forma d'aforisme diu «No hi ha progrés en la ciència si no és girant-se d'esquena als qui ens han ajudat a pujar», el que ha provocat reaccions irades per la duresa (aparent?) que conté. Certament, la interpretació pot ésser fàcilment una invitació a l'oblit ingrati i, com ha assenyalat algun filòleg, podia haver trobat una manera de dir-ho que no fos equívoca. Tanmateix, la metàfora de l'atleta que passa la torxa a un company explica, al meu entendre, la imatge del qui, rebent-la, corre d'esquena al primer, per a avançar i justament per a donar sentit i continuïtat a l'esforç que prèviament el primer ha fet. Altrament, les dedicatòries dels volums del DECat als seus mestres em sembla que demostren prou a bastament l'estimació que els professà i que els servà.

És el conjunt del que diu al llarg dels seus treballs el que desfà qualsevol intenció d'abandó prepotent dels mestres, perquè Coromines proclamà reiteradament una estimació pregonada als grans investigadors del seu temps i d'abans d'ell. I ho feu amb una devoció que em sembla que no pot dur a l'error. Tenia gran afecte envers els mestres; els admirava sincerament; però vol insistir en allò que és un lema del tot productiu i necessari d'aplicar, en benefici del progrés de la ciència: el millor deixeble, aquell qui admiren més els bons mestres, és el qui ha estat capaç de superar-los en bondat i saviesa; el qui els ha passat davant, donant-los inevitablement (figuradament, gràficament) l'esquena, justament perquè els ha superat.

5.1.4. L'estructura dels articles. La remissió als lemes

Penso que, per la peculiaritat i l'originalitat de Joan Coromines en la presentació del contingut del DECat, és pertinent d'explicar, a partir d'un exemple concret, quin tractament fa en la descripció de cada forma. Partiré de *PENDRE*, del volum VI, O-Q, pàgines 412-421.

Per l'extensió que ocupa l'article, deu pàgines!, hom pot adonar-se que Coromines procura explicar sempre tot allò que creu que és essencial de conèixer per a cada mot. Hi ha molts altres articles que tenen aquesta llargària i encara més, malgrat que l'autor procura centrar-se en el que considera capital.

He triat la forma *pendre*, perquè presenta la singularitat de l'ortografia: Coromines era disciplinat respecte a la normativa de la llengua catalana, sobretot per la veneració que sentia pel treball que dugué a terme el seu mestre i amic Pompeu Fabra; excepcionalment, però, es permet alguna llicència, perquè està absolutament convençut que té sentit que ho faci. No hem d'oblidar que Joan Coromines coneixia el català com ningú més i, doncs, que en algun cas podia optar per una solució personal, que justificava a bastament. *Pendre*, doncs, i no *prendre*.

A continuació del lema, n'explica l'etimologia i posa una atenció especial al sentit dels mots en llurs orígens, per tal de poder verificar com han anat canviant,

no solament formalment, en el significant, sinó també semànticament, en el significat. Diu: «del ll. vg. PRENDERE (ll. clàssic PREHENDERE) ‘agafar’, ‘copsar’, ‘atrapar’, ‘sorprenre’» (p. 412, b [columna dreta] 30-31). En aquest cas, especial perquè opta per una ortografia personal, explica immediatament la causa de la seva determinació: «la reducció de *prendre* a *pendre*, per la normal dissimilació, es produí en forma unànime en la nostra llengua, ja en època preliterària, i a penes es pot dir que hagi existit mai la variant *prendre* en català», p. 412, b31-35. Reprèn encara minuciosament l’explicació més avall, en una demostració del coneixement sòlid del treball etimològic i de fonètica històrica (p. 414-415). A continuació, situa cronològicament l’aparició de la forma: «1.ª doc.: orígens (doc. de c. 1060 etc.)» (p. 412, b35-36).

Explicat l’origen, el sentit originari i la documentació més antiga coneguda del lema, s’endinsa en la descripció de la seva història, tot aportant, amb una riquesa insòlita, exemples d’ús d’autors diversos i de registres també distints: obres d’alta volada literària, cançons populars, dites, documents administratius..., per tal que el lector copsi el funcionament en els textos, el prestigi sociocultural i les variacions formals i semàntiques de les paraules. Així mateix, en fa tantes reflexions com creu que són necessàries per a situar-les geogràficament i, doncs, per a poder-ne treure conclusions dialectològiques i d’extensió territorial; inclou en les descripcions l’àmbit dels estereotips, de les locucions i les frases fetes; per exemple, en el cas de què parteixo, ens explica: «D’altra banda, aquí tenim els testimonis més antics de la construcció interessant del cat. antic *me’n pren, li’n pren* ‘m’esdevé, li succeeix’», p. 412, b59-60 / 413, a [columna esquerra] 1, i en posa exemples d’Ausiàs March, i, amb variants diverses, d’altres autors; en fa veure l’evolució fins a l’època moderna, minvant en l’ús en el català central, però restant viva en el balear, en el valencià i en el català nord-occidental (p. 412-413). Respecte a la variació foneticomorfològica, com que es tracta d’un verb, fa esment de solucions particulars dels temps, les persones gramaticals i els modes, segons els territoris; per tot això, el DECat és ensems un diccionari dialectològic de primera magnitud i un recull de tesis de gramàtica històrica igualment esplèndid.

Explica l’evolució semàntica des d’una significació més àmplia en català medieval i la competència de formes sinònimes alternatives, com *agafar*, en el cas de *pendre* (p. 413, a45 i s.).

Al llarg de la redacció, Coromines fa les crítiques i les recomanacions que creu oportunes; per exemple, en l’anàlisi de l’expressió «*qui acaça altre, per prende’l, derrere va*», de Vicent Ferrer, afirma que és una «variant insòlita, contradita per tots els altres textos vicentins, i que convindria comprovar, car es tracta d’una ed. sense gaire cura fonètica» (p. 413, a58-b1). No silencia els dubtes personals o la impossibilitat que té de poder explicar satisfactòriament algun canvi; així, confessa (p. 413, b47-59):

Pendre's la llet (o *la sang* etc.) 'coagular-se'. Es fa bastant difícil d'explicar-se semànticament aquesta evolució del sentit de PRENDERE. Potser cal pensar que es partí del part. *pres, presa*, i que aquest (analògicament al canvi de *mes / messa* en *mes / mesa, fes / fessa* en *fes / fesa*) ve del ll. PRESUS, PRESA, participi de PREMERE 'comprimir, estrènyer (el recuit, el xerigot, la llet)', que era l'expressió clàssica de 'coagular-se, pendre's': «sunt nobis mitia poma, / castaneae molles, et *pressi* copia lactis» (*Bucol.* I, 81). En català no en tinc notícia anterior a OPou, que ja oposa *pendre's* del Princ. (BDC XIX, 187) al *quallar-se* del P. Val. (*ThPu.*, 284).

Força sovint, compara el comportament de les formes en el català amb altres llengües romàniques. Quant al fenomen del pas *pren-* > *pen-*, de què, com he dit suara, n'anticipa una explicació succinta, més endavant (p. 414, a58 / 415, a40), en detalla la dissimilació i s'hi estén posant atenció especial en la comparació amb l'occità.

Ja he dit que el tarannà de Joan Coromines era peculiar i, doncs, sovint no era comprès pels seus col·legues. El seu capteniment crític forma part indestriable del seu mètode, per la qual cosa, comentaris personals o institucionals que la majoria d'investigadors entenen que no són necessaris de palesar en una obra especialitzada de recerca com és el DECat, en Coromines resulten del tot naturals; fins i tot imprescindibles per a ell, perquè els percep com a condicionants directes en determinats judicis i en determinades teories. En l'article que he triat, no manquen al·lusions d'aquesta mena, justament com a auxiliars importants a la justificació de la decisió que pren Coromines a favor de *pendre*. Llegim en l'article (p. 414, b56; p. 415, b37):

La introducció de la *r* de la forma insòlita *prendre* fou una iniciativa d'AMAlcover, que topà fora de Mallorca amb forta resistència. A desgrat dels seus prejudicis impetuosos, en les mateixes enquestes de conjugació que després li publicà el seu respectuós deixeble Moll, on hi ha formes obtingudes en un centenar de poblacions de tot el domini, ells mateixos reconeixen que no sentiren la forma *prendre* més que en tres poblacions, totes tres del Ross. (Ceret, Arles i Canet) [...] es tracta, no cal dir-ho, d'una francesada, que imposen els instituteurs a les criatures de les escoles [...]. En la seva estúpida ignorància de la història de la llengua, i de tota norma de fonètica històrica, havia ideat AMAlcover l'estranya teoria que el barbarisme local, innovació recent, d'un sol paratge, era la continuació del ll. PRENDERE, i que era més respectable que la forma catalana de sempre, *pendre*, perquè resultava començar igual que en castellà, en francès i en llatí [...]. Tot seguit vingueren grans protestes de pertot, però la reverència i temor del Vicari de Mallorca («l'Apòstol de la llengua cata-

lana», deien llavors) era tan gran, que molts el seguien, sovint a contracor. Ruyra, més decidit, prengué la bandera contrària, i començà una llarga polèmica entre ells dos [...]. Encesa la polèmica, Fabra, volent fugir de dissensions, cedí, admetent *prendre* en el *DOrt*. (ja en la Gram. de 1912, però aquí reconeixent que la forma *pendre* és la general). És sabut que les transigències de Fabra de poc serviren: l'iracund «apòstol» estava decidit a barallar-se; això ajudava a obtenir les subvencions del govern madrileny i dictatorial, que per cert va usar santament, perquè... li duraren ben poc, un cop reeixida la maniobra divisionista dels militars patrioters. A poc a poc, Fabra havia anat consagrant del tot la forma innovada, i així que AMAlcover se'n va adonar: canvi de front! L'any 1919 Alcover canta palidònia i, per portar la contra a Fabra, torna a adoptar la forma *pendre* (BDLC X, 447 ---).

Si he insistit, i insisteixo, a tornar a posar en plena vigència (o almenys a declarar admissibles) les formes *pendre*, *madastra*, *padastra*, és sobretot pel meu deure de lluitar per la independència, fixesa i dignitat de la nostra llengua, mil·lenària i sobirana per damunt de tothom —fins de gramàtics, escriptors i lingüistes—, enfront de la constant submissió al patró castellà-francès que no ha admès altra cosa que cast. *prender* / fr. *prendre*, *madrastra* / *marâtre* [...]. Perquè la tirania del model castellà encara és més forta que la del model francès [...]. Alcover es revoltà contra *propri* perquè li sonava afrancesat (i això era el diable únic per al bròfec integrista) i no ho féu contra *madrastra* perquè ignorava l'existència del mot en francès.

Fetes les consideracions sobre la forma primitiva i la seva evolució fonètica i semàntica, Coromines, amb l'abreviatura «DERIV.», s'ocupa i analitza les formes derivades, que fa constar explícitament al final de l'article, en una llista correlativa de derivats i compostos: *prendiment*, *prendedor*, *presa*, *apendre*, *dependre*, *compendre*, *sobrependre*, *sorprement*..., respecte als quals destaca tots els aspectes de lingüística, de cronologia, de dialectologia, de fonètica, de semàntica, de gramàtica històrica, que ha tingut en compte en el primitiu corresponent i igualment il·lustra les explicacions amb referències literàries d'èpoques, de registres i d'àmbits diferents. No em puc resistir a copiar els versos de Joan Maragall que Coromines li manlleva per a exemplificar el derivat *desapendre* (p. 417, a55-59):

Desapendre: «On ets Espanya? No et veig enlloc, / no sents la meua veu atronadora? / No entens aquesta llengua que et parla entre perills? / Has desaprès d'entendre an els teus fills? / Adéu Espanya!», Maragall, 1898 (*Oda a Esp.*, v. 41, O. C., p. 172).

No en diu, del derivat, ni una sola paraula més...

Acabada l'anàlisi de les formes derivades del primitiu que s'estudia, es desglossen les notes que s'anuncien numèricament al llarg de la redacció de l'article. Concretament, en l'exemple que he triat, hi ha vuit notes que es desenvolupen en la p. 420, a38-60 / b1-36. A la pàgina 415, b2, hi ha una remissió a la nota 6; en el bloc del conjunt de les notes, amb el número 6, s'encapçala el comentari següent (p. 420, b13-18):

J. Miracle parla aquí de l'actitud de Ruyra en termes inexactes (amb la indelicadesa de fer-ho dins les O. C. del calumniat): «insurrecció a les Normes de l'Institut d'Estudis Catalans»; però les Normes ni tan sols parlen, com ja dic, de *pendre o prendre*.

Redactades totes les notes, cada entrada té un subtítol que diu «LLISTA CORRELATIVA DE DERIVATS I COMPOSTOS», on Coromines fa la relació de tots els derivats que han estat estudiats del primitiu que encapçala les entrades (p. 420, b38-60 / 421, a1-7).

Finalment, ja fora de l'anàlisi de cada forma, esmenta, si escau, les que anirien alfabèticament a continuació, però remetent-nos al terme primitiu en què cal cercar-les, en tant que derivades seves; així, en l'exemple *pendre*, se cita: «*Pèndil, pendular, penduliflora, V. penjar Peneca, V. penjar Penedès*, mal comprès per *AlcM, V. penyà*» (p. 421, a9-10). («V.» és 'vegeu' i, doncs, ens adreça al primitiu en què cal cercar els mots que segueixen aquesta abreviatura, perquè no entren ni autònomament ni alfabèticament.) Observeu que fins i tot en una remissió Coromines aprofita per esmenar un error, aquí al diccionari Alcover-Moll.

I així es tanca cadascun dels articles del DECAt. A continuació, apareix el lema nou primitiu, que és el nucli de cada article. Així, després de PENDRE, trobem PENEDIR.

Cal remarcar que les abreviatures i els signes que surten en la redacció dels articles s'expliquen en el volum I, **A-BL**, p. XLIII-XLVII. Que en aquest mateix volum s'explica el sentit de les marques fonètiques, també les que són pròpies dels mots àrabs, sota l'epígraf «NOTACIÓ FONÈTICA» (p. XIII-XIV). I que, encara en el volum I, en una àmplia relació de la bibliografia utilitzada, Coromines, sota el títol «INDICACIONS BIBLIOGRÀFIQUES», cita l'obra concreta de què es tracta (p. XV-XLIII), la qual, per a reduir la redacció, sovint apareix amb l'abreviatura en el cos del *Diccionari*.

Ja he dit (vegeu 5.1.2) que en el volum X, **SUPLEMENT ÍNDEX**, ultra afegir-hi articles nous, hi ha addicions a la bibliografia que consta en el volum I i també es corregeixen algunes errades detectades, i encara hi ha addicions i esmenes a les abreviatures.

Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas recullen per ordre alfabètic i amb

idèntica grafia en què apareixen en el volum corresponent les 282.251 entrades!; cada mot de l'índex conté una referència que indica on es troba exactament dins l'obra; les paraules que obren un article autònom hi són escrites amb majúscules; les que formen part del text d'un article van amb minúscules. Per exemple, i sense deixar el mot de què m'he servit, a l'índex trobem «PENDRE, VI, 412b30; X, 38b35», que vol dir que «PENDRE» amb majúscula encapçala l'article autònom, que es troba al volum VI, a la pàgina 412, a la columna dreta i a la línia 30; que es troba, també com a forma que encapçala un article, al volum X, a la pàgina 38, a la columna dreta i a la línia 35 (òbviament, el PENDRE del volum X és producte d'un afegitó que ha fet Coromines *a posteriori* de la redacció del volum VI). En canvi, «pendre paciència», poso per cas, amb minúscules, no constitueix cap entrada principal d'un nou article, sinó que és part de l'article «PENDRE: volum VI, 413, b31» (pàgina 413, columna dreta, línia 31). Aquest darrer exemple palesa, endemés, tal com he assenyalat, que l'índex recull mots, locucions i frases fetes.

5.2. *Les crítiques més persistents a la seva obra*

Probablement, a causa del seu caràcter, sobre el qual reiteradament he fet esment, les crítiques que més interessaren a Coromines foren les que ell mateix es feia, les autocrítiques, que no eren poques; molt més que les que li arribaven d'altri. Cal dir, respecte a aquest capteniment, primerament, que era un home que se censurava sovint i amb contundència: no tenia autocommiseració, perquè entenia que els esforços que invertia en la feina calia aprofitar-los bé, que donessin, doncs, fruits importants i eficaços, i que els errors fossin els mínims; segonament, que, si bé és cert que habitualment no entrava en discussions públiques entorn dels retrets que li poguessin fer els col·legues, també ho és que no ho feia per menyspreu a ningú competent, per manca de respecte al treball de tothom, sinó perquè no volia caure en aquesta temptació, que sabia que l'hauria dut a entretenir-s'hi massa, a dedicar-hi un temps que necessitava per a les prioritats que s'havia marcat; palesa, per tant, més aviat l'obsessió per a tenir marge suficient per a finalitzar els projectes, que no indiferència prepotent pel que hom digués sobre el que ell defensava.

Faré referència a punts concrets que han estat discutits o no acceptats per filòlegs i lingüistes coetanis i posteriors a Joan Coromines.

Coromines creà un neologisme: *sorotàptic*, per a referir-se a la cultura indoeuropea funerària de les urnes. A part que ja es parlava d'aquesta cultura i que, doncs, no era un concepte ni nou ni necessari, es retreu a Coromines que n'abusés, especialment per a encabir-hi allò sobre el qual no trobava una explicació dels orígens. Tanmateix, potser tampoc hom no ha tingut prou en compte que ell en parla solament com una probabilitat:

Je laisse de côté la question encore pas assez éclaircie de l'identité et du nom de la langue de ce peuple, en tout cas langue indo-européenne et différente du celtique [...] Provisoirement je l'appelle langues des Urnenfelder ou en tradisant ce nom en grec [...] je dis la langue des sorothaptés, soit le sorothaptique [...] on n'est pas en état de faire un tri systématique entre les noms sorothaptiques et les noms celtiques [...] pour ce que nous appelons provisoirement du celtique nous ne pouvons pas du tout exclure la possibilité que se soit un mot ou nom des Urnenfelder. Ils est donc plus prudent de dire «noms celtiques ou indo-européens». (Coromines, 1965, p. 95-96)

És per això que jo mateix, atenent literalment els mots amb què s'expressa Coromines i sobretot tenint en compte que ja s'havien classificat els pobles dels *Urnenfelder*, arribo a la conclusió següent (2001, p. 102): «pensem que la introducció d'un relativament —només relativament— concepte nou [sorotapte / sorotàptic] per al món indoeuropeu era innecessària i fins i tot pot aportar més confusió que no pas llum».

Noteu que tant *sorotàptic* com *metacedeusi* 'canvi de parentela' (vegeu 5.1, p. 57) són formes manllevades al grec; potser, doncs, Coromines tenia una tendència a trobar en aquesta llengua històricament tan noble neologismes tècnics per a la filologia i la lingüística. I, per descomptat, li plaïa batejar amb signes nous conceptes que no en tenien cap de prou determinat, segons ell.

També s'ha dit que Coromines donava als parlars mossàrabs una influència excessiva i que no valorà prou que quan els catalans conqueriren amb Jaume I València i Mallorca al segle XIII pràcticament no en quedaven restes. Coromines, en canvi, atribueix el caràcter de mossarabismes del català antic a moltes formes que, a parer d'altres, i amb arguments sòlids, no ho són.

Això no obstant, no es pot negar que, tant pel que fa a l'estudi dels parlars preromans com pel que fa al mossàrab, aportà molta informació en un panorama del qual ben poca cosa sabia ningú.

L'il·lustre filòleg Yakov Malkiel, amb qui Coromines no va poder mantenir mai un diàleg racional ni unes relacions normals com a col·legues, li retragué durament el desori, les contradiccions i la manca d'exactitud en l'elaboració de les tesis; però les crítiques que li adreçà són ostensiblement i excessivament marcades per un subjectivisme caracteritzat per una manca total d'empatia entre ambdós investigadors.

Hem de tenir en compte els migrats mitjans tècnics —i també econòmics— amb què hagué de treballar Coromines a la meitat del segle XX; segur que avui, amb els instruments informàtics de què es disposa, no hauria caigut en les incongruències i en un cert desordre en la publicació de les seves obres.

Joan Coromines s'equivocava, com qualsevol persona humana. I ho sabia.

5.3. *Estudis i publicacions*⁸

El focus principal de la producció el centrà en tres llengües: el català, el castellà i l'occità (especialment el de la Val d'Aran). Però, tenint en compte les peculiaritats del mètode i sobretot la capacitat i els coneixements que posseïa, s'atansà ade-siara a les altres llengües germanes i també a les preromanes, com l'èuscar o l'àrab, que, per a ell, són imprescindibles per a la romanística ibèrica.

Com que en una mateixa obra és normal que hi apareguin aportacions de més d'un aspecte filològic (etimologia, antroponímia, història de la llengua, gramàtica històrica) i com que seria massa reiteratiu esmentar un mateix treball en més d'un apartat, en la classificació partiré del criteri que en destaca el gruix més important.

5.3.1. **Etimologia**

Joan Coromines, l'any 1943, publicà un article a la *Revista de Filología Hispánica* de Buenos Aires, núm. 1 (gener-març), p. 1-20, que tingué un ressò notable: «Los nombres de la lagartija y del lagarto en los Pirineos», en què ja mostrà l'interès i els dots per a endinsar-se en aquest terreny complex. L'aportació que feu com a ponent del VII Congreso Internacional de Lingüística Románica Universidad de Barcelona (7-10 abril 1953) fou «Sobre els elements pre-romans del domini català» (vegeu 2.2), que es basa en els materials recollits a la zona pirinenca per a l'OnCat.

Sens dubte, és en aquesta disciplina, en què destaquen les obres mestres de Joan Coromines: els diccionaris del castellà i del català. En ambdues llengües, a part de l'objectiu que més li interessà de trobar (l'origen dels mots), hi abocà, com he dit, nombroses i llargues consideracions generals entorn de la variació dialectal, de la història de la llengua i de la gramàtica històrica de tots dos idiomes. Són obres encara avui no superades i, sobretot, que obriren per a l'espanyol i el català sengles camins metodològics i tècnics per a un estudi que ell acabà, però que, com tota obra humana, resta sempre obert a ulteriors contribucions i modificacions, com les que Coromines mateix feu en reimpressions i edicions ampliades o abreujades ulteriors. Amb aquests diccionaris esdevingué el savi filòleg i lingüista admirat dins i fora de la romanística.

8. Deixo completament de banda un bon gruix de la seva producció en la redacció de crítiques i ressenyes de llibres o aportacions d'altri en general; pròlegs o introduccions a llibres; discursos o conferències; articles a periòdics; entrevistes als mitjans de comunicació escrits o audiovisuals (en la *Semblança* he fet excepció de la que li feu Joan Francesc Mira, 1990, perquè és excepcional, en el sentit que es confegí a partir d'una trobada d'un dia sencer amb el Mestre, i també per l'excepcionalitat, de la que tingué amb l'escriptor i periodista Josep M. Espinàs a la televisió, en el programa *Stromboli*).

He constatat que la brutalitat de l'exili polític canvià els projectes que tenia ben pensats el Mestre, en el sentit que no pretenia elaborar cap diccionari etimològic del castellà, sinó solament del català. Cal reconèixer que de vegades camins personals dolorosos condueixen a sortides no previstes que acaben essent una benedicció per a la ciència; fou un bé de valor incalculable que Coromines fes el diccionari de l'espanyol, que cronològicament aparegué molt abans que el que tenia al magí des de molt jove. Constitueix, com he dit (vegeu 2.1), un punt d'inflexió en l'estat dels estudis lingüístics del castellà: hi ha un abans i un després del DCEC. Els quatre volums de què consta sumen un total de 4.418 pàgines! Fou publicat per Editorial Gredos a Madrid i per A. Francke AG., a Berna (Suïssa), entre 1954 i 1957. Al primer volum (p. VII), hi ha una dedicatòria emotiva de l'autor:

A la memòria del meu Pare, pare del cos i de l'esperit.

A la meva estimada Mare.

A la meva Dona, que m'ha donat força per a acabar aquest llibre.

Si és cert, com ha estat remarcat, que aquesta obra magna és l'inici d'una etapa nova en els estudis de lingüística hispànica, tanmateix, conté una quantitat tan alta d'informació sobre el català i el portuguès, que hom l'ha considerada també el diccionari etimològic d'aquestes dues llengües.

Com diu Joseph Gulsoy (2008, p. 69): «Coromines fa en els seus diccionaris etimologia, fonètica històrica i lexicologia», i destaca el concepte ampli que tenia el Mestre del fenomen etimològic, que el mateix Coromines explica en el «P R E F A C I O» del volum I, p. XXII, del DCEC.

Per la qual cosa cal seguir «la pista del vocablo desde sus fuentes más alejadas hasta la actualidad y dando cuenta de todas las fases de su evolución». Per aquesta raó, el DCEC conté referències pròpies d'un diccionari històric, d'història de les paraules, sense que arribi, però, a ésser-ho. La mateixa editorial Gredos en publicà la versió reduïda a què m'he referit: *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, en un sol volum de 627 pàgines.

A partir de 1971, redactà la nova versió del *Diccionario* amb la col·laboració de José A. Pascual: el DECH. Aquest conjunt de tres obres, la darrera de les quals, la més sòlida i extensa, obrí les portes a un panorama del tot diferent i renovat de la investigació en lingüística diacrònica i en filologia generals.

El DECat aparegué en 10 volums entre 1980 i 2001. Fou, com he remarcat, el seu objectiu principal i la seva aportació capital a la lingüística romànica, gràcies a la qual, i al diccionari Alcover-Moll, una llengua maltractada i perseguida de fa

segles ha pogut vantar-se, malgrat tot, de disposar dels resultats d'una recerca aprofundida sobre les seves arrels, quan encara les altres llengües romàniques no disposaven de tresors semblants. Coromines situà els estudis filològics i lingüístics del català i del castellà en el cim de la romanística general.

Josep Ferrer i Costa ha fet dues utilíssimes i excel·lents edicions abreujades del DECat: el *Diccionari etimològic essencial de la llengua catalana* (Barcelona, Fundació Pere Coromines i Ara Llibres, 2013, 3 volums) i el *Diccionari etimològic manual de la llengua catalana* (Barcelona, Fundació Pere Coromines i Ara Llibres, 2016).

Altres publicacions de Coromines sobre etimologia són les següents:

- 1925. «Etimologies araneses». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], vol. XIII (juliol-desembre), p. 64-70.
- 1931 [1932]. «Notes etimològiques». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2a època, vol. XIX, p. 19-42.
- 1936 [1937]. «Mots catalans d'origen aràbic». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2a època, vol. XXIV, p. 1-81.
- 1942. «Nuevas etimologías españolas». *Anales del Instituto de Lingüística (1941)* [Mendoza], vol. I, p. 119-153.
- 1952. «D'alguns germanismes típics del català». A: *Mélanges de linguistique et littérature offerts à Mario Roques*. Vol. IV. París: Librairie Marcel Didier, p. 27-52.
- 1954. «Germànic o romànic?». *Archivum: Revista de la Facultad de Filología* [Oviedo], vol. IV: *Miscelánea filológica en memoria de Amado Alonso*, p. 53-73.
- 1976. «Elementos prelatinos en las lenguas romances hispánicas». A: *Actas del I Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica: Salamanca, 27-31 mayo 1974*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 87-164, i índex, p. 409-423.

5.3.2. Toponímia i onomàstica

Si l'etimologia apassionà el Mestre per la necessitat que implica de penetrar en un terreny complex que exigeix un coneixement profund de llengües diferents i que obliga a arriscar hipòtesis que poden fregar el ridícul si hom no té una preparació sòlida i és prou ponderat a avançar-les, la toponímia i l'onomàstica li ompliren una part important de les seves llargues hores i jornades de treball de camp recurrent tots els indrets dels Països Catalans recollint la informació dels autòc-

tons de cada lloc, directament i personalment (vegeu Mira, 1990). De les més de dues mil contrades, i llogarrets, que trepitjà Coromines, n'obtingué un coneixement inigualable de la realitat social i física dels pobles i de les formes amb què denominen i identifiquen fonts, camins, coves, pujols, muntanyes... i dels noms i sobrenoms amb què al·ludeixen els respectius habitants. Entre els anys 1931 i 1939 feu les enquestes, que quedaren interrompudes per l'exili; l'any 1952 reprengué els treballs de camp.

Feu i publicà estudis dispersos sobre toponímia catalana, entre els quals destaca l'excel·lent *Estudis de toponímia catalana*, en dos volums, editat a Barcelona per Barcino, 1965 (vol. I) i 1970 (vol. II); la publicació responia al consell savi que li donà Josep M. de Casacuberta, com un avançament del que havia d'ésser l'OnCat; el volum I s'ocupa de la toponímia catalana d'origen germànic, dels elements preromans del domini català, de la toponímia bascoide a Catalunya, dels noms aràbics i dels mossàrabs; el volum II, de la toponímia d'Andorra i de l'Aragó, de la d'origen mossàrab, dels noms *català* i *Catalunya*, de formes de substrat, de la influència sorotàptica, dels noms eivissencs i de les Balears, i hi anticipa notícies del que serà l'OnCat, que havia d'aparèixer gairebé vint anys després.

Coromines publicà l'*Onomasticon Cataloniae*, en 8 volums, editats per Curial i La Caixa, entre 1989 i 1997, el primer dels quals (1989), redactat amb la col·laboració de Josep Mascaró Passarius, no estava pensat com a part de l'obra general OnCat, sinó com una obra independent.⁹ Josep Mascaró Passarius no era ni lingüista ni historiador, per la qual cosa hi cometé molts errors. Com que Coromines no en quedà satisfet, sobretot des del punt de vista dels criteris de presentació dels noms, aconsellat per Max Cahner, a partir del volum II canvià el rumb, retornà en algun cas a topònims que ja s'havien inclòs en el primer volum, i fins i tot modificà el títol de l'obra: el del volum I és *Onomasticon Cataloniae I. Toponímia antiga de les Illes Balears*. A partir del segon i fins al vuitè, esdevé: *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, amb la col·laboració de Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip D. Rasico i Xavier Terrado; obra fundada per Josep M. de Casacuberta, amb qui havia treballat en altres tasques sobre toponímia catalana entorn de l'any 1925, juntament amb Pompeu Fabra. El volum VIII, VI-Z (1987), conté un «ÍNDIX» magnífic i utilíssim, que fou preparat per Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas (p. 163-471), introduït per unes explicacions pràctiques de gran claredat, el qual és precedit per un «SUPLEMENT A LA LLETRA U»

9. Josep Massot i Muntaner em fa saber que aquesta obra l'havien de publicar conjuntament la col·lecció «Textos i Estudis de Cultura Catalana» de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Curial. Finalment, potser aconsellat per Max Cahner, Coromines decidí incorporar el llibre com a primer volum de l'OnCat.

de Joan Coromines (p. 151-161). És la plasmació dels treballs que l'ocuparen deu anys de la seva vida, des del 1921 fins al 1931. Publicat així, el volum primer és una peça estranya que no encaixa amb la resta (al marge de les inexactituds a què m'he referit). Tot i haver modificat aspectes metodològics a partir del volum segon, Joan Coromines no quedà content d'una obra que, no per això, deixa d'ésser el millor recull de toponomàstica del català de què disposem; paradoxes imprevisibles: l'obra en què més havia somniat, no la trobà, a la fi, prou d'acord amb els seus propòsits ideals. Se li ha retret, per exemple, no haver optat clarament per una presentació per zones geogràfiques. Probablement Coromines hagué d'acabar fent concessions al temps que l'«empaitava» i a l'edat que avançava implacablement, perquè tenia por de no poder tancar la feina.

Xavier Terrado (2006), col·laborador habitual del Mestre, a «L'*Onomasticon* que ara podem fer», publicat a *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, col·l. «Biblioteca Filològica», 57, p. 107), amb una sinceritat que l'honora com a deixeble de Joan Coromines, reconeix el següent:

No farem aquí la crítica detallada dels volums apareguts entre 1989 i 1997. Seria fàcil assenyalar deficiències evidents. Hi ha noms ben coneguts, que Coromines tenia ben estudiats, i que inexplicablement no hi trobarem. Altres noms hi apareixen en diferents toms i sovint amb interpretacions no coincidents. Hi ha abreviatures que no sabem com desxifrar. Alguns errors de lectura del linotipista no han estat corregits i dificulten la comprensió del text. Hi ha heterogeneïtat en el tractament dels noms, en la redacció i en l'estil dels articles. Com comprendran, dient tot això estem recitant un *mea culpa*, perquè en part som responsables del resultat final de l'obra.

Altrament, el volum v, L-N, aparegué la vigília de la seva mort (1996); els altres tres es confegiren d'acord amb els criteris que ell establí i amb els materials que ja tenia recollits; preveient-ho, ell mateix havia deixat escrites les instruccions pertinents perquè fossin publicats adequadament.

Probablement la concepció i realització del volum I condicionà en excés la idea global que Coromines tenia de l'obra, sobretot en el sentit de continuar presentant la toponomàstica dels Països Catalans per territoris i no alfabèticament; la solució de l'ordre alfabètic fou, a parer meu, una decisió precipitada per les circumstàncies diverses que descoratjà sensiblement el Mestre, el qual tenia una predilecció especial per a abordar exhaustivament aquest estudi amb un mètode sens dubte més complex, però també molt més rigorós, més pràctic i especialment molt més d'acord justament amb el caràcter de la mateixa toponomàstica, que cal inserir particularment en els perímetres específics locals i els habitants de les nostres terres.

L'envergadura prevista de l'obra s'evidencia a l'«A tall de pròleg» del volum I (p. VII-XIII), que és la recuperació d'un treball publicat en francès, *Onoma. Bulletin d'Information et de Bibliographie du Comité International des Sciences Onomastiques* (1953, Lovaina, vol. IV), que es reproduïx en el volum II d'*Estudis de toponímia catalana*, i que obre l'OnCat explicant-ne els objectius (p. VII):

L'*Onomasticon Cataloniae* serà un vast recull d'onomàstica que enregistrarà i explicarà etimològicament tots els noms de persona, antics i moderns, emprats dins el domini lingüístic català (Catalunya, el Rosselló, el País Valencià, les Balears i la zona oriental d'Aragó) [observeu que, com en el cas del DECat, Coromines no entra en l'àmbit de l'alguerès], així com tots els noms de lloc, morts i vius, situats en aquest territori; noms de lloc en la més ampla accepció del mot: noms de lloc habitats, indrets (sigui quina sigui, la importància de cada un), noms de cursos d'aigua o d'estanys, noms d'accidents orogràfics, de cases aïllades, de coves, fonts, arbres renomats etc.

És a dir, toponomàstica passada per l'etimologia i referida a noms (i mal-noms) de llocs majors i menors, i de persones. La redacció d'aquest paràgraf vessa d'optimisme i d'il·lusió (p. VIII-XIII).

L'*Onomasticon Cataloniae* s'ha proposat donar un catàleg exhaustiu de la toponímia viva. Amb vista a aconseguir-ho hom ha recorregut a diversos mètodes convergents i a enquestes reiterades. [...] la massa de topònims vius recollits fins ara conté més de 400.000 noms, als quals cal afegir desenes de milers de noms de lloc antics, de topònims estrangers arplegats per a la comparació, de noms de persona antics i moderns i de cèdules pròpiament etimològiques [...]. Els materials de l'*Onomasticon* seran una mina immensa, quasi inexhaurible, de dades d'un valor incomparable per a l'historiador de la llengua, per al dialectòleg i per a l'investigador del lèxic català.

Joan Coromines exposa les característiques metodològiques més destacables en el treball que l'anima immensament: treball de camp (sobretot, realització d'enquestes prèviament elaborades) dirigit per caps auxiliats per gent preparada; instruccions precises i coherents per al recull dels noms; despullament de noms de mapes, plans cadastres, guies, geografies, monografies municipals; elaboració de cèdules i llista de transcripció dels noms; elecció adequada dels informadors (amb la col·laboració humana d'algun representant oficial i polític dels llocs, especialment, l'alcalde), amb preferència de pagesos, caçadors, guies, pastors; lloc adequat per a desenvolupar l'enquesta: «[...] damunt un cim o pujol o un altre punt dominant, tot fent sovint un tomb circular, com sigui que la memòria visual és

sempre molt més fecunda i que aquest procediment es presta menys a malentesos» (p. ix); sol·licitud a l'informador de noms de lloc dels voltants, dels malnoms dels habitants; una transcripció fonètica que permetés reproduir exactament la pronúncia dels informadors locals. Calia, encara, enriquir els treballs de camp amb la informació que s'obtenia de documents i de textos antics i moderns: registres parroquials, anuaris i censos electorals, llibres de contribuents, fogatges, cartells i anuncis locals, obres com *Fontes Hispaniae Antiquae* (FHA) (sèrie publicada per la Universitat de Barcelona, en què es recullen els textos d'autors antics grecs i llatins que es refereixen a la península Ibèrica), inscripcions romanes, cristianes i ibèriques... «La toponímia fluvial i marítima és també objecte d'un estudi especial, on s'anoten els noms dels ràpids, meandres, illetes, barques de pas, guals i engolidors dels rius» (p. x). I, sempre, la comparació amb les altres llengües romàniques.

En una «NOTA EDITORIAL», el volum II, **A-BE**, s'anuncia fredament (és probable que Coromines no tingués ganes ni de dir-ne res). S'hi diu el següent (p. i):

Al cap de cinc anys d'haver-se publicat el primer volum d'aquesta magna obra, dedicat a l'estudi de la toponímia antiga de les Illes Balears, es publica aquest nou volum que presenta els materials ordenats no per regions geogràfiques, tal com havia estat el projecte inicial, sinó per ordre alfabètic.

L'estructura dels articles és molt semblant a la del DECat: entrada principal; etimologia; documentació antiga; realització fonètica; notes a l'interior de l'article que remetien al final de la seva redacció; relació de noms que hom podia esperar que fossin entrada d'un nou article alfabèticament, però que Coromines remet al toponomàstic primitiu amb què està relacionat.

Altres obres de toponímia i onomàstica són les següents:

- 1933. *Llista dels noms dels municipis de Catalunya dreçada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Ponència de Divisió Territorial*. [Elaborada per Pompeu Fabra, Josep M. de Casacuberta i Joan Coromines] Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- 1936. COROMINES, Joan; RIBAS, Enric. «Per al recull dels noms de lloc de Catalunya». *Mai Enrera: Butlletí del Club Excursionista de Gràcia* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica] (febrer-març), p. 5-11.
- 1944. COROMINAS, Juan. «Toponomástica cuyana. Orientaciones». *Anales del Instituto de Etnografía Americana* [Mendoza], vol. v, p. 95-126.
- 1953. COROMINES, Joan; RIBAS, Enric. «Apèndix. Normes per al recull dels noms de lloc de les terres catalanes». A: IGLÉSIES, Josep. *Els noms de lloc de les terres catalanes*. Vol. I: *La Riba (termes municipal i parroquial)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Geografia, p. 79-83.

1959. COROMINAS, Joan. «Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa». *Revue de Linguistique Romane* [París], núm. 89-90 (gener-juny), p. 35-63.
1960. COROMINAS, Joan. «La toponymie hispanique préromane et la survivance du basque jusqu'au bas moyen âge (Phénomènes de Bilinguisme dans les Pyrénées Centrales)». A: *VI. Internationaler Kongress für Namenforschung. München, 24-28 August 1958. Kongressberichte*. Vol. I. Munic: Bayerische Akademie der Wissenschaften, p. 105-146.
1960. COROMINAS, Joan. «De toponomástica hispana. Juicios, planes y tanteos». A: *Studia Philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60º aniversario*. Vol. I. Madrid: Gredos, p. 373-411.
1972. COROMINAS, Joan. «De toponimia vasca y vasco-románica en los Bajos-Pirineos». *Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta* [Pamplona], núm. 12 (setembre-desembre), p. 299-319.
1972. COROMINAS, Joan. «Sobre els noms de lloc d'origen bereber». A: *Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*. Vol. I. Madrid: Gredos, p. 207-218.
1973. COROMINES, Joan. «Du nouveau sur la toponymie occitane: recherches sur les noms de lieux préromans de Languedoc et de Gascogne». *Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge* [Heidelberg], núm. 3-4 (desembre), p. 193-308.
1982. COROMINES, Joan; MASCARÓ PASSARIUS, J. «Aproximació a la toponímia mossàrab balear». *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior* [Barcelona], núm. 10, p. 29-41.
1983. COROMINES, Joan. «Toponímia de la Vall de Boí. I». *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior* [Barcelona], núm. 12, p. 1-20.
1983. COROMINES, Joan. «Toponímia de la Vall de Boí. II». *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior* [Barcelona], núm. 14 (desembre), p. 1-2.

5.3.3. Dialectologia

Cal que em refereixi a la tesi doctoral emblemàtica de Joan Coromines: *Vocabulario aranés* (vegeu 2.1), el contingut de la qual amplià en la publicació de l'any 1990, *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, editada a Barcelona per Curial; conté la fonètica vocàlica i consonàntica, la morfologia, la sintaxi i un extensíssim diccionari de l'aranès.

He comentat que una quantitat molt significativa dels estudis de tota mena que publicà Joan Coromines contenen informacions abundants sobre aspectes diversos de la dialectologia catalana. Per la qual cosa, ara no tornaré a esmentar molts altres títols citats, en què el lector podrà llegir anàlisis, hipòtesis i tesis sobre la variació diatòpica del català.

Altres aportacions a la dialectologia són les següents:

1935 [1936]. COROMINES, Joan. «El parlar de Cardós i Vall Ferrera». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona], 2a època, vol. XXIII, p. 241-331.

1936 [1937]. CASACUBERTA, J. M. de; COROMINES, J. «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos. Vocabulari». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona], 2a època, vol. XXIV, p. 158-183.

5.3.4. Edició de textos

Coromines feu una feina excel·lent en aquest vessant. L'aptitud de saber analitzar els problemes d'interpretació de documents des de punts de vista diversos el convertí en un especialista de primer ordre.

Quant al sorotàptic, el 1975 edità «Les Plombs Sorothaptiques d'Arles», *Zeitschrift für romanische Philologie* (Tubinga), núm. 1-2, p. 1-53.

L'any 1976, edità «Acerca de algunas inscripciones del Noroeste», a *Actas del I Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica. Salamanca, 27-31 mayo 1974* (Salamanca, Universidad de Salamanca), p. 363-385.

Pel que fa a l'èuscar, l'any 1973, publicà «Dos notas epigráficas», *Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta* (Pamplona), núm. 13 (gener-abril), p. 5-19.

A París, a la Bibliothèque Nationale, treballà en la transcripció de les *Vidas de santos rosellonesas*, un text del català antic del qual, l'any 1945, a Argentina, publicà un estudi que ha esdevingut indispensable per a tothom qui vulgui acostar-se a la llengua catalana dels orígens: «Las *Vidas de santos rosellonesas* del manuscrito 44 de París», a *Anales del Instituto de Lingüística*, vol. III (Mendoza), p. 126-211. Segons Joan Veny, aquest treball és el fonament primer dels estudis de dialectologia medieval. Josep Moran el destaca com a model metodològic de recerca en lingüística diacrònica. A. M. Badia i Margarit el defineix com el referent i la font ineludibles per a entendre la història de la llengua catalana.

Fou un estudiós destacat de les *Homilies d'Organyà*: «Les Homilies d'Organyà. Edició crítica, millorada i anotada», a Joan Coromines (1976), *Entre dos llenguatges*, primer volum (Barcelona, Curial), p. 127-153; en la introducció del treball, el Mestre vol subratllar el següent (p. 127):

Però em cal advertir que aquesta edició no hauria estat possible sense l'activa aportació del meu erudit i estimat amic professor Joseph Gulsoy, de la Universitat de Toronto, tan benemèrit ja dels estudis catalans. Ha de ser, doncs, mirada com una obra feta en col·laboració.

S'ocupà de la narrativa i la lírica de Cerverí de Girona, i dels *Versos proverbials* de Guillem de Cervera (Coromines no reconegué mai que eren la mateixa persona):

1985. CERVERÍ DE GIRONA. *Narrativa*. Barcelona: Curial.

1988. CERVERÍ DE GIRONA. *Lírica*. Edició a cura de Joan Coromines, amb la col·laboració de la Dra. B. S. Fitzpatrick. Barcelona: Curial. 2 volums. (Autors Catalans Antics; 5, 6)

1991. GUILLEM DE CERVERA. *Versos proverbials*. Edició crítica i comentada a cura de Joan Coromines. Barcelona: Curial.

Dirigí edicions sobre altres autors medievals, com Francesc d'Eiximenis.
I també:

1967. RUIZ, Juan. *Libro de buen amor*. Edició crítica. Madrid: Gredos. (Biblioteca Románica Hispánica; IV. Textos; 4)

Respecte a edicions d'autors moderns, no podem deixar de posar en relleu les col·laboracions diverses en la *Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75è aniversari de la seva naixença* (1943 [1944]), vol. VII, Buenos Aires, Imprenta y Casa Editora «CONI», citada més amunt (vegeu 2.1).

De Mestre Fabra, publicà:

1956. FABRA, Pompeu. *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.

L'any 1959, edità «Correspondance entre Miguel de Unamuno et Pere Coromines», *Bulletin Hispanique. Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux*, núm. 4 (octubre-desembre), p. 386-436.

El 1960, «Correspondance entre Miguel de Unamuno et Pere Coromines (Suite)», *Bulletin Hispanique. Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux*, núm. 1 (gener-març), p. 43-77.

L'any 1972, edità, de Pere Coromines, *Obres completes*. Recopilació i notes de Joan Coromines (Barcelona, Selecta).

Entre el 1974 i el 1975, conjuntament amb Max Cahner, edità, de Pere Coromines, *Diaris i records*. Edició a cura de Max Cahner i Joan Coromines (Barcelona, Curial, 3 volums).

L'any 1975, Joan Coromines edità, de Pere Coromines, *Obra completa en castellano*. Recopilada y anotada por Joan Coromines (Madrid, Gredos).

L'edició definitiva de les obres de creació del seu pare li serví com a referència important per al coneixement lèxic del català modern.

5.3.5. Epistolaris

Prou que és sabut la riquesa que suposa disposar d'epistolaris de tota mena. Un gènere, tanmateix, de què ens hem d'anar acomiadant, a causa dels sistemes de correu electrònic, que, si de cas, per llur propi caràcter, tenen un valor molt menys transcendent. Les epístoles es troben generalment a mig camí entre els registres col·loquial i formal, segons el grau de coneixença dels qui s'escriuen; segons la jerarquia de cadascú respecte a l'altre; segons les intencions, els objectius, la finalitat de cada carta. En suma, el contingut dels epistolaris acostuma a ésser, doncs, del tot diferent del que trobem en obres literàries en general, especialment en el sentit que aporten llum al caràcter dels qui redacten les cartes, a aspectes professionals, personals i fins i tot familiars, a qüestions de la vida íntima de cada dia.

Tenim la gran sort de poder disposar del treball ingent d'un interès excepcional que han fet sobretot Josep Ferrer i Joan Pujadas de recull, classificació i edició de les cartes que va escriure i que va rebre Joan Coromines, i d'altres estudiosos destacats, com Jordi Manent. Entre 1998 i 2014, han editat les obres que cito a continuació, algunes juntament amb Joan Ferrer, encapçalades cadascuna amb el nom de la persona o les persones amb qui Coromines es cartreja entre parèntesis (quan no cito l'editor o curador, és perquè són Josep Ferrer i Joan Pujadas):

- (Pompeu Fabra) (1998). FERRER, Joan; FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (ed.). *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili: Estudi sobre el guionet en català i Llistes d'esmenes al 'Diccionari general' per Pompeu Fabra*. Presentació de Max Cahner, president de la Fundació Pere Coromines, i proemi de Manuel Castellet, president de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 1)
- (Francesc de B. Moll) (2000). *Epistolari Joan Coromines - Francesc de B. Moll: Apèndix: epistolari Pompeu Fabra - Francesc de Borja Moll*. Pròleg d'Aina Moll. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 2)
- (Josep Pla) (2001). *Epistolari de Joan Coromines & Josep Pla*. Pròleg de Marina Gustà. Barcelona: Fundació Pere Coromines: Edicions Destino. (Textos i Estudis; 3)
- (Joan Fuster) (2002). FERRER, Joan; FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (ed.). *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster*. Pròleg de Jaume Pérez Montaner. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 4)
- (Joan Fuster) (2002). FUSTER, Joan. *Correspondència*. Vol. 5: *Francesc de Borja i Aina Moll, Joan Coromines, Josep Maria Llompart*. Ed. a cura de Josep Ferrer i Costa, Joan Pujadas i Marquès i Joan Ferrer i Costa. València: 3 i 4, p. 337-344.
- (Carles Riba) (2002). *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*. Pròleg de Jaume Medina. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 5)

- (Hipòlit Nadal i Mallol i Avel·lí Artís i Balaguer) (2003). *Epistolari de Joan Coromines amb exiliats catalans d'Amèrica: Hipòlit Nadal i Mallol i Avel·lí Artís i Balaguer*. Pròleg de José M. Murià. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 6)
- (Joan Sales) (2004). *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*. Pròleg d'Albert Manent. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 12)
- (Josep M. de Casacuberta) (2005). *Epistolari Joan Coromines & Josep Maria de Casacuberta*. Pròleg d'Albert Manent. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 8)
- (Pompeu Fabra) (2005). «Dues cartes inèdites de Joan Coromines a Pompeu Fabra». *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 208 (juliol-agost), p. 124-129.
- (Pere Coromines) (2006). *Epistolari Pere Coromines & Joan Coromines*. Pròleg de Max Cahner. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 9)
- (Manuel Sanchis Guarner) (2006). *Epistolari Joan Coromines & Manuel Sanchis Guarner*. Pròleg de Jaume Pérez Montaner. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 10)
- (Ramón Menéndez Pidal) (2006). PASCUAL, José Antonio; PÉREZ PASCUAL, José Ignacio (ed.). *Epistolari Joan Coromines & Ramón Menéndez Pidal*. Pròleg de Max Cahner. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 11)
- (Lluís Nicolau d'Olwer) (2008). *Epistolari Joan Coromines & Lluís Nicolau d'Olwer*. Pròleg de Josep Massot i Muntaner. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 12)
- (Francesc Cambó) (2008). *Epistolari Joan Coromines & Francesc Cambó: La gènesi de la «Miscel·lània Fabra»*. Pròleg de Lluís Marquet. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 13)
- (Josep M. Batista i Roca, Joan Triadú, Albert Manent i Max Cahner) (2009). *Epistolari Joan Coromines & Josep M. Batista i Roca, Joan Triadú, Albert Manent i Max Cahner*. Pròleg de Carles Duarte. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 14)
- (Josep Carner) (2009). «Epistolari entre Josep Carner i Joan Coromines». A: MANENT, Albert; MEDINA, Jaume (ed.). *Epistolari de Josep Carner*. Volum 6. Barcelona: Curial. (Epistolaris de la Catalunya Contemporània; 8)
- (Joseph Gulsoy) (2010). *Epistolari Joan Coromines & Joseph Gulsoy*. Pròleg de Joan Ferrer. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 15)
- (Josep Puig i Cadafalch, Jordi Rubió, Pere Bohigas i Ramon Aramon) (2011). *Epistolari Joan Coromines & Josep Puig i Cadafalch, Jordi Rubió, Pere Bohigas i Ramon Aramon*. Pròleg de Josep Massot i Muntaner. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 16)
- (Pere Bosch Gimpera, Pau Vila i Antoni Griera) (2014). *Epistolari Joan Coromines & Pere Bosch Gimpera, Pau Vila i Antoni Griera*. Pròleg d'Antoni Vives. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 17)

Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès han tingut cura de l'edició ja esmentada, Joan Coromines (2017), *Llengua i pàtria*, amb pròleg d'Antoni Vives, que, ultra altres continguts, conté exactament quaranta cartes que Joan Coromines adreça a persones diverses.

5.3.6. Continguts miscel·lanis

L'esperit profundament científic que tenia Coromines el menava a l'alta especialització, però també tingué interès a publicar obres de caràcter divulgatiu i de continguts generals, que responien sovint a la voluntat de la defensa de la llengua catalana i a fer-la conèixer, juntament amb els Països Catalans de què és pròpia.

El domini dels temes i les perspectives diversos propi del Mestre es manifesta sobretot en aportacions que toquen aspectes de la llengua i de la història. Probablement, el llibre que més sobresurt en aquesta línia, considerat com una de les seves obres més importants, és el ja citat (vegeu 2.1) *Lleures i converses d'un filòleg* (1971), amb pròleg de Joan Sales. S'hi recullen qüestions de normativa lingüística, a la manera de Pompeu Fabra en les *Converses filològiques*; una segona part, la constitueixen els treballs que qualifica de lleures, com l'edició crítica de textos: *Les llegendes rimades de la Bíblia de Sevilla* i les *Vides de sants rosselloneses*; la ressenya de les gramàtiques històriques d'Antoni M. Badia i Margarit i de Francesc de Borja Moll, de què he fet esment en aquesta semblança (vegeu 3.1): «De gramàtica històrica: a propòsit de dos llibres»; i, amb una extensió notable, qüestions de fonètica històrica, que demostren fins a quin punt havia treballat problemes d'evolució interna de la llengua: «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara»; i una tercera part, que conté dos homenatges als seus mestres especialment estimats «Jakob Jud (1882-1952)» i «Pompeu Fabra (1868-1948)».

Entorn del català, del castellà, de l'aragonès, de l'italià, del gascó, del celta, de l'èuscar, amb una anàlisi del llatí vulgar i sobre qüestions de toponomàstica, etimologia, interpretació de textos i ressenyes, publicà dos volums amb el títol *Tópica hispèrica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*, en què es manifesta la grandesa de Coromines, reflectida molt especialment en el coneixement del món hispànic, de l'aragonès, de l'èuscar i del gascó, que destaca per una visió sòlidament i àmpliament documentada, una capacitat d'aprofundir en les anàlisis que impedeixen que una disciplina com l'etimologia superi l'estadi de les conjectures poc elaborades, deixi d'ésser essencialment una expansió localista poc científica, per a situar-la en el nivell d'alta recerca que mereix. Són una aportació fonamental als avenços metodològics i de perspectiva global dels estudis de romanística i de lingüística en general.

Subratllo igualment la importància dels tres volums de l'obra *Entre dos llenguatges*, amb un pròleg de Max Cahner. Acullen treballs dispersos ja publicats i altres d'inèdits de fonètica històrica, de toponímia antiga i de procedència bereber, d'etimologia germànica, àrab, grega, i de documentació sorotàptica i del basc ribagorçà, de dialectologia i d'edició crítica de textos. Contenen aportacions indispensables per a l'estudi dels diversos àmbits referits.

Esmento en aquest apartat l'obra *Itineraris de Joan Coromines*, el pròleg i l'edició de la qual són a càrrec de Josep Ferrer i Joan Pujadas, que en 607 pàgines aplega els escrits de viatge de les 1.332 excursions que va fer Coromines en el decurs de la seva vida.

5.3.7. Traduccions

Entre els anys 1936 i 1960, traduï, de Publi Terenci Àfer, les *Comèdies* (Barcelona, Fundació Bernat Metge, 4 volums). Joan Coromines tradueix *Formió* (amb la col·laboració del seu pare) i *La sogra. Els germans*. Les altres comèdies són traducció de Pere Coromines, amb revisió de Joan Coromines.

L'any 1958, traduï, de l'alemany Johann Baptist Hofmann, *El latín familiar*.

El 1970, amb la col·laboració de Pere Coromines, traduï de l'original hindú, Kalidasa, *Vikramórvaç i Úrvaç donada en premi de l'heroisme*, un drama en cinc actes.

L'any 2005, Josep Ferrer i Joan Pujadas tenen cura de «La traducció inèdita en vers de Joan Coromines de la *Bucòlica* primera de Virgili».

5.3.8. Història de la llengua

L'enorme cultura i la fina erudició que tenia Joan Coromines el feien especialment apte per a l'anàlisi dels fenòmens històrics en què es desenvolupà la llengua catalana. Remarco els treballs següents:

1936. «Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari». A: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch: Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 283-315.

1953-1954. «Sobre l'estil i manera de Martí J. de Galba i els de Joanot Martorell». A: *Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys*. Barcelona: Josep Janés Editor, p. 168-184.

1956. «El idioma catalán». A: *Libro blanco de Cataluña / Livre blanc de la Catalogne / White book of Catalonia*. Buenos Aires: Ediciones de la Revista Catalunya, p. 30-38.

1965. «De com pronunciem el nom dels nostres personatges històrics. Observacions d'un filòleg». *Criterion* [Barcelona], núm. 26, p. 49-68.
1979. «D'alguns aspectes desatesos en l'estudi del llatí vulgar». *Els Marges* (Barcelona), núm. 15, p. 15-26.

6. HOMENATGES

No em referiré a totes les obres que s'han escrit en forma de llibres o d'articles sobre Joan Coromines; una selecció així mereixeria una llarga monografia. Remeto el lector interessat al treball de Josep Ferrer i Costa, «Bibliografia sobre Joan Coromines» (2008, p. 605-664). Aquí em cenyiré, doncs, solament, a fer un breu relat sobre els principals actes organitzats en honor de Joan Coromines i a citar algunes publicacions collectives que reflecteixen iniciatives acadèmiques i públiques en honor seu. Pel mateix motiu, tampoc no esmentaré la totalitat de trobades científiques que s'han convocat per retre-li homenatge. Joan Coromines, per iniciativa de col·legues, amics, institucions acadèmiques i governs, fou objecte de nombrosos reconeixements, en vida seva i després que hagués traspassat.

El 1963, és distingit per la Universitat de Chicago amb la Càtedra d'Investigació William Colvin, que s'atorgava anualment al professor que hagués excel·lit en la recerca; l'honor li permeté dedicar-se tot un curs exclusivament a la investigació, la qual cosa li possibilità instal·lar-se a Catalunya i acabar les enquestes per a l'OnCat.

El 8 d'abril de 1980, Josep Tarradellas, com ja ha estat dit, li concedí la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya per la labor científica en la lingüística indoeuropea i romànica, i molt especialment en la catalana.

El 10 de desembre de 1980, la Societat d'Onomàstica de Barcelona el nomenà membre honorari.

L'11 de maig de 1981, la Fundació Jaume I li concedí el Premi d'Honor Jaume I, per la lleialtat a la llengua catalana i per la vida dedicada a la docència i la recerca universitàries.

El 21 d'abril de 1982, la Generalitat de Catalunya li atorgà el Premi de Literatura Catalana a la millor obra d'investigació sobre llengua catalana publicada l'any 1981, pel volum II del DECat.

L'any 1984, guanyà el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (vegeu l'apartat 3.1).

El 21 de febrer de 1985, l'Associaçom Galega da Língua el nomenà «membre de honra».

L'11 de juliol de 1994 fou nomenat «aranés adoptiu e illustre d'Aran» pel Consell General de la Vall d'Aran.

El 23 de desembre del mateix any, l'Ajuntament de Barcelona acordà atorgar-li la Medalla d'Or de la Ciutat. Dos anys després, el 10 d'abril de 1996, l'alcalde Pasqual Maragall es traslladà a Pineda de Mar per lliurar-li personalment el guardó.

L'any 1995, les universitats de Barcelona, de València i de les Illes Balears organitzaren sengles actes d'homenatge a Joan Coromines.

El mateix any 1995, l'Ajuntament de Pineda de Mar decidí de posar el seu nom a l'institut d'ensenyament secundari de la població.

El 21 de març de 1995, se celebrà l'acte oficial i acadèmic d'homenatge a Joan Coromines amb motiu del norantè aniversari al paranimf de la UB, presidit pel rector. Hi intervingueren Antoni Caparrós, rector; Joan Martí i Castell, rector de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona i president de l'Institut Interuniversitari Joan Lluís Vives; Ramon Albaigés, comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya; Joan Solà, professor de la Universitat de Barcelona, i Joan Guitart, conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

En el mateix any, també el 21 de març, es transmeté el programa *Stromboli*, al canal 33 de Televisió de Catalunya, en què Joan Coromines parlà durant una hora amb el periodista i escriptor Josep M. Espinàs: és l'única entrevista que Coromines concedí a un mitjà audiovisual.

El 25 de març de 1995, l'Ajuntament de Pineda de Mar organitzà una exposició itinerant i la miscel·lània *Joan Coromines, 90 anys*.

El 31 de març del mateix any, *Euskaltzaindia* acordà d'investir-lo «euskaltzain ohorezko» ('membre d'honor'). Coromines no assistí a l'acte.

El mes de setembre, la Generalitat de Catalunya li concedí el Premi Nacional al Foment de l'Ús de la Llengua Catalana, dotat amb tres milions de pessetes, per a la finalització de l'OnCat. Coromines hi excusà l'absència.

El 7 i el 8 d'abril de 2006, l'Institut Ramon Llull de la Generalitat de Catalunya inaugurarà la Càtedra Joan Coromines d'Estudis Catalans a la Universitat de Chicago, dins els actes del I Simposi Joan Coromines: Catalan Studies at the University of Chicago.

El 14 de maig de 2007 se celebrà a l'IEC l'acte de cloenda de l'Any Coromines, organitzat per la Generalitat de Catalunya.

Pel que fa a publicacions en honor del Mestre, subratllo les següents:

Joan Coromines: Premio Nacional de las Letras Españolas 1989 (1990). Barcelona: Anthropos; Madrid: Ministerio de Cultura. (Ámbitos Literarios. Premios Nacionales de las Letras Españolas; 6)

FERRER I COSTA, JOSEP; PUJADAS I MARQUÈS, JOAN (ed.) (1995). *Joan Coromines, 90 anys*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar: Curial. Conté, ultra els ar-

ticles entorn del personatge i de la seva producció científica, un àlbum de fotografies i obres d'artistes diversos.

FERRER I COSTA, Josep; PUJADAS I MARQUÈS, Joan (ed.) (1997). *Àlbum Joan Coromines*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar: Curial. S'hi inclouen els articles «El triomf de la voluntat», de Carles Duarte; les «Notes biogràfiques», de Joan Pujadas; «Àlbum familiar» i «La llarga llista de les mil excursions», d'Àlvar Maduell.

Més centrades en l'anàlisi dels treballs filològics i lingüístics són les obres pòstumes següents:

SOLÀ, Joan (ed.) (1999). *L'obra de Joan Coromines: Cicle d'estudi i homenatge*. Amb la col·laboració de Narcís Garolera, Ernest Rusiné i Antoni Tobella. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell.

L'any 2001 i el 2003, la Societat d'Onomàstica li reté homenatge en els Col·loquis XXV i XXVI, números 86 (2001) i 93 (2003), respectivament, del seu *Butlletí Interior*.

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (ed.) (2006). *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines en el centenari de la seva naixença*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

CASANOVA I HERRERO, Emili; TERRADO I PABLO, Xavier (ed.) (2007). *Studia in honorem Joan Coromines, centesimi anni post eum natum gratia, a sodalibus et discipulis oblata*. Lleida: Pagès Editors.

CABRÉ, Teresa; PRAT, Marta; TORRUELLA, Joan (ed.) (2008). *Joan Coromines i la Filologia Romànica*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma.

7. BIBLIOGRAFIA CITADA

Ja he dit que he renunciat a escriure la relació de totes les publicacions de Joan Coromines i sobre Joan Coromines.

A continuació faré la llista de les obres utilitzades en aquesta semblança, per ordre alfabètic i cronològic. Tanmateix, no repetiré la relació bibliogràfica dels epistolaris, que el lector trobarà reunits i ordenats cronològicament dins l'apartat 5.3.5.

AGUD QUEROL, Manuel; TOVAR, Antonio (1989-1995). *Diccionario etimológico vasco*. San Sebastián: Guipuzkoako Foru Albundia. 7 volums: I (1989), II (1990),

- III (1991), IV (1991), V (1992), VI (1993), VII (1995). [Revisió de Joan Coromines de les lletres A, B i D, volums I a IV]
- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1968-1969). *Diccionari català-valencià-balear*. Segona edició, corregida i posada al dia. 10 volums: I (1968); II, redactat per Francesc de Borja Moll (1964); III (1968), amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner (que es mantindrà fins al final de l'obra); IV (1968); V (1968); VI (1968); VII (1969); VIII (1969); IX (1969), amb la col·laboració d'Anna Moll Marquès (que es mantindrà fins al final de l'obra); X (1969), Palma de Mallorca: Barcelona: Moll.
- Anales del Instituto de Lingüística* (1941 i 1942) [Mendoza], vol. I.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (ed.) (2006). *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica; 57)
- BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.) (2008). *Joan Coromines, vida y obra*. Amb la col·laboració d'Ernest Rusinés. Madrid: Gredos. [Amb una primera part d'aportacions d'autors diversos i una segona part «Antología de Joan Coromines», que recull alguns dels treballs més destacats del Mestre]
- BARCELÓ, Carme (2008). «El mozárabe en la obra de Joan Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, J. (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 400-435.
- Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans].
- CABRÉ, Teresa; PRAT, Marta; TORRUELLA, Joan (ed.) (2008). *Joan Coromines i la Filologia Romànica*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma.
- CARRERA, Aitor (2008). «Joan Coromines i la toponímia aranesa». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, J. (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 186-222.
- CASACUBERTA, J. M. de; COROMINES, J. (1936 [1937]). «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos. Vocabulari». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2a època, vol. XXIV, p. 158-183 i un mapa.
- CASANOVA I HERRERO, Emili; TERRADO I PABLO, Xavier (ed.) (2007). *Studia in honorem Joan Coromines, centesimi anni post eum natum gratia, a sodalibus et discipulis oblata*. Lleida: Pagès Editors.
- CERVERÍ DE GIRONA (1985). *Narrativa*. Edició a cura de Joan Coromines. Barcelona: Curial. (Autors Catalans Antics; I)
- CERVERÍ DE GIRONA (1988). *Lírica*. Edició a cura de Joan Coromines amb la col·laboració de la Dra. Beata Sitarz Fitzpatrik. Barcelona: Curial. 2 volums. (Autors Catalans Antics; 5, 6)
- COLÓN, Germà (2006). «El lèxic català en el diccionari (DECat) de Joan Coromi-

- nes». A: BADIA I MARGARIT, Antoni (ed.). *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica; 57), p. 11-22.
- COROMINES, Joan (1925). «Etimologies araneses». *Butlletí de Dialectologia Catalana* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], núm. XIII (juliol-desembre), p. 64-70.
- COROMINAS, Juan (1931). *Vocabulario aranés: Tesis doctoral*. Barcelona: Imprenta de la Casa de la Caridad.
- COROMINES, Joan (1931 [1932]). «Notes etimològiques». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2a època, vol. XIX, p. 19-42.
- COROMINES, Joan (1934). «Pompeu Fabra, lingüista». A: ASSOCIACIÓ DE LA PREMSA DE BADALONA. *Homenatge a Pompeu Fabra* (28 gener 1934). Badalona: Gràfiques Harlem, p. 12-13.
- COROMINES, Joan (1935 [1936]). «El parlar de Cardós i Vall Ferrera». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2a època, vol. XXIII, p. 241-331.
- COROMINES, Joan (1936). «Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], vol. XXII: *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch: Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*. III, p. 283-315.
- COROMINES, Joan (1937 [1937]). «Mots catalans d'origen aràbic». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans], 2a època, vol. XXIV, p. 1-81.
- COROMINAS, Juan (1942). «Nuevas etimologías españolas». *Anales del Instituto de Lingüística* [Mendoza], vol. I, p. 119-153.
- COROMINAS, Juan (1943). «Los nombres de la lagartija y del lagarto en los Pirineos». *Revista de Filología Hispánica* (Buenos Aires), núm. 1 (gener-març), p. 1-20.
- COROMINES, Joan (ed.) (1943 [1944]). *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75è aniversari de la seva naixença*. Buenos Aires: Imprenta y Casa Editora «CONI». [Edició facsímil, amb preliminars de Joan A. Argenter i Antoni M. Badia i Margarit (1998). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans]
- COROMINES, Joan (1943 [1944]). «Noms de lloc catalans d'origen germànic». A: COROMINES, Joan (ed.). *Miscel·lània Fabra*. Buenos Aires: Imprenta y Casa Editora «CONI», p. 108-132.
- COROMINAS, Juan (1944). «Toponomástica cuyana. Orientaciones». *Anales del Instituto de Etnografía Americana* [Mendoza], vol. V, p. 95-126.

- COROMINAS, Juan (ed.) (1945). «Las *Vidas de santos rosellonesas* del manuscrito 44 de París». *Anales del Instituto de Lingüística* [Mendoza], vol. III, p. 126-211.
- COROMINES, Joan (1952). «D'alguns germanismes típics del català». A: *Mélanges de linguistique et littérature offerts à Mario Roques*. Vol. IV. París: Librairie Marcel Didier, p. 27-52.
- COROMINES, Joan (1953-1954). «Sobre l'estil i manera de Martí J. de Galba i els de Joanot Martorell». A: *Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys*. Barcelona: Josep Janés Editor, p. 168-184.
- COROMINES, Joan (1954). *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Palma de Mallorca: Moll. (Biblioteca Raixa; 1)
- COROMINAS, Joan (1954). «Germànic o romànic?». *Archivum: Revista de la Facultat de Filología* [Oviedo], vol. IV: *Miscelánea filológica en memoria de Amado Alonso*, p. 53-73.
- COROMINAS, Joan (1954-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos; Berna: A. Francke AG. 4 volums: I (1954), II (1955), III (1956), IV (1957). (Biblioteca Románica Hispánica; V. Diccionarios Etimológicos)
- COROMINAS, Joan (1955). «Sobre els elements pre-romans del domini català». A: *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica: Universidad de Barcelona, 7-10 abril de 1953*. Volum II: *Actas y memorias. I*. Barcelona: Abadía de San Cugat del Vallés, p. 401-416.
- COROMINAS, Joan (1956). «El idioma catalán». A: *Libro blanco de Cataluña / Livre blanc de la Catalogne / White book of Catalonia*. Buenos Aires: Ediciones de la Revista Catalunya, p. 30-38.
- COROMINES, Joan (1958). «Normes lingüístiques, catalanes: ni antifranceses ni anticastellanes». *Vida Nova: Revue Trimestrielle Occitane et Catalane* [Montpeller], núm. 15 (abril-juny), p. 12-24.
- COROMINAS, Joan (1959). «Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa». *Revue de Linguistique Romane* [París], núm. 89-90 (gener-juny), p. 35-63.
- COROMINAS, Joan (1959). «Correspondance entre Miguel de Unamuno et Pere Coromines». *Bulletin Hispanique: Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux* [Bordeus], núm. 4 (octubre-desembre), p. 386-436.
- COROMINAS, Joan (1960). «La toponymie hispanique préromane et la survivance du basque jusqu'au bas moyen âge (Phénomènes de Bilinguisme dans les Pyrénées Centrales)». A: *VI Internationaler Kongress für Namenforschung. München, 24-28 August 1958. Kongressberichte*. Vol. I. Munic: Bayerische Akademie der Wissenschaften, p. 105-146.
- COROMINAS, Joan (1960). «De toponomástica hispana. Juicios, planes y tanteos». A: *Studia Philologica: Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60º aniversario*. Vol. I. Madrid: Gredos, p. 373-411.

- COROMINAS, Joan (1960). «Correspondance entre Miguel de Unamuno et Pere Coromines (Suite)». *Bulletin Hispanique. Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux* [Bordeus], núm. 1 (gener-març), p. 43-77.
- COROMINAS, Joan (1961). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos.
- COROMINES, Joan (1962 [1963]). «Sobre l'elocució catalana en el teatre i en la recitació». A: *Miscel·lània Carles Cardó*. Barcelona: Ariel, p. 339-348.
- COROMINES, Joan (1965). «De com pronunciem el nom dels nostres personatges històrics. Observacions d'un filòleg». *Criterion* [Barcelona], núm. 26, p. 49-68.
- COROMINES, Joan (1965-1970). *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino. 2 volums: I (1965), II (1970).
- COROMINAS, Joan (1967). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Segunda edición revisada. Madrid: Gredos.
- COROMINES, Joan (1971). *Lleures i converses d'un filòleg*. Pròleg de Joan Sales. Barcelona: Club Editor. (El Pi de les Tres Branques; 2-3)
- COROMINAS, Joan (1972). «De toponímia vasca y vasco-románica en los Bajos-Pirineos». *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta* [Pamplona], núm. 12 (setembre-desembre), p. 299-319.
- COROMINAS, Joan (1972). «Sobre els noms de lloc d'origen bereber». A: *Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*. Vol. I. Madrid: Gredos, p. 207-218.
- COROMINAS, Joan (1972). *Tópica hespérica: Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponímia romance*. Madrid: Gredos. 2 volums. (Biblioteca Románica Hispánica; II. Estudios y Ensayos; 169)
- COROMINAS, Joan (1973). «Dos notas epigráficas». *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta* [Pamplona], núm. 13 (gener-abril), p. 5-19.
- COROMINES, Joan (1973). «Du nouveau sur la toponymie occitane: recherches sur les noms de lieux préromans de Languedoc et de Gascogne». *Beiträge zur Namenforschung* [Neue Folge, Heidelberg], núm. 3-4 (desembre), p. 193-308.
- COROMINES, Joan (1975). «Les plombs sorothaptiques d'Arles». *Zeitschrift für romanische Philologie* [Tübinga], núm. 1-2, p. 1-53.
- COROMINAS, Joan (1976). «Acerca de algunas inscripciones del Noroeste». A: *Actas del I Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica: Salamanca, 27-31 mayo 1974*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 363-385.
- COROMINAS, Joan (1976). «Elementos prelatinos en las lenguas romances hispánicas». A: *Actas del I Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica: Salamanca, 27-31 mayo 1974*. Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 87-164, i índex, p. 409-423.
- COROMINES, Joan (1976-1977). *Entre dos llengüatges*. Amb un pròleg de Max Cahner. Barcelona: Curial. 3 volums: I (1976), II (1976), III (1977).

- COROMINES, Joan (1979). «D'alguns aspectes desatesos en l'estudi del llatí vulgar». *Els Marges* [Barcelona], núm. 15, p. 15-26.
- COROMINES, Joan (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Amb la col·laboració de José Antonio Pascual. Madrid: Gredos. 6 volums: I (1980), II (1980), III (1980), IV (1981), V (1983), VI (1991).
- COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner, i l'auxili tècnic de Carles Duarte i Àngel Satué. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 volums: I (1980), II (1981), III (1982), IV (1984), V (1985), VI (1986), VII (1987), VIII (1988), IX (1991), X (2001), *Suplement* [per Joan Coromines] i *Índex* [per Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas].
- COROMINES, Joan (1983). «Toponímia de la Vall de Boí. I». *Butlletí Interior* [Barcelona: Societat d'Onomàstica], núm. 12, p. 1-20.
- COROMINES, Joan (1983). «Toponímia de la Vall de Boí. II». *Butlletí Interior* [Barcelona: Societat d'Onomàstica], núm. 14 (desembre), p. 1-23.
- COROMINES, Joan (1989). «Carta que Joan Coromines va dirigir a Jorge Semprún, ministre de Cultura, amb motiu de ser-li atorgat el Premio Nacional de las Letras». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra* (2008). Madrid: Gredos, p. 1180-1181.
- COROMINES, Joan (ed.) (1989). «Les Homilies d'Organyà. Edició crítica, millorada i comentada per Joan Coromines». A: *Homilies d'Organyà*. Edició facsímil del manuscrit núm. 289 de la Biblioteca de Catalunya. Introducció, versió adaptada al català modern i glossari a cura de Jordi Bruguera. Edició crítica, millorada i anotada, a cura de Joan Coromines. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya. (Llibres del Mil·lenari; I), p. 41-80.
- COROMINES, Joan (1989-1997 [1998]). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 volums: I (1989): *Toponímia antiga de les Illes Balears* [per Joan Coromines i Josep Mascaró Passarius]; II-X: *Onomasticon Cataloniae: Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Obra fundada per Josep M. de Casacuberta. Amb la col·laboració de Max Cahner, Joan Ferrer, Josep Giner, Joseph Gulsoy, Josep Mascaró, Philip D. Rasico i Xavier Terrado; II (1994); III (1995); IV (1995); V (1996); VI (1996 [1997]); VII (1997); VIII (1997); *Índex* [per Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas].
- COROMINES, Joan (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- COROMINES, Joan (2017). *Llengua i pàtria*. Edició a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès. Pròleg d'Antoni Vives. Barcelona: Fundació Pere Coromines: Ara Llibres (Ara Clàssics). [S'hi recull: I. Manifest; II. Discursos; III. Articles; IV. Cartes]
- COROMINES, Joan (2017). «Parlament de recepció de la Medalla d'Or de la Gene-

- ralitat de Catalunya». A: *Llengua i pàtria*. Edició a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès, p. 41-44.
- COROMINES, Joan; RIBAS, Enric (1936). «Per al recull dels noms de lloc de Catalunya». *Mai enrera: Butlletí del Club Excursionista de Gràcia* [Barcelona], núm. 129 (febrer-març), p. 21-26.
- COROMINES, Joan; RIBAS, Enric (1953). «Apèndix. Normes per al recull dels noms de lloc de les terres catalanes». A: IGLÉSIES, Josep. *Els noms de lloc de les terres catalanes*. Vol. I: *La Riba: Termes municipal i parroquial*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Geografia, p. 79-83.
- COROMINES, Joan; MASCARÓ PASSARIUS, Josep (1982). «Aproximació a la toponímia mossàrab balear». *Butlletí Interior* [Barcelona: Societat d'Onomàstica], núm. 10, p. 29-41.
- COROMINES, Pere (1972). *Obres completes*. Pròleg de Domènec Guansé. Recopilació i notes de Joan Coromines. Barcelona: Selecta. (Biblioteca Perenne; 27)
- COROMINES, Pere (1974-1975). *Diaris i records*. Edició a cura de Max Cahner i Joan Coromines. Barcelona: Curial. 3 volums: I: *Els anys de joventut i el procés de Montjuïc* (1974); II: *De la Solidaritat al 14 d'abril* (1974); III: *La República i la guerra civil* (1975). (La Mata de Jonc; 3, 4, 5)
- COROMINAS, Pedro (1975). *Obra completa en castellano: Recopilada y anotada por Joan Corominas*. Madrid: Gredos.
- CORRIENTE, Federico (2008). «Los arabismos del iberorromance entre Asín y Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 436-481.
- CUERVO, Rufino José; MARTÍNEZ, Fernando Antonio (1955-1956). «Diccionario de construcción y régimen de la lengua castellana (continuación). Emplazar». *Thesaurus: Boletín del Instituto Caro y Cuervo* [Bogotà], XI, p. 188-192. [Col·laboració de Joan Coromines: p. 192]
- ECHENIQUE ELIZONDO, M.ª Teresa (2008). «La lengua vasca en la obra de Joan Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 482-506.
- FABRA, Pompeu (1931-1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalonia.
- FABRA, Pompeu (1954). *Diccionari general de la llengua catalana*. 2a edició. Barcelona: A. López Llausàs [Revisió de J. Coromines: p. xx]
- FABRA, Pompeu (1956). *Gramàtica catalana*. Prefaci i edició a cura de Joan Coromines. Barcelona: Teide.
- FABRA, Pompeu; CASACUBERTA, Josep M. de; COROMINES, Joan; (1933). *Llista dels noms dels municipis de Catalunya dreçada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Ponència de Divisió Territorial*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- FABRA, Pompeu; GRIERA, Antoni; COROMINES, Joan (1933 [1935]). «Índexs generals dels vint primers volums». *Butlletí de Dialectologia Catalana: Revista Catalana de Lingüística* [Barcelona], 2a època, vol. XXI.
- FABRA, Pompeu; ALÒS-MONER, Ramon d'; ARAMON I SERRA, Ramon; BOHIGAS, Pere; CAPDEVILA, Josep Maria; CASACUBERTA, Josep Maria de; COROMINAS, Pere; COROMINAS, Joan; MARTORELL, Francesc; MASCARÓ-TORRENTS, Jaume; MONTOLIU, Manuel de; NICOLAU D'OLWER, Lluís; OLIVAR, Marçal; ROVIRA I VIRGILI, Antoni; RUBIÓ, Jordi; VILA, Pau (1934). «Desviacions en els conceptes de llengua i de Pàtria». *Oc* [Tolosa], núm. 16-17 (gener-abril), p. 76-80.
- FERRER I COSTA, Josep (2008a). «Bibliografia de Joan Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 563-604.
- FERRER I COSTA, Josep (2008b). «Bibliografia sobre Joan Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 605-664.
- FERRER I COSTA, Josep (2013). *Diccionari etimològic essencial de la llengua catalana*. Barcelona: Fundació Pere Coromines: Ara Llibres. 3 volums.
- FERRER I COSTA, Josep (2016). *Diccionari etimològic manual de la llengua catalana*. Barcelona: Fundació Pere Coromines: Ara Llibres.
- FERRER I COSTA, Josep; PUJADAS I MARQUÈS, Joan (ed.) (1995). *Joan Coromines, 90 anys*. 3a edició. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar: Curial.
- FERRER I COSTA, Josep; PUJADAS I MARQUÈS, Joan (ed.) (1997). *Àlbum Joan Coromines*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar: Curial.
- FERRER, Joan; FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (ed.) (1998 [1999]). *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili: Estudi sobre l'ús del guionet en català i Llistes d'esmenes al 'Diccionari general' per Pompeu Fabra*. Presentació de Max Cahner, president de la Fundació Pere Coromines, i promi de Manuel Castellet, president de l'Institut d'Estudis Catalans. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 1)
- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (2005). «La traducció inèdita en vers de Joan Coromines de la *Bucòlica* primera de Virgili». *Revista de Catalunya* [Barcelona], nova etapa, núm. 204 (març), p. 87-93.
- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (2014). *Itineraris de Joan Coromines*. Pròleg i edició a càrrec de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Barcelona: Fundació Pere Coromines: Ara Llibres: Ajuntament de Barcelona.
- GUILLEM DE CERVERA (1991). *Versos proverbials*. Edició crítica i comentada a cura de Joan Coromines. Barcelona: Curial. (Autors Catalans Antics; 9)
- GULSOY, Joseph (2008). «Joan Coromines, lingüista». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 47-123.

- HOFMANN, Johann Baptist (1958). *El latín familiar: Traducido y anotado por Juan Corominas*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Antonio de Nebrija. (Manuales y Anejos de «Emérita»; 16)
- KALIDASA (1970). *Vikramórvaçì o Úrvaçì donada en premi de l'heroisme*. Drama en cinc actes traduït de l'original hindú per Pere Coromines i Joan Coromines. Palma de Mallorca: Moll. (Biblioteca Raixa; 81)
- MARTÍ I CASTELL, Joan (2001). *Els orígens de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya: Pòrtic: Àgora. (Biblioteca Oberta)
- MIRA, Joan Francesc (1990). «Un dia amb Joan Coromines». *El Temps: Setmanari d'Informació General* [València], núm. 309 (21 maig), p. 118-127.
- Onoma: Bulletin d'Information et de Bibliographie du Comité International des Sciences Onomastiques* (1953) [Lovaina], vol. iv.
- PASCUAL, José Antonio (2008). «Sobre el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, de Joan Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 124-148.
- PUJADAS I MARQUÈS, Joan (2008). «Notas biogràfiques de Joan Coromines». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 512-562.
- RUIZ, Juan (1967). *Libro de buen amor*. Edició crítica de Joan Coromines. Madrid: Gredos. (Biblioteca Románica Hispánica; IV. Textos; 4)
- SOLÀ, Joan (ed.) (1999). *L'obra de Joan Coromines: Cicle d'estudi i homenatge*. Amb la col·laboració de Narcís Garolera, Ernest Rusiné i Antoni Tobella. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell.
- TERENCI ÀFER, Publi (1936-1960). *Comèdies*. 4 volums: I (1936): *Àndria. El botxí de si mateix*. Text revisat pel Dr. Joan Coromines. Introducció i versió del Dr. Pere Coromines; II (1956): *L'eunuc*. Text revisat pel Dr. Joan Coromines i versió del Dr. Pere Coromines; III (1958): *Formió*. Text revisat i traducció del Dr. Joan Coromines en col·laboració amb el Dr. Pere Coromines; IV (1960): *La sogra. Els germans*. Text revisat i traducció del Dr. Joan Coromines. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- TERRADO, Xavier (2006). «L'*Onomasticon* que ara podem fer». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M. (ed.). *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica; 57), p. 107-119.
- VARVARO, Alberto (2008). «Joan Coromines y la lingüística románica». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 254-281.
- VENY, Joan (2008). «Joan Coromines i la dialectologia catalana». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 149-185.

VILLAR, Francisco (2008). «Joan Coromines y los substratos prerromanos de la Península Ibérica». A: BADIA I MARGARIT, Antoni M.; SOLÀ, Joan (ed.). *Joan Coromines, vida y obra*. Madrid: Gredos, p. 368-399.

**LLISTA DE MEMBRES DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS AMB UNA
BIOGRAFIA PUBLICADA A LA COLLECCIÓ «SEMBLANCES BIOGRÀFIQUES»**

ALCOVER I SUREDA, Antoni M.	(1862-1932)
ALÒS-MONER I DE DOU, Ramon d'	(1885-1939)
ALSINA I BOFILL, Josep	(1904-1993)
ANGLADA I D'ABADAL, M. Àngels	(1930-1999)
ARAMON I SERRA, Ramon	(1907-2000)
BADIA I MARGARIT, Antoni M.	(1920-2014)
BARRERA I COSTA, Heribert	(1917-2011)
BASTARDAS I PARERA, Joan	(1919-2009)
BATALLER I CALATAYUD, Josep Ramon	(1890-1962)
BOFILL I PICHOT, Josep M.	(1860-1938)
BOLÒS I CAPDEVILA, Oriol de	(1924-2007)
BROCÀ I DE MONTAGUT, Guillem M. de	(1850-1918)
CARBONELL I DE BALLESTER, Jordi	(1924-2016)
CARIA, Rafael	(1941-2008)
CARNER I PUIG-ORIOI, Josep	(1884-1970)
CARRERAS I ARTAU, Joaquim	(1894-1968)
CASACUBERTA I ROGER, Josep M. de	(1897-1985)
CASAS I SICART, Creu	(1913-2007)
CASASSAS I SIMÓ, Enric	(1920-2000)
CASASSAS I SIMÓ, Lluís	(1922-1992)
CASASSAS I SIMÓ, Oriol	(1923-2012)
CASTELLS I GUARDIOLA, Josep	(1925-2018)
CERVERA I ASTOR, Leandre	(1891-1964)
CLASCAR I SANOU, Frederic	(1873-1919)
COLOMER I POUS, Eusebi	(1923-1997)
COROMINES I MONTANYA, Pere	(1870-1939)
COROMINES I VIGNEAUX, Joan	(1905-1997)
DOMINGO I SANJUÁN, Pere	(1896-1979)
DURAN I SANPERE, Agustí	(1887-1975)
EGOZCUE I CUIXART, Josep	(1940-2006)
ESTEVE I SUBIRANA, Antoni	(1902-1979)
FABRA I POCH, Pompeu	(1868-1948)
FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís	(1867-1957)
FARGAS I ROCA, Miquel A.	(1858-1916)
FOLCH I TORRES, Joaquim	(1886-1963)
FONT I QUER, Pius	(1888-1964)
FONTBOTÉ I MUSSOLAS, Josep Maria	(1921-1989)
FONTSERÈ I RIBA, Eduard	(1870-1970)
FREIXA I PEDRALS, Enric	(1911-2002)
FUSTER I ORTELLS, Joan	(1922-1992)

GALÍ I COLL, Alexandre	(1886-1969)
GUIMERA I JORGE, Àngel	(1845-1924)
JARDÍ I BORRÀS, Ramon	(1881-1972)
LLUCH I MARTÍN, Enric	(1928-2012)
MARAGALL I GORINA, Joan	(1860-1911)
MARGALEF I LÓPEZ, Ramon	(1919-2004)
MARTORELL I TRABAL, Francesc	(1887-1935)
MIRALLES I SOLÀ, Carles	(1944-2015)
MIRET I SANS, Joaquim	(1858-1919)
MOLL I CASASNOVAS, Francesc de Borja	(1903-1991)
MOLL I MARQUÈS, Aina	(1930-2019)
NICOLAU D'OLWER, Lluís	(1888-1961)
NOGUERA DE GUZMAN, Raimon	(1897-1990)
OLIVER I TOLRÀ, Miquel dels Sants	(1864-1920)
PARÉS I FARRÀS, Ramon	(1927-2018)
PI I SUNYER, August	(1879-1965)
PIJOAN I SOTERAS, Josep	(1881-1963)
PRAT DE LA RIBA I SARRÀ, Enric	(1870-1917)
PRATS I DOMINGO, Modest	(1936-2014)
PREVOSTI I PELEGRÍN, Antoni	(1919-2011)
PUIG I CADAFALCH, Josep	(1867-1956)
RIBAS I PIERA, Manuel	(1925-2013)
ROCA-PONS, Josep	(1914-2000)
ROSELLÓ I MOLINARI, Xavier	(1948-2016)
RUBIÓ I BALAGUER, Jordi	(1887-1982)
RUBIÓ I LLUCH, Antoni	(1856-1937)
RUYRA I OMS, Joaquim	(1858-1939)
SAGARRA I DE SISCAR, Ferran de	(1853-1939)
SARDÀ I DEXEUS, Joan	(1910-1995)
SARSANEDAS I VIVES, Jordi	(1924-2006)
SEGALÀ I ESTALELLA, Lluís	(1873-1938)
SERRA I HÚNTER, Jaume	(1878-1943)
SERRA I PUIG, Eva	(1942-2018)
SERRA I RÀFOLS, Josep de C.	(1900-1971)
SOLANS I HUGUET, Joan Antoni	(1941-2019)
SOLÉ I SABARÍS, Lluís	(1908-1985)
TEIXIDOR I BATLLE, Josep	(1920-1989)
TERRADAS I ILLA, Esteve	(1883-1950)
TRIADÚ I FONT, Joan	(1921-2010)
TRIAS I FARGAS, Ramon	(1922-1989)
TRUETA I RASPALL, Josep	(1897-1977)
TURRÓ I DARDER, Ramon	(1854-1926)
VALLS I TABERNER, Ferran	(1888-1942)
VALLVERDÚ CANES, Francesc	(1935-2014)

VERDAGUER I JUANOLA, Pere	(1929-2017)
VERNET I GINÉS, Joan	(1923-2011)
VILA I DINARÈS, Pau	(1881-1980)
VILLANGÓMEZ I LLOBET, Marià	(1913-2002)

SEMBLANCES BIOGRÀFIQUES

Títols publicats

- [1] Manuel RIBAS I PIERA, *Josep Puig i Cadafalch, cofundador i membre il·lustre de l'IEC* (1996)
- [2] Josep M. CAMARASA, *Ramon Turró, un modernista al laboratori* (1997)
- [3] Josep CARRERAS, *August Pi i Sunyer. Semblança biogràfica* (1998)
- [4] Manuel SUBIRÀ, *Pere Domingo. Semblança biogràfica* (1998)
- [5] Albert BALCELLS, *Enric Prat de la Riba i l'Institut d'Estudis Catalans* (1998)
- [6] Oriol CASASSAS, *Miquel A. Fargas i Roca i els nous horitzons* (1999)
- [7] Xavier BARRAL, *Josep Pijoan. Del salvament del patrimoni artístic català a la història general de l'art* (1999)
- [8] M. Àngels Anglada i d'Abadal. *Sessió en memòria* (1999)
- [9] Eulàlia DURAN, *Agustí Duran i Sanpere. Semblança biogràfica* (2000)
- [10] Francesc FONTBONA, *Joaquim Folch i Torres. Semblança biogràfica* (2000)
- [11] Jordi SALES, *Jaume Serra i Hünter. Semblança biogràfica* (2000)
- [12] Carles MIRALLES i Anscari M. MUNDÓ, *Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica* (2000)
- [13] Josep M. FONT, *Guillem M. de Brocà. Semblança biogràfica* (2000)
- [14] Oriol de BOLÒS, *Pius Font i Quer. Semblança biogràfica* (2000)
- [15] Antoni ROCA, *Esteve Terradas i Illa. Semblança biogràfica* (2000)
- [16] Joan VENY, *Antoni M. Alcover i Sureda. Semblança biogràfica* (2000)
- [17] Pere LLUÍS FONT, *Joaquim Carreras i Artau. Semblança biogràfica* (2000)
- [18] *Enric Casassas i Simó. Sessió en memòria* (2000)
- [19] David SERRAT, *Lluís Solé i Sabarís. Semblança biogràfica* (2000)
- [20] *Ramon Aramon i Serra. Sessió en memòria* (2001)
- [21] Antoni SERRA I RAMONEDA, *Joan Sardà i Dexeus. Semblança biogràfica* (2001)
- [22] Aina MOLL, *Francesc de Borja Moll. Semblança biogràfica* (2001)
- [23] *Josep Roca-Pons. Sessió en memòria* (2001)
- [24] Josep Enric LLEBOT, *Eduard Fontserè i Riba. Semblança biogràfica* (2002)
- [25] Carles MIRALLES, *Lluís Segalà i Estalella. Semblança biogràfica* (2002)
- [26] Albert BALCELLS, *Ramon d'Alòs-Moner i de Dou. Semblança biogràfica* (2003)
- [27] Jaume CABRÉ, *L'ocellot sinistre. Semblança biogràfica d'Àngel Guimerà* (2003)
- [28] Pere LLUÍS FONT, *Eusebi Colomer i Pous. Semblança biogràfica* (2003)
- [29] Ricard GUERRERO, *Josep Alsina i Bofill, amor a la professió, amor a la llengua, amor al país. Semblança biogràfica de Josep Alsina i Bofill* (2003)
- [30] M. Teresa FERRER, *Joaquim Miret i Sans. Semblança biogràfica* (2003)
- [31] Josep M. MAS I SOLENC, *Ferran Valls i Taberner. Semblança biogràfica* (2004)
- [32] Oriol CASASSAS, *Josep Trueta i Raspall, el símbol. Semblança biogràfica de Josep Trueta i Raspall* (2004)
- [33] Salvador REGUANT, *Josep Ramon Bataller i Calatayud. Semblança biogràfica* (2004)
- [34] *Marià Villangómez. Sessió en memòria* (2004)
- [35] Carles A. GASOLIBA, *Ramon Trias Fargas. Semblança biogràfica* (2004)
- [36] *Homenatge a Joaquim Ruyra en el centenari de 'Marines i boscatges' (1903-2003)* (2005)

- [37] Manuel CASTELLET, *Josep Teixidor i Batlle. Semblança biogràfica* (2005)
- [38] Carles MIRALLES, «*Un xic exòtic i desorientat*». *Semblança de Joan Maragall l'últim any de la seva vida* (2005)
- [39] Ramon Margalef. *Sessió en memòria* (2005)
- [40] Eva SERRA, *Ferran de Sagarra i de Siscar. Semblança biogràfica* (2005)
- [41] Josep MASSOT, *Jordi Rubió i Balaguer. Semblança biogràfica* (2005)
- [42] Joan VILÀ-VALENTÍ, *Pau Vila i Dinarès. Semblança biogràfica* (2006)
- [43] Joan SOLÀ, *Pompeu Fabra i Poch. Semblança biogràfica* (2006)
- [44] Albert BALCELLS, *Francesc Martorell i Trabal. Semblança biogràfica* (2006)
- [45] Jacint CORBELLA, *Antoni Esteve i Subirana. Semblança biogràfica* (2006)
- [46] Oriol CASASSAS, *Leandre Cervera i Astor. Semblança biogràfica* (2007)
- [47] Josep VALLVERDÚ, *Josep Carner i Puig-Oriol. Semblança biogràfica* (2008)
- 48 Albert BALCELLS, *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans* (2008)
- 49 Oriol de Bolòs i Capdevila. *Sessió en memòria* (2009)
- 50 Joaquim MOLAS, *Miquel dels Sants Oliver i Tolrà. Semblança biogràfica* (2009)
- 51 Josep M. CAMARASA, *Josep M. Bofill i Pichot. Semblança biogràfica* (2009)
- 52 *Jordi Sarsanedas. Sessió en memòria* (2010)
- 53 *Rafael Caria. Sessió en memòria* (2010)
- 54 *Joan Bastardas. Sessió en memòria* (2011)
- 55 *Josep M. de Casacuberta i Roger. Sessió en memòria* (2012)
- 56 Josep MASSOT, *Frederic Clascar i Sanou. Semblança biogràfica* (2012)
- 57 Albert BALCELLS, *Pere Coromines. Semblança biogràfica* (2013)
- 58 *Antoni Prevosti i Pelegrín. Sessió en memòria* (2013)
- 59 Eulàlia DURAN, *Joan Fuster. Semblança biogràfica* (2013)
- 60 Eva SERRA, *Josep de C. Serra i Ràfols. Semblança biogràfica* (2013)
- 61 *Oriol Casassas i Simó. Sessió en memòria* (2014)
- 62 *Enric Lluch i Martín. Semblança biogràfica* (2014)
- 63 *Ramon Jardí i Borràs. Semblança biogràfica* (2015)
- 64 *Modest Prats i Domingo. Sessió en memòria* (2016)
- 65 *Antoni M. Badia i Margarit. Sessió en memòria* (2016)
- 66 *Francesc Vallverdú Canes. Sessió en memòria* (2016)
- 67 *Carles Miralles i Solà. Sessió en memòria* (2017)
- 68 *Jordi Carbonell i de Ballester. Sessió en memòria* (2019)
- 69 Dolors BRAMON, *Joan Vernet i Ginés. Semblança biogràfica* (2019)
- 70 *Pere Verdaguer. Sessió en memòria* (2019)
- 71 Pere SANTANACH, *Josep Maria Fontboté i Mussolas. Semblança biogràfica* (2019)
- 72 August BOVER, *Josep Roca-Pons. Semblança biogràfica* (2019)
- 73 Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *Alexandre Galí i Coll. Semblança biogràfica* (2019)
- 74 Miquel VILARDELL, *Josep Egozcue i Cuixart. Semblança biogràfica* (2019)
- 75 Joan Antoni SOLANS, *Manuel Ribas i Piera. Semblança biogràfica* (2020)
- 76 Jordi CASASSAS, *Lluís Casassas i Simó. Semblança biogràfica* (2020)
- 77 Jaume TERRADAS, *Creu Casas i Sicart. Semblança biogràfica* (2020)
- 78 *Ramon Parés i Farràs. Sessió en memòria* (2020)
- 79 *Joan Triadú i Font. Sessió en memòria* (2020)
- 80 Isidor MARÍ, *Aina Moll i Marquès. Semblança biogràfica* (2020)

- 81 *Eva Serra i Puig. Sessió en memòria (2020)*
- 82 *Àngel MESSEGUER, Josep Castells i Guardiola. Semblança biogràfica (2020)*
- 83 *Joaquim AGULLÓ, Xavier Roselló i Molinari. Semblança biogràfica (2020)*
- 84 *Joaquim RAFEL, Lluís Faraudo de Saint-Germain. Semblança biogràfica (2020)*
- 85 *Solans i el seu temps. Sessió en memòria (2020)*
- 86 *Salvador ALEGRET, Heribert Barrera i Costa. Semblança biogràfica (2020)*
- 87 *Lluís JOU, Raimon Noguera de Guzman. Semblança biogràfica (2020)*
- 88 *Antoni ROCA, Enric Freixa i Pedrals. Semblança biogràfica (2020)*
- 89 *Joan MARTÍ I CASTELL, Joan Coromines i Vigneaux. Semblança biogràfica (2020)*

